

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

MAJDA HRŽENJAK

NEVIDNO DELO

MAJDA HRŽENJAK
NEVIDNO DELO

LEKTURA: Marija Močnik
FOTOGRAFIJA NA OVIKTU: Bojan Velikonja / DNEVNIK
OBLIKOVANJE: Irena Wölle
TISK: Stane Peklaj
NAKLADA: 500 IZVODOV, PRVA IZDAJA
RECENZENTKI: DR. VESNA LESKOŠEK, UNIVERZA V LJUBLJANI
DR. ALENKA ŠVAB, UNIVERZA V LJUBLJANI

© MIROVNI INŠTITUT, 2007

ZBIRKA POLITIKE
UREDNIK: ALDO MILOHNIČ
IZDAJATELJ: MIROVNI INŠTITUT
INŠTITUT ZA SODOBNE DRUŽBENE IN POLITIČNE ŠTUDIJE
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI

IZID KNJIGE SO OMOGOČILI:

OPEN SOCIETY INSTITUTE

Mestna občina Ljubljana

MESTNA OBČINA LJUBLJANA

PROGRAM POBUDE SKUPNOSTI EQUAL

EQUAL

ORGAN UPRAVLJANJA PROGRAMA POBUDE SKUPNOSTI EQUAL
JE MINISTRSTVO ZA DELO, DRUŽINO IN SOCIALNE ZADEVE.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA DELO,
DRUŽINO IN SOCIALNE ZADEVE
Priloge do tega lista ni zapravljenega.

PROGRAM DELNO FINANCIRA MINISTRSTVO ZA DELO,
DRUŽINO IN SOCIALNE ZADEVE.

PROGRAM DELNO FINANCIRA EVROPSKA UNIJA.

ZA VSEBINO KNJIGE JE ODGOVORNA AVTORICA IN
V NOBENEM POGLEDU NE IZRAŽA STALIŠČA EVROPSKE UNIJE.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

331.101
1:351.85(497.4)

HRŽENJAK, Majda
Nevidno delo / Majda Hrženjak. - 1. izd. - Ljubljana : Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne
družbene in politične študije, 2007. - (Zbirka Politike)

Vsebuje tudi prevod, tiskan v obratni smeri: Invisible work /
[translation Olga Vuković]

ISBN 978-961-6455-46-6

234362112

7 UVOD

I. RAZSEŽNOSTI SODOBNEGA (NE)PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

- 15 PLAČANO DOMAČE DELO V PREDMODERNI EVROPI
- 15 MODEL ŽIVLJENJSKEGA OBDOBJA IN MODEL DRUŽBENIH RAZLIK
- 18 PRISILNO DOMAČE DELO
- 19 PLAČANO DOMAČE DELO KOT TOTALNA INSTITUCIJA
- 20 PATERNALISTIČNI/MATERNALISTIČNI ODNOSI
- 21 SPOL, RAZRED, NACIONALNOST, RASA

- 23 PREOBRAZBA REPRODUKTIVNEGA DELA V NE-DELO
IN DVOJNA OBREMENJENOST SODOBNIH ŽENSK
- 23 NEPLAČANO ZASEBNO NE-DELO
- 26 INTERPELACIJA ŽENSKE V MATER IN GOSPODINJO
- 30 VRNITEV ŽENSK V JAVNO SFERO PRODUKTIVNEGA PLAČANEGA DELA
- 32 USKLAJEVANJE POKLICNEGA IN ZASEBNEGA ŽIVLJENJA – POMANJKLJIVI UKREPI
- 34 PLAČANO DOMAČE DELO IN ENAKOST SPOLOV: EN KORAK NAPREJ, DVA KORAKA NAZAJ

- 37 STRUKTURNE ZNAČILNOSTI SODOBNEGA
PLAČANEGA DOMAČEGA DELA
- 37 VZROKI ZA VEČJE POVPRASEVANJE PO STORITVAH DOMAČEGA DELA
- 38 POMANJKLJIVE OPREDELITVE PLAČANEGA DOMAČEGA DELA
- 40 »LIVE-IN«, »LIVE-OUT«
- 45 KDO OPRAVLJA PLAČANO DOMAČE DELO:
SOVPADANJE SPOLA, RAZREDA IN NACIONALNOSTI/RASE
- 48 NAČINI REKRUTACIJE V NEFORMALNO PLAČANO DOMAČE DELO
- 50 POLOŽAJ V NEKATERIH METROPOLAH EVROPSKE UNIJE
- 56 PRIMER TURČIJE
- 57 KLJUČNI PROBLEMI SODOBNEGA PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

- 59 DRUŽBENA EKONOMIJA: MOŽNOST PROFESIONALIZACIJE
PLAČANEGA DOMAČEGA DELA
- 59 UGANKA, ZAKAJ SE V PREMOŽNIH DRUŽBAH VEČA BREZPOSLENOST
- 62 DVOREZNI MEČ DRUŽBENE EKONOMIJE
- 67 POSKUSI ORGANIZIRANJA PLAČANEGA DOMAČEGA DELA V EU
- 69 SPODBUJANJE POVPRASEVANJA: FRANCIJA, BELGIJA
- 71 DEJAVNIKI, KI ZAVIRAJO REGULACIJO PLAČANEGA DOMAČEGA DELA, IN MOŽNI UKREPI
- 73 POSKUSI PRI ORGANIZIRANJU PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

II. (NE)PLAČANO DOMAČE DELO V SLOVENIJI

- 83 OD ALEKSANDRINK, DIKEL IN ŠAVRINK
DO GOSPODINJSKIH POMOČNIC
- 83 ALEKSANDRINKE
- 85 SLOVENSKE GOSPODINJSKE DELAVKE V ITALIJI
- 88 SLUŽKINJE V LJUBLJANI
- 92 ORGANIZIRANJE GOSPODINJSKIH DELAVK IN UREJANJE NJIHOVIH DELOVNIH POGOJEV

- 95 PLAČANO DOMAČE DELO KOT ZAPOSILITEV:
DOLGOTRAJNO BREZPOSELNE ŽENSKO KOT
SEGMENT SODOBNIH NEFORMALNIH
GOSPODINJSKIH DELAVK
- 95 STRUKTURA DOLGOTRAJNO BREZPOSELNIH ŽENSK V SLOVENIJI
- 98 ZGODBE SODOBNIH NEFORMALNIH GOSPODINJSKIH DELAVK V LJUBLJANI

- 101 KRIZA REPRODUKCIJE PRI DVOKARIERNIH PARIH
Z OTROKI IN V ENOSTARŠEVSKIH DRUŽINAH
- 101 ŽENSKO V SLOVENIJI MED PLAČANIM IN NEPLAČANIM DELOM
- 103 EMPIRIČNA RAZISKAVA V GOSPODINSTVIH Z MAJHNIMI OTROKI
- 105 EMPIRIČNA RAZISKAVA MED DOLGOTRAJNO BREZPOSELNIH ŽENSKAMI

- 109 PILOTNI PREIZKUS ORGANIZACIJE PLAČANEGA
DOMAČEGA DELA KOT REDNE ZAPOSILITVE
- 109 LOGISTIKA PILOTNEGA PREIZKUSA
- 110 NABOR GOSPODINJSKIH DELAVK IN POTEK PILOTNEGA PREIZKUSA
- 113 EVALVACIJA PILOTNEGA PREIZKUSA
- 116 PLAČANO DOMAČE DELO IN POLOŽAJ ŽENSK NA DELOVNEM MESTU

- 119 SKLEP: PLAČANO DOMAČE DELO
ZAPOSILITEV KOT VSAKA DRUGA?

- 123 LITERATURA

- 131 STVARNO IN IMENSKO KAZALO

UVOD

V pričujočem besedilu se osredotočamo na temo, ki je tako v sociologiji kot tudi širše v družboslovju in humanistiki prav pogosto ne obravnavajo – na reproduktivno delo. Znotraj tega pojma še posebej postavljamo v ospredje gospodinjsko delo in varstvo otrok oziroma družinsko delo¹. Dekonstruiramo in problematiziramo nekaj temeljnih determinant, ki v sodobnem kapitalističnem sistemu definirajo domače delo kot ne-delo. Te determinante opredeljujejo domače delo kot žensko delo, ki ga ženske opravljajo iz ljubezni, in zato sploh ni »pravo« delo; kot delo, ki ga opravljajo v zasebni sferi, in torej ni stvar javnega interesa; kot neproduktivno delo, ki ne ustvarja nove vrednosti, ampak je usmerjeno predvsem v potrošnjo; kot neplačano delo. Ker je domače delo obravnavano kot ne-delo, je s tem prikrita dvojna obremenjenost sodobnih žensk s plačanim produktivnim delom v javni sferi in z neplačanim reproduktivnim delom v zasebni sferi. Pozornost javnosti, politike, celo feministične kritike je usmerjena predvsem k udejstvovanju žensk v sferi plačanega dela, bolj obrobno pa je problematiziranje obremenjenosti žensk z reproduktivnim delom. To, da je domače delo obravnavano kot ne-delo, pa tudi povzroča nevidnost plačanega domačega dela, ki je, kot kažejo raziskave, v sodobnih družbah razširjeno v prav tolikšni meri, kot je bilo v preteklosti, s to razliko, da danes o tem molčimo. V tej sferi nevidnega reproduktivnega ne-dela namreč najdejo neformalno zaposlitev in osnovna sredstva za preživljanje množice (spet) žensk. Pa ne katerihkoli žensk, ampak žensk določenih nacionalnosti, določenega življenjskega obdobja, določenega razreda. V neformalni sferi plačanega domačega dela se danes povsod po svetu zaposlujejo predvsem (ilegalne) priseljenke, starejše ženske, dolgotrajno brezposelne ženske, vse več pa tudi mlade ženske, ki iščejo prvo zaposlitev, in delavke, ki jim osebni dohodek iz rednega delovnega razmerja ne zadostuje za preživetje. Tako imamo na eni strani zgodbo

¹ V besedilu bomo uporabljali širši koncept *reproduktivno* oziroma *domače delo* kljub temu, da obravnavamo predvsem segment domačega dela, ki je v strokovni literaturi opredeljen kot družinsko delo (gospodinjenje in druženje z otroki). Glej Rener 2000, 284–289; Švab 2001, 144–145. Za uporabo širšega koncepta smo se odločili zato, ker nam gre v knjigi za problematiziranje splošnega statusa reproduktivnega dela v družbi.

žensk, ki jih dvojna obremenjenost s produktivnim in reproduktivnim delom napelje k delni alokaciji reproduktivnega dela na črnem trgu plačanega domačega dela. Na drugi strani pa imamo zgodbo žensk, ki v okoliščinah take ali drugačne eksistenčne stiske poleg svojega neplačanega domačega dela poprimajo še za domače delo neke druge ženske, ki je tokrat sicer plačano, vendar poteka v povsem neopredeljenih delovnih pogojih, brez pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz delovnega razmerja. Nevidnost domačega dela in njegova opredelitev kot ne-delo torej pripeljeta tudi do tega, da so sodobne gospodinjske delavke obravnavane kot nedelavke. Pregovor pravi, da za vsakim uspešnim moškim stoji ženska. V pričujoči zgodbi lahko ta pregovor parafraziramo, da za marsikatero uspešno žensko stoji druga ženska, ki opravlja njeno domače delo. Eden od namenov pričujoče študije je torej narediti vidne pogoje in načine, v katerih se različne skupine sodobnih žensk spopadajo z domačim delom – bodisi s plačanim bodisi z neplačanim.

Problematika domačega ne-dela se spričo čedalje večjega povpraševanja po plačanem domačem delu in čedalje pogostejšega neformalnega zaposlovanja na tem področju dodatno zaplete. Zdaj to ni več samo problem politik enakosti spolov, simetrične delitve dela med partnerjema v zasebni sferi in učinkovitih ukrepov za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja, pač pa postane tudi problem politik zaposlovanja, socialnih transferjev, ureditve področja plačanega domačega dela in, vsaj v državah z močnimi tokovi priseljevanja, tudi ustreznih migracijskih politik. Primerjava predmodernega in sodobnega plačanega domačega dela pokaže, da na tem področju, kljub temu da še vedno prevladujejo nekovostni delovni pogoji, vseeno potekajo določeni procesi modernizacije, regulacije in profesionalizacije, ki so čedalje bolj podprti tudi z državnimi politikami. V pričujoči študiji smo se omejili na obravnavo in na poizkuse ureditve plačanega domačega dela v okvirih politik zaposlovanja na presečišču javnega in zasebnega sektorja, torej v polju družbene ekonomije. Čeprav je poglobitveni namen aktualne politične obravnave domačega dela povsem pragmatičen in omejen na preobrazbo neplačanega domačega dela v nova delovna mesta za težje zaposljive skupine brezposelnih, pa to vseeno, vsaj implicitno, pripelje do redefinicije domačega dela in do prepoznavanja v javnosti, da gre za delo kot vsako drugo delo.

Študija o domačem delu – nekateri avtorji ga povezujejo s sodobno »krizo reprodukcije«, ki je zlasti akutna v dvokariernih parih z otroki in v enostarševskih družinah – je produkt razvojnega partnerstva Sistem pomoči na domu (SIPA), ki je nastal v okviru programa pobude EQUAL Evropskega socialnega sklada. Projekt smo zasnovali kot raziskovalno-

aplikativni projekt, z izhodiščno tezo, da je mogoče obstoječi neformalni trg plačanega domačega dela v Sloveniji spremeniti v področje rednih zaposlitev za dolgotrajno brezposelne ženske in s tem vplivati na razbremenitev z reproduktivnim delom preobremenjenih gospodinjstev z majhnimi otroki, med njimi zlasti žensk. Cilj projekta je bil oblikovati priporočila za naročnika projekta, Ministrstvo RS za delo, družino in socialne zadeve, kako zasnovati sistem plačanega domačega dela, da bo omogočal kakovostna nova delovna mesta za težko zaposljive osebe in da bo cenovno dostopen čim širšemu krogu tistih, ki te storitve potrebujejo.

Plačano domače delo je skrit družbeni pojav, o katerem ne želijo preveč govoriti niti tisti, ki ga opravljajo, niti tisti, ki ga uporabljajo, kar otežuje raziskovalno delo. V začetni fazi smo se s fenomenom plačanega domačega dela bolj podrobno seznanili z analizo študij in raziskav, ki so bile na tem področju narejene po svetu, zlasti pa v Evropi. Poudariti je potrebno, da se večina teh študij omejuje na obravnavo neformalnega zaposlovanja in izjemno slabega položaja ilegalnih priseljenk na področju plačanega domačega dela in so v tem pogledu sicer nujne, ker razkrivajo zgodbo, polno diskriminacij in zlorab, vendar so v svojih sklepih parcialne.² V Sloveniji je področje plačanega domačega dela obravnavano v okvirih etnologije in zgodovine,³ bolj sporadično in obrobno pa na področju sociologije in feministične teorije.⁴ S pričujočo študijo torej aktualiziramo temo, ki v Sloveniji, ne samo v politiki pač pa tudi v raziskovalni sferi, še ne velja dovolj za relevantno. Aktualiziramo jo na način, ki ne zajema samo obravnavo položaja ilegalnih priseljenk na tem področju, pač pa se osredotočamo na ciljni skupini dolgotrajno brezposelnih žensk in polno zaposlenih žensk z majhnimi otroki ter na iskanje konstruktivnih rešitev za ustvarjanje kakovostnih novih delovnih mest na področju plačanega domačega dela v polju družbene ekonomije.

Empirični del raziskave je obsegal aplikacijo dveh vprašalnikov v dveh ciljnih skupinah (v gospodinjstvih z majhnimi otroki in med dolgotrajno brezposelnimi ženskami na območju Ljubljane), s katerima smo ugotavljali potrebe po plačanem domačem delu in zanimanje za zaposlitev na tem področju. Po analizi vprašalnikov smo v 30 ljubljanskih gospo-

² Anti-Slavery International 2006; Anderson et al. 2006; Fish 2006; Skřivánková 2006; Ehrenreich, Hochschild 2002; Hondagneu-Sotelo 2001; Parrenas 2001; Chang 2000; Anderson 2000; Chin 1998; Schester 1998; Bakan et al. 1997; Heyzer et al. 1994; Thornton 1994; Sanjek et al. 1990; Rollins 1985; Cock 1980.

³ Npr. Žagar 1986; Kodrič 1990; Makuc 1993; Šuštar 1993; Orehovec 1997; Barbič, Brezigar 1999; Mlekuž 2004.

⁴ Npr. Renner 2000; Žnidaršič 2000; Šadl 2004 in 2006; Verginella 2006.

dinjstvih z majhnimi otroki organizirali pilotni preizkus plačanega domačega dela kot redne zaposlitve, v katerem smo za obdobje šestih mesecev zaposlili pet dolgotrajno brezposelnih žensk. Po izteku pilotnega preizkusa smo s kvantitativno in kvalitativno evalvacijo v obeh skupinah ugotavljali dobre in slabe strani takšnega sistema plačanega domačega dela. Z dolgotrajno brezposelnimi ženskami smo izvedli tri fokusne skupine, analizirali strukturo te družbene skupine in pridobili izkušnje in stališča svetovalcev in svetovalk Zavoda RS za zaposlovanje o delu z njimi. Na območju Sežane in okolice smo naredili pet intervjujev z neformalnimi gospodinjskimi delavkami v Italiji, ki so sicer v Sloveniji registrirane kot dolgotrajno brezposelne osebe. Na ta način, pa tudi z intervjuji v gospodinjstvih, nam je nekoliko nenačrtovano uspelo odgrniti nekaj tančic z neformalnega trga plačanega domačega dela v Sloveniji, čeprav to ni bil pglavitni namen našega projekta.

Ko v študiji govorimo o sodobnem plačanem domačem delu, dosledno uporabljamo termin gospodinjske delavke (*household workers*), ki v Sloveniji še ni uveljavljen. V intervjujih smo naleteli na številne izraze, s katerimi v gospodinjstvih označujejo sodobne gospodinjske delavke, kot so: gospa, čistilka, gospodinja, gospodinjska pomočnica, celo tetica. Ti izrazi kažejo predvsem na zadrego tako uporabnikov kot samih izvajalk, ki v precejšnji meri izhaja iz neformalnega statusa plačanega domačega dela. Z izrazom gospodinjska delavka želimo poudariti, da je plačano domače delo, ki ga opravljajo sodobne gospodinjske delavke, delo kot vsako drugo delo, ki potrebuje standardizacijo, profesionalizacijo in urejeno delovno razmerje.

Študija je zasnovana tako, da v prvem delu razgrinja tiste razsežnosti sodobnega (ne)plačanega domačega dela, za katere na podlagi izhodišč projekta SIPA menimo, da so še posebej relevantne za razumevanje kompleksnosti tega fenomena. Tako pokažemo osnovne oblike, v katerih se pojavlja plačano domače delo v predmoderni in sodobni Evropi; iz njih je mogoče razbrati pogoje, ki so potrebni za modernizacijo in profesionalizacijo tega področja, ki se ponekod že uveljavljata. Posebno pozornost posvečamo statusu domačega dela v družbi s poudarkom o pomenu tega dela za družbeno reprodukcijo in o neenakomerni porazdelitvi domačega dela med različne družbene skupine, kar ima določene posledice. Poudarjamo problematično strukturiranost področja sodobnega plačanega reproduktivnega dela po spolu, razredu, nacionalnosti/rasi, državljanškem statusu in življenjskem obdobju, ki jo identificiramo hkrati kot vzrok in kot posledico družbene nevidnosti tega pojava. Iz empiričnih študij plačanega domačega dela v nekaterih prestolnicah Evropske uni-

je je razvidno, kako slabi in neopredeljeni delovni pogoji prevladujejo na tem področju; kljub temu pa je tovrstno delo izhod iz eksistenčne stiske za mnoge ženske iz socialno izključenih skupin. In ravno zato je ureditev kakovostnih zaposlitev na tem področju toliko bolj pomembna. S poizkusi ustvariti kakovostna nova delovna mesta za težko zaposeljive osebe na področju plačanega domačega dela se v številnih državah Evropske unije že ukvarjajo, in sicer v polju družbene ekonomije. Nekaj teh poizkusov prikažemo ob zaključku prvega dela študije. V drugem delu se osredotočamo na plačano domače delo v Sloveniji. Najprej se ozremo v zgodovino, saj imajo Slovenke bogate izkušnje na tem področju tako doma kot v tujini in tudi v obdobju socializma, ki je sicer delo »gospodinjskih pomočnic« ovrednotilo kot nečastno, kupovanje njihovih storitev pa kot malomeščansko. V nadaljevanju analiziramo izsledke projekta SIPA, in sicer od podrobnejšega vpogleda v ciljni skupini dolgotrajno brezposelnih žensk (ki na neformalnem trgu delo gospodinjskih delavk že v veliki meri opravljajo) in gospodinjstev z majhnimi otroki (ki so na črnem trgu že v veliki meri uporabniki teh storitev) do ugotovitev pilotnega preizkusa plačanega domačega dela v gospodinjstvih z majhnimi otroki. Študijo končujemo z oblikovanjem temeljnih vodil pri organizaciji in profesionalizaciji plačanega domačega dela na tak način, da bo uporabnikom omogočal kakovostno storitev po dostopni ceni, težko zaposljivim osebam pa kakovostna nova delovna mesta.

Ob koncu je potrebno povedati, da je študija rezultat dela mnogih ljudi, ki sem jim dolžna posebno zahvalo: projektni skupini, v kateri so delovale Franja Arlič, Živa Humer, Mojca Sušnik in Barbara Žaucer Šefman; nacionalnim partnerjem Karlu Destovniku in Nataši Kraljič Černe iz družbe Centerkontura, Tadeji Košak in Nikoli Damjaniću iz Ninamedie ter Meti Furlani iz Zavoda RS za zaposlovanje; mednarodnim partnerjem Christini Van Nuffel iz razvojnega partnerstva Home Managers (Belgija), Lisbeth Accord, Rieke Djemani, Debby Forster in Haroonu Sadu iz razvojnega partnerstva Women@Work in Action (Nizozemska), Olgi Nagy Tamásné iz razvojnega partnerstva Modellértékű Nőtámogató Rendszer kiépítése (Madžarska) ter Roberti D'Ovidio in Monici de Vargas Machuca iz razvojnega partnerstva Nuovi Orizzonti Per L'Economia Sociale (Italija); gospodinjskim delavkam, ki so »zdržale« šest mesecev pilotnega preizkusa, čeprav ni vedno potekal po načrtih, in vsem v pilotnem preizkusu sodelujočim gospodinjstvom, da so nas spustila v svoje domove; za podporo in informacije se zahvaljujem tudi Mileni Mijatović iz Gospodinjskega servisa, Tatjani Dolinšek iz zavoda Racio Social in Nadi Kirn iz društva Sezam.

I.
RAZSEŽNOSTI
SODOBNEGA
(NE)PLAČANEGA
DOMAČEGA DELA

PLAČANO DOMAČE DELO V PREDMODERNI EVROPI

MODEL ŽIVLJENJSKEGA OBDOBJA IN MODEL DRUŽBENIH RAZLIK

Razlike v plačanem domačem delu med preteklostjo in sedanostjo odražajo realne družbene in ekonomske spremembe v času. V predindustrijski Evropi je bila družbena identiteta služabnikov in služabnic nejasna. Opravljali so zelo raznolika dela, rekrutirali so se iz vseh družbenih slojev in lahko so bili svobodni, v služabniškem ali v suženjskem odnosu do delodajalcev. Razlogi za služenje so bili namreč v preteklosti lahko zelo raznoliki in ni šlo vedno zgolj za zaslužek. Služenje pri tujcih ali sorodnikih je bilo včasih, zlasti v severozahodni Evropi,⁵ del življenjskega ciklusa, neke vrste vajeništvo, tako rekoč normalen del prehoda v odraslost in ni bilo omejeno na nižje družbene sloje. Tako je, na primer, deček iz premožne meščanske družine šel za paža k še bolj bogati ali k aristokratski družini, da bi se naučil lepega vedenja, dobil v gospodarju pokrovitelja (patrona) in bil vpeljan v družbo uglednih in vplivnih ljudi. To je bila predvsem možnost družbene promocije s pridobivanjem znanstev, dobrih navad, izobrazbe ter z morebitno poroko ali pa vsaj s prihranki. Tovrstno služenje je bilo, zlasti med 14. in 18. stoletjem, stvar mladih obeh spolov v času pred poroko.

Vse do začetka 19. stoletja se pojem služabnik/služabnica ni nanašal samo na plačano osebje, pač pa tudi na ženo in otroke. V spreminjanju rabe pojma služabnik/služabnica se odražajo pomemben proces postopnega ločevanja služabništva od družine, zaton paternalizma in profesionalizacija pomoči na domu kot vsakega drugega dela za plačilo.⁶

⁵ Kot pravi Nagata, je za razliko od severozahodnoevropskega vajeniškega modela plačanega domačega dela, ki ga v literaturi označujejo kot »življenjski cikel« (*life cycle*), v južni Evropi prevladoval model preseljevanja, torej model kulturnih in razrednih razlik. Dennison meni, da je tudi v Rusiji in na območju Vzhodne Evrope v 18. in 19. stol. obstajalo služabništvo kot plačan poklic v obeh različicah: kot preseljevanje služabnikov in kot vajeništvo. Torej naj bi šlo na tem območju za mešan model plačanega domačega dela. (Nagata 2003, 6.)

⁶ Lutz, Schwalgin 2006, 4.

V predindustrijski Evropi med 16. in 18. stoletjem sta torej identificirana dva različna modela plačanega domačega dela: severozahodno-evropski model življenjskega cikla in mediteranski model kulturnih in razrednih razlik. V prvem modelu je bilo služenje sestavni del prehoda iz izvorne družine v ustvarjanje lastne družine; v njem je bilo služenje pojmovano kot učenje, navezovanje stikov, priložnost za družbeno mobilnost navzgor, varčevanje in podobno. Vzorec poročanja, po katerem je bila starost ob prvi poroki razmeroma visoka, je vzpostavljala časovno obdobje med puberteto in poroko, ki so ga mladi zapolnjevali z vajeništvom in služenjem. Služabniki in služabnice so pomagali pri vseh delih, povezanih z ohranjanjem in vzdrževanjem nekega gospodinjstva, in ne samo pri gospodinjstvu in varovanju otrok. V služenje je bil zaobjet velik del moških in žensk iz vseh družbenih slojev, obdobje služenja pa je bilo časovno omejeno na leta pred poroko. V tem modelu služenje ni vsebovalo negativnih družbenih konotacij in ni bilo razumljeno kot manjvreden status, pač pa kot življenjsko obdobje.

Za predmoderno Španijo poroča Cesares,⁷ da so se v tako imenovanem mediteranskem modelu plačanega domačega dela zaposlovali zlasti revni sorodniki s podeželja, ki so delali za hrano, bivališče in obleko in niso imeli delovne pogodbe; služabnice/služabniki, ki so sicer imeli delovno pogodbo, vendar so jo delodajalci pogosto kršili; vajenci v delavnicah, ki so opravljali tudi vsa druga dela pomoči na domu; in sužnji brez vseh pravic. V tem modelu je bila zaposlitev v plačanem domačem delu ena najmanj privlačnih in je bila družbeno ovrednotena kot manjvreden status. Opravljali naj bi jo samo nižji sloji, ženske in priseljenci.

Ta diskontinuiteta znotraj Evrope se je z industrializacijo počasi zabrisala, saj je model življenjskega ciklusa začel izginjati. Delno je vzroke za to mogoče iskati tudi v večjih zaposlitvenih možnostih in raznolikosti del, ki jih je s seboj prinesla industrializacija. Hkrati se je postopno zniževala starost pri poročanju, tako da so mladi, takoj ko so zapustili izvirno družino, že ustvarili novo družino. Obdobje samskega vajeništva je izginjalo. Tudi v severozahodni Evropi je pomoč na domu postala profesionalno delo za plačilo, v katero so se, tako kot v južni Evropi, rekrutirala predvsem mlada dekleta iz nižjih družbenih slojev in priseljenci, ki jim ni uspelo najti druge zaposlitve.

V predmoderni Evropi, ki jo je med drugim zaznamovala tudi visoka stopnja smrtnosti, so v služenje pošiljali sirote. Služenje je bilo eden od načinov, kako osirotelim otrokom zagotoviti dom, učenje in delo. V teh

⁷ Cesares 2004, 189.

okoliščinah so se lahko spletle močne vezi med služabnikom/služabnico in gospodarjem. Pogosto je taka oseba služila enemu gospodarju od zgodnje mladosti do konca življenja. Gospodar, ki je bil lahko tudi sorodnik, je siroto včasih posvojil in ji obljubil dediščino. Od služabnikov/služabnic se je pričakovalo, da bodo hvaležni gospodarju, ker jih je sprejel v hišo, zato so nemalokrat delali brez plačila. Tudi revne družine so se odločale dajati svoje otroke v posvojitev bogatejšim družinam, najraje sorodnikom ali botrom. Malo zato, da bi si olajšale breme preživljanja, predvsem pa zato, da bi ustvarile trdno vez med otrokom in družino višjega družbenega sloja ter tako otroku odprle večje možnosti v življenju. Tovrstno služabništvo pa je spet zameglilo mejo med zaposlitvenim in sorodniškim razmerjem, kar je lahko pripeljalo do izkoriščanja otrok, od katerih so posvojitelji v zameno pričakovali hvaležnost, zvestobo do konca življenja in oskrbo med boleznijo in v starosti.⁸

V predmodernem evropskem gospodinjstvu, tudi če je bilo le-to zelo majhno, je bilo dela doma veliko in bilo je naporno. Potrebno je bilo načrpati in segreti vodo, iti na trg, nabrati les, vzdrževati ogenj, skuhati hrano, ročno oprati perilo, napresti vrv za blago, skrbeti za otroke in bolne, čistiti in podobno. Čeprav se niti ženske niti moški večinoma niso zaposlovali zunaj doma, saj je bila družina tudi produkcijska enota, je bila pomoč služinčadi na domu tako rekoč nujna za vzdrževanje gospodinjstva. Z industrializacijo se je delo preneslo ven iz doma, izoblikovali sta se zasebna in javna sfera in vloga ženske se je postopno omejila na skrb za otroke in gospodinjstvo.

Tako je do začetka industrializacije v 17. stoletju skoraj vsaka poročena ženska, razen žensk iz najbolj revnih slojev, imela nekoga, ki ji je pomagal pri gospodinjškem delu in skrbi za otroke. Potem pa so se okoliščine spremenile. Dafoe je v spisu iz leta 1725 omenil, da je služkinj tako zelo primanjkovalo, da so se njihove mezde zelo povišale, da si navaden trgovec ni mogel privoščiti niti ene več. Njegova žena, ki bi mu sicer lahko pomagala v trgovini in pri kupčijah, pa je morala garati doma in sama opravljati vsa gospodinjenska dela.⁹ Ta navedba kaže, kako je industrializacija peljala v družbene in ekonomske spremembe, ki so žensko postopoma zapirale v dom, h gospodinjstvu in v zasebno sfero. Pred industrializacijo so namreč večino domačega dela opravili najeta služinčad, otroci in neporočena dekleta. Poročena ženska, gospodarica, jih je pri tem nadzorovala, medtem ko je sama delala v družinski industriji.

⁸ Miscali v Sarti 2002, 6.

⁹ Dafoe v Oakley 2000, 38.

Kljub modelu vajeništva oziroma življenjskega cikla pa je, tako kot danes, tudi v predmodernej Evropi plačano domače delo pomenilo edini izhod za priseljence. V sodobnosti potekajo na tem področju predvsem transnacionalne in transkontinentalne migracije, prej pa je šlo predvsem za migracije iz ruralnega v urbano območje.

Iz različnih raziskav¹⁰ je mogoče razbrati, da v predmodernej Evropi pomoč na domu ni bila značilna le za en spol, pač pa sta se vanjo rekrutirala oba spola, ki pa sta opravljala glede na spol specifične dejavnosti: moški bolj zunanja dela, vrtnarjenje, dela na polju, v hlevu, pomoč okoli hiše in podobno, ženske pa vedno delo v gospodinjstvu in skrb za otroke. Delo služkinje je bilo včasih za dekletke, ki je želelo oditi od doma, ne pa se hkrati tudi poročiti, edina alternativa prostituciji. Danes je povpraševanje po nekdanji tipični moških opravilih pomoči na domu skoraj povsem izginilo, medtem ko se povpraševanje po gospodinjstvi pomoči, skrbi za otroke in ostarele strmo zvišuje.

Poudariti velja še nekaj izrazito problematičnih strukturnih značilnosti plačanega domačega dela, ki so kljub nekaterim razlikam še vedno skupna značilnost predmodernega in sodobnega plačanega domačega dela.

PRISILNO DOMAČE DELO

V preteklosti je bilo domače delo pogosto področje prisilnega dela. Tudi v sodobnem trgovanju z ženskami (*trafficking in women*) je prisilno domače delo eden izmed najpomembnejših motivov, takoj za spolnim izkoriščanjem. Z ženskami namreč trgujejo zlasti z namenom prisilnega izvajanja tipično »ženskih del ljubezni«: gospodinjstvo, skrb za otroke in spolnost.¹¹ Pomembna razlika med »novodobnim« in »tradicionalnim« suženjstvom pa je, da je imel gospodar v preteklosti legalno izključno pravico nad sužnjem/sužnjo, danes pa je suženjstvo prepovedano povsod po svetu. Organizacija proti sodobnemu suženjstvu *The Committee against Modern Slavery* (CCEM) je poudarila pet kriterijev, ki določajo sodobno suženjstvo:

- delodajalec odvzame osebne dokumente, večinoma potni list, s čimer zaposlenemu odvzame legalno existenco in ga postavi v popolnoma odvisen položaj;
- zaposleni je izoliran in delodajalec mu grozi s policijo;

¹⁰ Lundh 2004; Dubert 2004; Casares 2004; Sogner 2004.

¹¹ Ehrenreich et al. 2002, 5.

- delovni čas je daljši od 15 ur na dan in traja sedem dni v tednu z minimalnim plačilom ali celo brez;
- pogoji bivanja so pod ravnijo človeškega dostojanstva (brez osebnega prostora, z malo hrane, s pretepanjem in spolnim zlorabljanjem);
- vezi z družino so pretrgane in družbena osamitev je popolna.¹²

V številnih raziskavah ugotavljajo, da je ravno med sodobnimi gospodinjskimi delavkami v evropskih metropolah, zlasti med ilegalnimi priseljenkami, mogoče najti primere suženjskih delovnih pogojev.¹³

PLAČANO DOMAČE DELO KOT TOTALNA INSTITUCIJA

Pri obravnavi plačanega domačega dela v optiki preteklosti ne gre prezreti odnosov gospodarstva in moči utelešenih v razmerju gospodar/gospodarica – služabnik/služabnica. V preteklosti so bili služabniki in služabnice del družine in so živeli v gospodinjstvu, kjer so delali. Tak način zaposlitve je, pravi Hantzaroula, mogoče opredeliti kot Goffmanovo totalno institucijo. Goffman je totalno institucijo definiral kot »prostor bivanja in dela, kjer večje število posameznikov, dalj časa izoliranih od širše družbe, živi zaprto, formalno predpisano življenjsko rutino«.¹⁴ Plačano domače delo je, tudi danes, ena izmed redkih zaposlitev, kjer je mogoče bivati v zasebnosti delodajalca, kar je vsekakor specifični delovni odnos. Delodajalec-gospodar ima možnost organizirati in nadzorovati vse dejavnosti, dolžnosti, opravila, pa tudi spanje, prehranjevanje, gibanje in komunikacijo tako zaposlene osebe. Meje, ki bi ločevale prosti čas in počitek od delovnega časa, so neopredeljene. Namen tega totalnega posedovanja in razpolaganja s časom, gibanjem, delovno silo in odnosi zaposlenega je v tem, da se prejšnja identiteta zaposlene/ga odpravi in vzpostavi nova oseba, ki bi popolnoma služila potrebam delodajalca. Metode tega razosebljanja, ki so jim včasih podvržene tudi sodobne gospodinjske delavke, je mogoče opazovati v posebnem oblačilu ali uniformi, ki jo nosi služabnik/služabnica, v specifičnih kretnjah, ki jih mora izvajati, v delitvi prostorov, v preverjanju poštenosti in v omejevanju dostopa do hrane.¹⁵ Z redefinicijo identitete služabnika/služabnice pa se redefinira tudi družbena identiteta gospodarja. Vloga poslušnega služabnika/slu-

¹² Pasleau, Schopp v Sarti 2002, 9.

¹³ Anti-Slavery International 2006; Ehrenreich, Hochschild 2002; Parrenas 2001; Chang 2000; Anderson 2000; Chin 1998 ipd.

¹⁴ Goffman v Hantzaroula 2004, 382.

¹⁵ Hantzaroula 2004, 382.

žabnice namreč ni zgolj v tem, da zmanjšuje obremenitev z delom, pač pa je tudi v vlogi označevanja družbenega statusa. Z modernizacijo plačanega domačega dela, ki pomeni predvsem prehod od enega delodajalca k več delodajalcem in s tem upadanje števila gospodinjskih delavk, ki bi pri delodajalcu tudi bivale, ta vloga plačanega domačega dela izginja. Še vedno pa je tudi v sodobnosti lahko prisotna pri tistih gospodinjskih delavkah, ki pri delodajalcu tudi bivajo.

PATERNALISTIČNI/MATERNALISTIČNI ODNOSI

V tradicionalnem sistemu plačanega domačega dela se je, izhajajoč iz patriarhalnega sistema med delodajalcem in zaposlenim, razvil paternalistični odnos, ki je od delodajalca terjal zagotavljanje varnosti in vodstvo, od zaposlenega pa poslušnost, lojalnost ter predano delo. Rollins trdi, da se je, ker so sodobne delodajalke predvsem ženske, te pa se nahajajo v strukturno drugačnih družbenih pozicijah kot moški delodajalci, spremenil tudi odnos med gospodinjskimi delavkami in delodajalkami – iz paternalističnega v maternalističnega. Slednji ima podobno dinamiko kot paternalistični, vendar ni povsem enakovreden. Če paternalizem pomeni neko moč, oblast, ki je utemeljena politično, ekonomsko in ideološko, pa je maternalizem koncept, ki se nanaša na znotrajdružinsko vlogo podpore, negovanja, skrbi in odzivanja na potrebe. Kot pravi Rollins: »Ko maternalizem ščiti in neguje, hkrati tudi degradira in ponižuje. 'Skrb', ki je izražena v maternalističnem odnosu, lahko variira od skrbi tipa odrasli-otrok ali človek-domača žival, kar pa po definiciji (...) ni odnos skrbi do enakovrednega človeškega bitja. Delodajalka s svojo materinskostjo, zaščitniškim odnosom in velikodušnostjo na specifično ženski način izraža svoje pomanjkanje spoštovanja do gospodinjske delavke kot avtonomne, odrasle, zaposlene osebe.«¹⁶ V sedanjem času se maternalistični odnos med gospodinjsko delavko in delodajalko¹⁷ s postopno modernizacijo in profesionalizacijo plačanega domačega dela le počasi spreminja v profesionalni odnos med izvajalko storitve in uporabnikom, vendar pa ta odnos nikoli ne more biti povsem neoseben, saj delo poteka v zasebni sferi.

¹⁶ Rollins 1985, 186.

¹⁷ Čeprav se zavedamo, da so sodobne delodajalke tudi ali celo pretežno ženske in da storitve plačanega dela opravljajo v nekaterih kulturah in družbenih slojih tudi moški, bomo v nadaljevanju besedila uporabljali moško obliko za delodajalca in žensko obliko za gospodinjsko delavko. Izhajamo namreč iz predpostavke, da je delodajalec gospodinjstvo, storitev plačanega domačega dela pa je strukturirana po spolu in jo vsaj v sodobnih evropskih družbah izvajajo predvsem ženske.

SPOL, RAZRED, NACIONALNOST, RASA

Kot pomembno diskontinuiteto med predmodernim in sodobnim plačanim domačim delom velja poudariti dandanes razširjeno označevanje zaposlenih kot »drugih« na podlagi razredne, nacionalne in rasne identitete. Ta praksa odseva spremembe v sestavi populacije, ki se zaposluje v plačanem domačem delu, in tipa del, ki ga opravlja. Tako sprememba v sestavi populacije kot tudi sprememba v tipu del (omejitev plačanega domačega dela na gospodinjenje ter varovanje otrok in nego potrebnih družinskih članov, torej na reproduktivno ne-delo) sta posledici ekonomskih in družbenih sprememb, ki so jih prinesle industrializacija in globalizacija kapitalističnega sistema ter omejitev delodajalcev na višji srednji sloj. V najbolj skrajni inačici tega pojava se plačano domače delo na domu veže na konkretne etnične skupine in na globalno delitev reproduktivnega dela. Če je v preteklosti, razen v modelu življenjskega cikla, rekrutacijo v delo pomoči na domu v veliki meri določala razredna pripadnost, pa jo v sodobnem globalnem svetu poleg pripadnosti ekonomskemu sloju določajo tudi spol, nacionalnost in rasa. Pri sodobnih gospodinjskih delavkah gre pogosto za fenomen sovpadanja ženskega spola, nizkega družbenoekonomskega položaja, določene etnije in rase.

Plačano domače delo je tako predmodernim kot tudi sodobnim gospodinjstvom omogočalo, in jim še omogoča, potrebno delovno silo za reproduksijske, v preteklosti tudi za produkcijske dejavnosti. Samo majhen del preteklih in sodobnih gospodinjstev zaposluje ljudi za pomoč na domu zgolj iz statusnih razlogov. V predmodernih evropskih družbah je imelo to delo jasno določeno mesto, bilo je vidno in prepoznano kot potrebno. Danes je drugače: pomoč na domu je nevidna, družbeno večinoma neučena in neprepoznana kot potrebna. Če je bil v nekem obdobju najem pomoči na domu lahko tudi statusni simbol, sodobni uporabniki (ki so praviloma uporabnice) sramežljivo skrivajo, da uporabljajo storitve neformalnega plačanega domačega dela. Temeljni vzrok za sedanje stanje je opredelitev reproduktivnega dela kot ne-dela, ki je v domeni zasebne sfere in žensk. Sodobna gospodinjstva s plačanim domačim delom poskrbijo za gospodinjska opravila, varovanje otrok in nego bolnih ter tako omogočajo ženskam, da v popolnosti vstopajo na trg delovne sile. Dokler se ne bo vzpostavila druga alternativa za razbremenitev zaposlenih žensk pri domačem delu, bo plačano domače delo, ki pa ga spet opravljajo predvsem ženske, neizogiben pogoj za reprodukcijo tudi sodobne kapitalistične ekonomije.

PREOBRAZBA DOMAČEGA DELA V NE-DELO IN DVOJNA OBREMENJENOST SODOBNIH ŽENSK

NEPLAČANO ZASEBNO NE-DELO

Z ločitvijo dela od doma, ki nastopi z industrializacijo, se domače reproduktivno delo spremeni v ne-delo. Velikanske količine domačega dela, ki ga ženske opravijo za vzdrževanje gospodinjstva, in skrb za družinske člane, zlasti otroke, postanejo nekaj zasebnega in neproduktivnega, s tem pa tudi nevidnega. Reproaktivno delo je torej družbeno nevidno delo, ki ga opravljajo predvsem ženske v sferi zasebnosti. Domače delo je tako označeno kot »delo iz ljubezni«, kot delo, ki ni posledica družbene pogodbe, pač pa je naravni atribut ženske. Ker domače delo ni plačano in všteto v družbeni bruto dohodek, pač ni delo. S tem ko domačemu delu ni priznana vrednost, torej s preobrazbo domačega dela v ne-delo, družba zastonj in brezplačno dobi velike količine opravljenega dela, ki je potrebno za njeno reprodukcijo. Glede na velikanske količine reproduktivnega dela, ki ga ženske opravijo zastonj, bi torej že minimalno plačilo za domače delo pripeljalo do obsežne družbene redistribucije virov.

Oakley, ki je v danes že klasični *Gospodinji* objavila izsledke ene prvih raziskav o gospodinjskem delu, je gospodinjsko delo označila kot delo, ki ima v modernih družbah »status ne-dela«, ki je nujno delo, neplačano delo, ki mora biti opravljeno in je izrazito žensko delo.¹⁸ Ženske opravijo večino domačega dela (gospodinjskega, skrbstvenega, potrošniškega, organizacijskega in odnosnega) in, kot se je o tem izrazila Hochschild, ko pridejo iz službe domov, pričnejo delati v »drugi izmeni« (*second shift*).¹⁹ Asimetrična delitev reproduktivnega dela med spoloma in družbena nevidnost reproduktivnega dela zavirata enakopravnost moških in žensk, četudi zakonskih ali drugih institucionalnih ovir ni več.

Razprave o domačem delu so bile v feminističnih krogih najbolj živahne v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, zlasti

¹⁸ Oakley 2000, 11–13; Gregson et al. 1994, 79.

¹⁹ Hochschild 1989.

v marksističnem feminizmu. Veliko so razpravljali o plačilu za gospodinjsko delo, o vključevanju ekonomskega prispevka domačega dela v nacionalni bruto produkt in o pomembnosti domačega dela za reprodukcijo delovne sile.²⁰ Manj številne pa so bile strokovne obdelave preobrazbe zasebnega reproduktivnega dela v javni sektor, socializacije in kolektivizacije domačega dela (denimo, javne pralnice, javni prostori za cenovno dostopno prehranjevanje in varstvo otrok in podobno), ki naj bi izhajala iz logike marksističnega pojmovanja emancipacije žensk in obravnavanja problematike reproduktivnega dela.²¹ Konceptualizacija domačega dela se je sicer izkazala za precej težavno početje.²² Gre namreč za zelo kompleksen sklop dejavnosti, ki nikakor ne zajemajo samo kuhanja, pospravljanja in vzgoje otrok. Učinek tovrstnih dejavnosti pa ni nič več in nič manj kot družbena reprodukcija tako na individualni kot tudi na širši sistemski ravni. Pomembna je ugotovitev, da je družinsko delo zaradi pojmovanja o neločljivosti materinstva in gospodinjskega dela sklop dveh vidikov: čustvenega in racionalnega. Gre torej za celotno delo, ki ga določata prav neločljivost in soodvisnost emocionalnih (iracionalnih) in racionalnih elementov. Družinsko delo je zato, meni Švab, nadomestljivo (denimo, s servisi pomoči na domu) le delno, in sicer v njegovem materialnem in racionalnem vidiku, težko pa tudi v emotivnem, kar še posebej velja za delo, povezano z materinstvom.²³ To seveda pomeni, da servisi pomoči na domu lahko razbremenijo go-

²⁰ Freeman 1973; Coulson et al. 1975; Federici 1975; Landes 1975; Križman v Kozmik, Neubauer 1995.

²¹ Benston 1969, 103; Federici 1975, 193.

²² Renner (2000, 284–290) ga opredeli takole: »Domače delo je vse neplačano zasebno delo, družinsko delo je vse neplačano (žensko) delo v družinski sferi, medtem ko je gospodinjsko delo tisti del družinskega ali domačega dela, ki zagotavlja materialno preživetje in obnavljanje delovne sile.« Švab (2001, 144–145) se znotraj kategorije domačega dela osredotoča na družinsko delo in pravi: »Družinsko delo je koncept, ki označuje vrsto dejavnosti, potrebnih za vsakdanje funkcioniranje družine oziroma njenih članov: gospodinjsko delo, skrb za otroke, finančna in upravno-administrativna dela, tehnična (p)opravila (hišna popravila, delo na vrtu ipd.) in odnosno (relacijsko) delo. Posebno mesto v kompleksu družinskega dela zavzema odnosno delo, ki označuje dejavnosti negovanja družinskih članov, bolnih, skrbi za starejše, blaženje zunanjih (okoljskih) frustracij (šola, delovno mesto) družinskih članov in ustvarjanje prijetnega počutja v družini. Poseben vidik odnosnega dela je uravnovešenosť zagotavljanja neodvisnosti, individualnosti, prostosti ter zaščite hkrati, kar je žensko delo. Odnosno delo je pomembno predvsem zaradi svojega načina delovanja. Poleg tega, da je izrazito spolno alocirano (opravljajo ga ženske oziroma matere), je tudi čustveno naravnano. Ukvarja se s čustvi drugih in hkrati funkcionira po načelu lastne simpatetičnosti, zahteva torej sposobnost vživljanja v druge ljudi, njihove težave, počutja. (...) Pomembno mesto v sklopu družinskega dela ima tudi potrošniško delo, od organizacije potrošnje, nakupov, prevoza do sposobnosti uporabe storitev in obvladovanja komunikacij z institucijami, ki sodelujejo v upravljanju vsakdanjega življenja.«

²³ Ibid., 146.

spodinjstva samo določene vrste domačih opravil, veliko nevidnega dela pa kljub morebitni uporabi servisov še vedno ostane na ramenih žensk.

Procesi vključevanja moških v delitev dela v zasebni sferi prek »novega očetovstva«²⁴ sodobnih družinskih politik potekajo veliko počasneje kot procesi vključevanja žensk v javno sfero in na trg dela. Empirični podatki kažejo, da je prav spreminjanje spolne determiniranosti domačega dela počasen proces oziroma »zavlačevana« revolucija.²⁵ Moški se le postopno in selekcionirano vključujejo v domače delo, in še to le v tiste dejavnosti, ki so bolj zaželeni in bolj prijetne. To, na primer, pomeni, da se moški vključujejo v delitev domačega dela predvsem na področju varstva otrok, in sicer pri tistih opravilih, ki so prijetnejša in prinašajo več osebnega zadovoljstva, kot je, denimo, igra z otroki, sprehodi, izleti, pomoč pri učenju, medtem ko »manj prijetna skrb« za bolnega otroka ostaja žensko delo. Razlika v delitvi domačega dela med spoloma je v tem, da ženske več časa namenijo skrbi in negi otrok ter repetitivnim gospodinjskim opravilom (kot so kuhanje, čiščenje in podobna opravila), skratka, delom, ki morajo biti narejena in opravljena na vsakdanji ravni ob določenem času, medtem ko imajo moški večji nadzor nad časom, kdaj bodo delo opravili (na primer, manjša popravila v hiši ali stanovanju, vzdrževanje avta in podobno).²⁶

Skrbstveno delo, to je skrb za sebe in skrb za drugega, denimo, za nego potrebne družinske člane in članice, pomeni razširitev ženskega domačega dela. Podatki o odsotnosti z dela zaradi skrbi in nege družinskih članic in članov v Sloveniji²⁷ kažejo predvsem na to, da ženske ostajajo skrbnice in negovalke v zasebni sferi, saj izostanejo od dela zaradi razlogov nege 6-krat bolj pogosto kot moški. Ženske ostajajo organizatorke in skrbnice doma ter družinskih članov in članic, vodijo »nevidno« delo, in sicer celoto vseh del, ki so potrebna, zavezujoča in morajo biti narejena.

Sodobne plačane gospodinjske delavke v bistvu za plačilo opravljajo delo, za katero družba pričakuje, da ga ženska kot žena in mati opravlja zastonj, iz ljubezni. Plačano domače delo ima v družbi zelo nizek status in nizko tržno vrednost, kar tudi ohranja nizek status žensk, ki ga opravljajo. Nizka tržna vrednost plačanega domačega dela ne izhaja iz nizkega povpraševanja po njem (to se v sodobnem svetu spet večja) ali iz

²⁴ Hochschild 2003; Švab 2001.

²⁵ Hochschild 2003.

²⁶ Hochschild 2003; Švab 2001.

²⁷ Analiza stanja. Podlaga za Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (2005-2013), 2005, str. 7.

enostavnosti dela (gre za fizično težko delo, ki ob skrbstvenih dejavnostih vključuje tudi emocionalno dimenzijo), temveč jo določa nizko družbeno vrednotenje ženskega reproduktivnega dela.

INTERPELACIJA ŽENSKÉ V MATER IN GOSPODINJO

Industrializacija, ki zahteva koncentracijo ekonomsko produktivnega dela v obsežnih organizacijah zunaj družine, je torej primarni dejavnik v vzpostavljanju nasprotja med zasebnim, ekonomsko neproduktivnim delom doma in javnim svetom plačanega produktivnega dela. V predindustrijskih družbah sta strukturi dela in družine povezani kot dela sklenjene kulturne celote. Proizvodna enota je družina, ki zajema očeta, mater, po možnosti stare starše in neporočene brate ali sestre, otroke, domače posle in vajence (kot smo že omenili, so to otroci in mladi ljudje obeh spolov in iz vseh družbenih slojev). Temeljni značilnosti družinske industrije sta bili enotnost dela in kapitala (družina je bila lastnica živine in orodja, prispevala pa je tudi delavce, ki so za to prejeli plačo v obliki »družinske« mezd) in delovno mesto, ki je bilo v okolici doma.²⁸ Čeprav je delitev dela med spoloma obstajala tudi v tem obdobju, pa ženska vloga ni bila omejena na reprodukcijske dejavnosti gospodinjenja in skrbi za otroke, pač pa je delovala tudi na področju produkcijskih dejavnosti. Oakley poroča, da so bile ženske v predindustrijski Angliji tkalke, mlinarice, krčmarice, prodajalke rib, mesarice, spekle in prodale so večino kruha in zvarile večino piva.²⁹ In vse to je bilo pojmovano kot domače delo; reproduktivno in produktivno delo nista bili ločeni in različno vrednoteni.³⁰ Delo v predindustrijskih družbah ni povzročalo ločitve od družinskega življenja, in vrednote, ki so bile povezane z opravljanjem delovne in družinske vloge, niso imele za posledico nasprotujočih si ciljev v eni in drugi. Vsi odrasli (in večina otrok) so delali, in v skupnosti je položaj odraslih obeh spolov izviral prav toliko iz identifikacije z družino kakor iz identifikacije z neko posebno vrsto dela.

Ločitev družine in ekonomije, ki jo je povzročil prehod k industrijski proizvodnji, je povzročila drugačno razporeditev vlog v družini. Industrializacija je vplivala tako na vlogo moškega kakor na vlogo ženske. Medtem ko je moškim odprla svet zunaj doma, večidel tako, da je povečala razpon zaposlitev, ki so jim bile poslej na voljo, je ženskam svet zaprla v

²⁸ Hall 1980; Oakley 2000, 28.

²⁹ Ibid., 29.

³⁰ Hall 1980, 35.

področje, omejeno na dom. Ženska je postala nezaposlena, ekonomsko odvisna gospodinja, moški pa edini prejemnik plače ali mezde, ki je s svojim delom vzdrževal ženo-gospodinj in otroke. Tako delitev vlog po spolu je srednji razred uvrstil med svoje ideale v prvih desetletjih 19. stoletja in je bila v meščanskih družinah v veljavi še po drugi svetovni vojni. Na začetku 20. stoletja pa je postal tudi del kulture delavskega razreda. A celo tedaj ga številne delavske družine zaradi ekonomskih razmer niso mogle uresničiti.

Oakley, ki izhaja iz primera Anglije, govori o treh obdobjih v času od 18. do 20. stoletja, v katerih se je zaradi industrializacije položaj žensk v družbi postopoma spreminjal: 1. od leta 1750 do zgodnjih štiridesetih let 19. stoletja, ko je tovarna kot proizvodni prostor čedalje bolj izrivala družino, a so ženske še vedno opravljale svoje delo zunaj doma; 2. od štiridesetih let 19. stoletja do leta 1914, ko je upadanje zaposlovanja poročenih žensk zunaj doma bilo povezano z naraščajočim splošnim prepričanjem, da je domestifikacija žensk popolnoma naravna; 3. od leta 1914 dalje, ko gre za opazno, četudi neenakomerno (vezano tudi na posledice dveh vojn) spodbujanje zaposlovanja žensk, ki je vrhunec doseglo leta 1950 v množičnem zaposlovanju žensk, in kasneje, ko so se intenzivirali pogoji v sferi dela, v postopni problematizaciji spolne delitve dela v družini.³¹

Prva mehanizacija v tekstilni industriji je, paradokсно, povzročila čedalje večje zaposlovanje žensk in otrok. Ko so se ženske zaposlile v prvih tovarnah, to ni nujno razbilo enotnosti družine. V prvih predilnicah so spoštovali tradicijo družinskega dela in so najemali celotne družine. Starši so še vedno lahko uveljavljali svojo avtoriteto in učili otroke, tako kakor v starem manufakturnem sistemu. Od dvajsetih let 19. stoletja dalje so tehnološke spremembe in vse bolj zaščitna delavska zakonodaja omejile delo otrok v tovarni, ki je bilo do konca 18. stoletja temelj industrije. Ko so tovarne nenadoma prenehale zaposlovati družine, sta se zaposlena mati in oče soočila s sodobnim vprašanjem, kako skrbeti za otroke v okoliščinah, ko sta delo in dom prostorsko ločena. Delno so problem reševali s služkinjami. Velja namreč poudariti, da delo v tovarnah ni bila edina ali celo poglavitna zaposlitev žensk v zgodnjem 19. stoletju. Neporočene ženske so delale predvsem kot služkinje. Hčere in žene pripadnikov višjega in srednjega sloja pa niso delale niti zunaj doma niti doma gospodinje. Širila se je miselnost, da je delo za ženske sramotno, da je zaposlovanje žensk zunaj doma zlo samo na sebi, kar je delno odmevalo tudi v delavskih krogih. Tovarniške reforme so postopoma omejevale

³¹ Oakley 2000, 150.

žensko delo, najprej v premogovnikih, potem v obsegu dela v tovarni, dokler ni, na primer, leta 1841 odbor tovarniških delavcev v Angliji zahteval »postopen umik vsega ženskega dela iz tovarn«.³²

Viktorijanske poskuse, da bi ženske spravili iz tovarn in predilnic nazaj domov, so spodbujale tudi identitetne spremembe moških, katerih položaj se je s preходом na tovarniško proizvodnjo temeljito spremenil. Izguba tradicionalnih delovnih vlog in novo omejevanje dela otrok sta povzročila veliko krizo v življenju in enotnosti družine. Čedalje večja odvisnost otrok od odraslih in druge omejitve, ki jih je ženskam nalagala njihova reproduktivna vloga, so razdelile delo moža in žene, tako da je mož postal glavni hranilec družine, žena pa poglavitna vzgojiteljica otrok, ki je živela od moževega zaslužka in z njim tudi vzdrževala otroke. Ta položaj pa je ogrožala tovarniška delavka. Oakley meni, da je prav strah pred to grožnjo spodbudil prvo zakonodajo o zaposlovanju žensk. V tem času so začeli javno zagovarjati nauk, po katerem naj bi ženska opravljala zgolj neplačano delo doma. Omejevanje in onemogočanje zaposlovanja žensk zunaj doma je bilo obsojeno iz moralnih razlogov, ker škoduje telesnemu zdravju, ker je njegova posledica zanemarjanje družine in doma, ter kratko malo zato, ker da je v nasprotju z »naravno« delitvijo dela med spoloma.³³ V tem obdobju sta se začeli razločevati tudi vloga ženske iz srednjega razreda in vloga ženske iz delavskega razreda. Nauk o ženski domestifikaciji, ki je veljal za žensko srednjega razreda, je pomenil, da je zakonski stan polna zaposlitev, pogosto zaposlitev »brezdelne gospe«. Brezdelno življenje ženskih članic družine je postalo znamenje blaginje viktorijanca srednjega razreda. Ena poglavitnih funkcij viktorijanske družine je bila ustvarjati mirno in urejeno zatočišče, kjer se je moški lahko oddahnil od tekmovalnosti in naporov v novih razmerah industrijskega dela. Ženska je v tem gospodinjstvu dobila novo funkcijo reprodukcije delovne sile z emocionalno podporo, ki jo je nudila možu.³⁴

Davidoff analizira vlogo služinčadi v idealizaciji evropske ženske srednjega sloja kot čiste, nežne, moralne in spodobne ženske. Taka idealna podoba je namreč zahtevala razcep med ženskami in njihovimi funkcijami na dva medsebojno odvisna, vendar nasprotujoča si pola. Medtem ko je služkinja opravljala umazana fizična dela, se je gospodarica lahko posvetila bolj vzvišenemu emocionalnemu delu, ki so ga od nje pričakovali otroci in mož. Z zaposlitvijo služkinje so ženske srednjega in višjega ra-

³² Ibid., 56.

³³ Ibid., 58.

³⁴ Hall 1980, 49.

zreda simbolno posredovale med dvema nasprotujočima si identitetama: biti skrbnica doma, ne da bi bila umazana in ne da bi opravljala umazana dela. Gospodarica je lahko ostajala vzvišena, čista in poduhovljena – dokler je imela služkinjo, ki je bila umazana, fizična in nemoralna.³⁵

Delavski razred je ideologijo, da je delo zunaj doma za poročeno žensko »nesreča in sramota«, sprejel šele v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Oakley poroča, da se je v Angliji od sredine 19. stoletja velik del ženskega prebivalstva zaposlil kot služkinje. Kljub temu je bilo od sedemdesetih let 19. stoletja služkinje težje dobiti, saj so se dekleta, ki bi se lahko zaposlile kot služkinje, raje odločale za delo v trgovini in pisarni ali pa za poučevanje, kar je vse postajalo čedalje bolj ženska zaposlitev. Pa tudi vse več je bilo gospodinj iz srednjega razreda, ki so hotele imeti služkinjo. Prevladovala je namreč miselnost, da pri ženski srednjega razreda vloga gospodinje in vloga matere lahko zaideta v nesoglasje. Trdili so, da »mati iz srednjega razreda nujno potrebuje pomoč pri domačih opravilih, pa ne zato, da bi lenarila, temveč zato, da bi lahko vse svoje moči posvetila vzgoji otrok«. ³⁶ Ker pa je služkinj primanjkovalo, sta se vlogi ženske iz srednjega razreda in ženske iz delavskega razreda spet približali. Povezava materinske vloge z vlogo gospodinje, ki je bila doslej značilna le za delavski razred, je postala merilo. Hkrati pa poudarjanje materinstva kaže na spremembe v položaju otroka v družbi, do katerih je tudi prišlo v tem obdobju. ³⁷ Splošna umrljivost se je od srede 19. stoletja naprej začela zmanjševati, umrljivost otrok pa se je močno zmanjšala ob koncu stoletja. Ker je bilo čedalje bolj verjetno, da bo otrok preživel in se vključil v svet odraslih, se je spremenil tudi odnos do njega. Medtem ko se je v 17. stoletju otroštvo nehalo pri sedmih ali osmih letih, je razvoj modernega šolskega sistema otroke za veliko dlje časa naredil odvisne od sveta odraslih. Potreba industrijske družbe po kvalificirani delovni sili je tako s prepovedjo otroškega dela in vzpostavljanjem splošnega izobraževalnega sistema otroka oddaljila od dejavnega vključevanja v družbo, ki je bilo značilno za predindustrijsko obdobje, ko so bili otroci pojmovani kot nekakšni »pomanjšani odrasli«. Hkrati je tudi ločitev družine od ekonomije povzročila umik družine iz družbe, domestikacijo ženske s tem, da je njena primarna vloga postala vloga matere in gospodinje, ter nastanek ideje o domu kot zasebnem prostoru, v katerem ima ženska posebno mesto in poslanstvo.

³⁵ Davidoff v Anderson 2000, 18.

³⁶ Crow v Oakley 2000, 66.

³⁷ Več o tem tudi v Ariès 1990.

VRNITEV ŽENSK V JAVNO SFERO PRODUKTIVNEGA PLAČANEGA DELA

Od zgodnjih dvajsetih let 20. stoletja je združevanje vlog gospodinje/mater in plačane delavke spet postajalo bolj in bolj značilno za položaj žensk. Druga svetovna vojna je, tako kot prva, zahtevala več ženske delovne sile. Ženske so v 20. stoletju povzročile pomemben premik v družbi: vstopile so v javno življenje, zlasti v procese izobraževanja in na trg dela. V vseh evropskih državah se je izobraženost žensk zelo zvišala na vseh ravneh, tudi na univerzitetni ravni, kjer je delež žensk med tistimi, ki so končali univerzitetne študije, že višji od deleža moških. In vse več žensk vstopa na trg dela, kjer zaradi dobre izobrazbe tudi postajajo vse bolj dragocene za delodajalce. V državah Evropske unije čedalje več žensk aktivno vstopa na trg dela in tudi spodbud k temu je čedalje več. Gospodinjstva z obema polno zaposlenima partnerjema se tudi v Zahodni in Južni Evropi iz izjeme spreminjajo v pravilo. Spričo teh dejstev bi seveda morali povsem izginiti tudi vzorci, ki jih je uveljavila industrializacija – vzorci delitve spolnih vlog na moškega, ki v dom prinaša denar, in žensko, ki za dom skrbi.

Z množičnim vstopanjem žensk na trg dela pa so postali vidni tudi številni simptomi zakoreninjene neenakosti spolov v sodobnih družbah. Ti se izražajo v horizontalni in vertikalni segregaciji trga dela po spolu ter v različnem plačilu za isto delo v škodo žensk. V *Poročilu Evropske komisije o enakosti med moškimi in ženskami za leto 2005* najdemo na primer podatek, da v povprečju ženske zaslužijo 15 % manj kot moški za vsako uro dela. Williams pa na primer poroča, da se v zadnjem času povečuje razlika v plačah med materami in ne-materami. »Kolikor bolj ženske na splošno počasi dohitevajo moške v plačah, toliko bolj pri plačah zaostajajo matere.«³⁸ Številne evropske raziskave³⁹ razkrivajo, da sta obseg in kakovost zaposlitve žensk odvisna od števila otrok, ki jih imajo, in da ženske, ki so tudi matere, prevladujejo v zaposlitvah za polovični delovni čas in na fleksibilnih delovnih mestih. Ženska, ki ima enega otroka ali več, se bo bolj verjetno odločila, da bo ostala doma ali pa se zaposlila za polovični delovni čas, kot ženska brez otrok. Hkrati pa ima število otrok nasprotni vpliv na stopnjo nezaposlenosti moških in na njihovo stopnjo zaposlenosti za polovični delovni čas. Obe stopnji se pri moških nižata z večanjem števila otrok. Po podatkih omenjenega poročila se v državah

³⁸ Williams 2000, 2.

³⁹ Webster 2005.

Evropske unije kar 32,6 % žensk in samo 7,4 % moških zaposluje za polovični delovni čas. Vsi ti simptomi imajo en in isti razlog – kljub množičnemu vstopu v izobraževalne procese in na trg dela so ženske še vedno doma odgovorne za neplačano reproduktivno ne-delo.

Družbene vloge spolov se torej kljub bistveno spremenjenim okoliščinam niso bistveno spremenile. Moški se v dejavnosti v sferi zasebnosti mnogo počasnejše aktivno vključujejo, kakor se ženske vključujejo v javno sfero in na trg dela. Zaradi te neuravnotežene dinamike spreminjanja družbenih vlog moških in žensk je nastal problem dvojne obremenjenosti žensk z neplačanim, necenjenim ne-delom v zasebni sferi in s plačanim delom v javni sferi. Raziskava *Kako Evropejci preživljajo svoj čas* pokaže, da ženske v večini držav Evropske unije v povprečju opravijo dve tretjini domačega dela. Ženske torej več časa porabijo za domače neplačano delo in manj časa za plačano delo kot moški. To ima neposredne posledice za konkurenčnost žensk na trgu dela in vodi v neenakopravnost med spoloma pri družbeni distribuciji sredstev in moči. In zdi se, da se količina časa, potrebnega za gospodinjsko delo, prav nič ne zmanjšuje, čeprav je na voljo čedalje več gospodinjskih aparatov in čeprav ima ženska čedalje več možnosti, da se uveljavi zunaj doma.⁴⁰ Raziskava *Outsourcing of Domestic Tasks and Time-Saving Effects* ne potrjuje teze, da se zaradi gospodinjskih aparatov zmanjšuje vpliv domačega dela na položaj žensk na trgu dela.⁴¹ Raziskava *Working Women's Choices for Domestic Help* razkriva, da je odločitev za najem plačane gospodinjske pomoči na domu še najbolj odvisna od števila ur, ki jih ženska preživi na delu, od njenega položaja na delovnem mestu in od višine njenega (in ne partnerjevega) dohodka. Precejšen vpliv na odločitev imajo tudi otroci,

⁴⁰ V feministični teoriji je sicer mogoče prebrati tudi drugačna mnenja. Walby, na primer, ocenjuje, da domače delo ne vpliva več bistveno na pozicije žensk na trgu dela. Kot poglobitvi razlog za to navaja čedalje bolj množično prisotnost gospodinjskih aparatov v gospodinjstvu. Svojo tezo, da se vpliv domačega dela na položaj žensk na trgu dela zmanjšuje, pa relativizira z dejstvom staranja prebivalstva in naraščajočo obremenjenostjo žensk srednjih let s skrbjo za ostarele. (Walby 1997, 50–55.)

⁴¹ Ugotavlja namreč, da uporaba mikrovalovne pečice, pomivalnega stroja in možnost prehranjevanja zunaj doma sicer nekoliko vplivajo, ne pa bistveno, na zmanjševanje količine časa, ki je potreben za domače delo, ne pa tudi, denimo, sušilni stroj, likalnik, sesalnik in podobno. Potrebno je namreč upoštevati, da so se z večjo uporabo gospodinjskih aparatov dvignili tudi standardi urejenosti gospodinjstva. Sicer pa v raziskavi ugotavljajo, da ima še najpomembnejši učinek na prihranek časa strategija najema gospodinjske delavke. V raziskavi je tudi poudarjeno, da so vse strategije zmanjševanja domačega dela, od prehranjevanja zunaj doma do uporabe tehničnih pripomočkov in najema pomoči, odvisne od količine dohodka v gospodinjstvu, torej, da jih uporabljajo gospodinjstva, ki so v dobrem družbenoekonomskem položaju. (Van der Lippe et al. 2004.) S tem pa te strategije razbremenjujejo domačega dela samo nekatere ženske.

stari med 4 in 12 leti.⁴² Sicer pa so v hierarhiji domačih opravil najbolj cenjene dejavnosti, povezane s skrbjo za otroke, kuhanjem in nakupovanjem. Zato ta opravila ženske srednjega razreda, s pomočjo partnerjev, pretežno opravljajo same. Na dnu pa so delovno intenzivne dejavnosti (predvsem čiščenje in likanje), ki vse bolj prehajajo med storitve plačanega domačega dela.⁴³ V poskusih, da bi zmanjšale količino časa, ki je potreben za gospodinjska opravila, si ženske spet in še vedno pomagajo tako, da si poiščejo gospodinjsko delavko, ki jih vsaj za nekaj ur tedensko razbremeni gospodinjskih opravil. Le da tokrat to naredijo tako, da za to ve čimmanj ljudi.

USKLAJEVANJE POKLICNEGA IN ZASEBNEGA ŽIVLJENJA – POMANJKLJIVI UKREPI

Usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja (*reconciliation of work and private life*) je koncept politik enakih možnosti spolov, s pomočjo katerega naj bi v splošni zavesti in praksi spodbujali enakopravno delitev domačega dela med spoloma. Kot je pokazala Stratigaki⁴⁴ v vsebinski analizi pomembnih evropskih dokumentov, pa se je pomen koncepta usklajevanja poklicnega in družinskega življenja v teku let postopoma spreminjal – iz začetnega temeljno feminističnega sporočila o enakopravni delitvi domačega dela med spoloma je prišlo do premika pomena v bolj tržno in produktivno idejo »spodbujanja fleksibilnih oblik dela za ženske«, da bodo lažje usklajevale poklicne in družinske obveznosti. S tako opredelitvijo se zakrije dejstvo, da neplačano, tako imenovano »neproduktivno« domače (ne)delo v resnici ni problem samo žensk, pač pa družbe v celoti. Težavnost pri usklajevanju poklicnega in zasebnega življenja ni obravnavana kot problem na sebi, pač pa kot ovira za večjo udeležbo žensk na trgu dela.⁴⁵ Koncept tako kaže predvsem na spolno razsežnost v sferi dela in ne v tolikšni meri na spolno razsežnost organiziranosti intimitete. Pravzaprav gre za nenehno prilagajanje družinskega

⁴² Tijdens et al. 2003.

⁴³ Čiščenje je namreč časovno in fizično najbolj obremenjujoča kategorija znotraj reproductivnih del, obsega skoraj dve tretjini vseh ur, porabljenih za gospodinjska opravila. Zaposlene ženske pridobijo v prizadevanju po zniževanju časa, namenjenega gospodinjenju, torej predvsem s prenosom prav te dejavnosti na plačano domače delo. (Van der Lippe et al. v Šadl 2004, 985.)

⁴⁴ Stratigaki 2004, 1.

⁴⁵ Zaradi tega je kot pglavitni problem pri usklajevanju poklicnega in zasebnega življenja definirano pomanjkanje cenovno dostopnega in dolgemu in fleksibilnemu delovnemu času prilagojenega otroškega varstva.

življenja potrebam trga dela, medtem ko v nasprotni smeri ni dialoga. Ukrepi usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja so namenjeni zlasti temu, da bi se dosegla in ohranila aktivna udeležba žensk na trgu dela, kar je za delodajalce postalo zanimivo tudi v luči čedalje višje izobraženosti žensk. Zato so ukrepi namenjeni predvsem ustvarjanju možnosti, da bi ženske združevale skrb za otroke in plačano delo, medtem ko se znotraj teh ukrepov posveča le malo pozornosti temu, da bi moške spodbujali k delitvi dela v zasebni sferi. Tako se v jedru ukrepov za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja obnavlja norma, da je ženska odgovorna za neplačano reproduktivno delo v zasebni sferi, medtem ko je udeležba moških pri tem neobvezna. Dejstvo, da je neenakost v sferi dela posledica neenakosti v sferi intimnosti, ni prepoznano.⁴⁶

Zato je domneva zaposlovalnih politik tako na ravni Evropske unije kot tudi na nacionalnih ravneh, namreč, da bi ukrepi usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja lahko pripomogli k odpravljanju vzrokov za neenakost spolov na trgu dela, videti zavajajoča. Ti ukrepi se osredotočajo predvsem na snovanje sistema dostopnih in dobrih skrbstvenih storitev za otroke in za druge skrbi potrebne pripadnike družbe ter na fleksibilizacijo delovnih mest, ki naj bi omogočala »družinam prijazni« skrajšani delavnik, individualizacijo delovnega časa, delo od doma, giblivi delovni čas in podobno. Ko vrednotimo ukrepe usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja s stališča enakosti spolov, ne zgolj na trgu dela, pač pa tudi v družbi nasploh, velja opozoriti na nekatere problematične točke. Zaposlitve za polovični delovni čas namreč redko omogočajo ženskam, na primer, finančno neodvisnost ali napredovanje na delovnem mestu, kaj šele vodstveni položaj. Ženske spodbujajo k delu za polovični delovni čas v okolju, kjer je tovrstno delo izrazito pojmovano kot obrobno. Fleksibilne in atipične oblike zaposlovanja so pogosto povezane z nižjim plačilom, slabim socialnim varstvom, manjšimi ali nikakršnimi bonitetami ter nestalnim statusom zaposlenosti. V tej luči spodbujanje žensk k tovrstni zaposlitvi morda res pripomore k lažjemu usklajevanju službenih in zasebnih obveznosti, vendar hkrati tudi reproducira neenakost žensk tako na trgu dela kot v zasebni sferi domačega dela. Da bi omogočanje giblivega delovnega časa, atipičnih zaposlitev in dela za polovični delovni čas res pripomoglo k temu, da bi se zmanjševala neenakost med spoloma na trgu dela, bi morali biti v tovrstne oblike zaposlovanje v večji meri vključeni tudi moški. Namreč, ciljna skupina teh ukrepov so predvsem ženske, ne pa tudi moški. In tudi ne vse ženske, pač pa kategorija žensk-

⁴⁶ Cf. www.mageeq.net.

mater. Tako se v družbi obnavlja moderni vzorec delitve spolnih vlog, po katerem so ženske tiste, ki so odgovorne za skrb za otroke in dom in ki jim je zato potrebno pomagati, da bodo lahko dobro opravljale oboje: javno plačano delo in domače neplačano (ne)delo. Tako ti ukrepi spet pomagajo obnavljati tisti vzorec spolnih vlog, ki naj bi ga presegli.

Nasploh se zdi, da gre pri ukrepih usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja bolj kot za enakost spolov na trgu dela za neke druge cilje, ki pa niso vedno tako nedvoumno izraženi. Pa vendarle: v poročilu Evropske komisije je mogoče prebrati, da dobri ukrepi za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja pomagajo »zmanjšati razlike med spoloma, izboljšati kvaliteto delovnega okolja in reševati probleme negativnega demografskega trenda«. V tej perspektivi je ultimativni cilj ukrepov za usklajevanje delovnega in poklicnega življenja omogočiti ženskam, da bodo pogostejše rojevale, dobro skrbele za dom in družino ter bile hkrati dejavne na trgu dela. Vse to v imenu enakosti spolov.

Kar manjka pri vsej zgodbi, je problematizacija in redefinicija statusa neplačanega domačega dela kot ne-dela. Najprej s stališča dejstva, da je domače delo obsežno in zahtevno delo in eden izmed nosilnih stebrov slehernega družbenega sistema, potem s stališča pravične in uravnotežene porazdelitve odgovornosti za domače delo med oba spola, in nadalje, s stališča, ali je mogoče z družbeno reprodukcijo preobremenjeno aktivno prebivalstvo, zlasti ženske, kako razbremeniti vsaj omejene količine domačega dela. O tem v okviru ukrepov za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja ne razmišljajo dovolj niti na ravni Evropske unije niti na nacionalnih ravneh.

PLAČANO DOMAČE DELO IN ENAKOST SPOLOV: EN KORAK NAPREJ, DVA KORAKA NAZAJ

Vrnitev žensk v sfero produktivnega plačanega dela (in v javno sfero nasploh), ki se je začela vse bolj intenzivno uveljavljati v drugi polovici 20. stoletja, ni vrnitev z enakimi pogoji kot v predindustrijski družbi. Pravico do nediskriminacije pri zaposlovanju in izobraževanju ne glede na spol, pravico do enakega plačila za enako delo in delo enake vrednosti, pravico do enakopravnega obravnavanja pri dostopu do zaposlitve, pravico do enakega obravnavanja v sistemih obvezne socialne varnosti in v poklicnih sistemih socialne varnosti (zdravstveno zavarovanje, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti) in podobno so si ženske morale v 20. stoletju šele izbojevat. Te pravice danes zagotavljajo formalnopravno enakost in so pojmovane kot univerzal-

ne. Teoretično, na podlagi »enakih možnosti«, ki jih zakonodaja zagotavlja moškim in ženskam, lahko torej ženske enakovredno participirajo v javni sferi plačanega produktivnega dela in politike. Dejansko pa v javni sferi veljajo »univerzalne« norme, ki so postavljene po moških standardih, h katerim morajo ženske težiti in se jim prilagoditi, če želijo enakovredno delovati.⁴⁷ Predpostavka javne sfere v demokraciji je namreč norma »univerzalnega človeka«, pri čemer pa se ne razpravlja o tem, kdo postavlja standarde univerzalnosti človeka. Dejstvo, da je koncept »univerzalnega človeka« skonstruiran po hegemoničnih pravilih belega, odraslega, heteroseksualnega moškega, ni prepoznano niti ni bilo preizpraševano. Prav nasprotno, vsako odstopanje od take absolutne norme je pojmovano kot odklon, anomalija in inferiornost. Ženske so torej lahko vključene v javno sfero, če se prilagodijo moškim standardom, ki so v javni sferi dominantna in univerzalna norma. Celó v skandinavskih državah, značilnih po visokem deležu žensk tako v politiki kot na trgu dela, v raziskavah ugotavljajo, da je za delovna mesta značilna organizacijska kultura, ki temelji na moških normah in ki ženskam sporoča, da če hočejo zavzemati moške položaje, morajo delovati kot moški.⁴⁸

V tej točki univerzalizacije standardov in pogojev ene družbene skupine se zalomi tudi znotraj feminizma. Tako kot so v javni sferi za standard postavljene moške norme in pogoji, tako so znotraj feminizma kot univerzalna pozicija ženske postavljene izkušnje in problemi heteroseksualnih žensk srednjega in višjega sloja zahodnih družb. Dokler je družba organizirana okoli neenakovredne delitve dela v javni in zasebni sferi, pri čemer je ženska tista, ki je odgovorna za podcenjeno in neplačano ne-delo v zasebni sferi, imajo samo tiste ženske, ki imajo dovolj sredstev za najem nadomestne izvajalke domačega dela, privilegij, da so udeležene v javni sferi plačanega produktivnega dela in politike na položajih, ki so vsaj približno »enakih možnosti« kot moški. Ženskam na šibkejših družbenoekonomskih položajih to še vedno ni omogočeno.

Kot poudarjata Ehrenreich in Hochschild, je globalizacija gospodinjkega dela in varstva otrok pripeljala skupaj aktivne, ambiciozne in neodvisne ženske iz različnih delov sveta: karierno usmerjene ženske višjega srednjega razreda iz bogatih držav in ženske iz revnega, tako imenovanega tretjega sveta in postsocialističnih družb, ki si prizadevajo izboljšati družbenoekonomski položaj zase in za svojo družino. Vendar se te ženske ne bojujejo za skupne cilje, kot je to predvideval zlasti drugi

⁴⁷ Meier et al. 2005, 47, 58; Schecter 1998; Anderson 2000; Williams 2000.

⁴⁸ Højgaard 1998.

val zahodnega feminizma, ker je pač med njimi postavljen zid privilegijev in »enakih možnosti«, ki jih ena skupina žensk ima, druga pa ne. Odnosi med njimi so maternalistični odnosi gospodarice in služabnice, delodajalke in zaposlene.⁴⁹

Ravno ob fenomenu plačanega domačega dela doseže sovpadanje spola, razreda, nacionalnosti in rase vrhunec v konfliktu znotraj na videz homogene družbene skupine žensk (*intra-gender*) v odnosu gospodariča in služabnica (gospodinjska delavka). Tako se konflikt med spoloma transformira in internalizira v konflikt med skupinami žensk z različnimi družbenimi izhodišči, ki v sodobnem svetu izhajajo zlasti iz družbenoekonomskega položaja, življenjskega obdobja, nacionalnosti in rase. Zagovarjanje, da je udeležba žensk v javni sferi (brez problematizacije univerzalnih moških norm, ki v njej vladajo) edini način, da se doseže enakost spolov, implicite utrjuje gledanje, da je delo v javni sferi več vredno in bolj pomembno kot delo v zasebni sferi. Na ta način se obnavljajo družbena, ekonomska in ideološka nevidnost domačega dela.

Ko v feminizmu začnejo premišljevati o razlikah med ženskami in njihovimi različnimi družbenoekonomskimi, nacionalnimi, rasnimi in drugimi izhodišči, se integracija žensk v javno sfero ne zdi več zadostna rešitev za probleme neenakosti spolov. Namesto tega bi moral nastopiti razmislek o temeljnem prevrednotenju tako zasebne kot javne sfere ter njenih pripadajočih funkcij in vlog.⁵⁰

⁴⁹ Ehrenreich et al. 2002, 11.

⁵⁰ Schecter 1998.

STRUKTURNE ZNAČILNOSTI SODOBNEGA PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

VZROKI ZA VEČJE POVPRASEVANJE PO STORITVAH DOMAČEGA DELA

Po drugi svetovni vojni so teoretiki napovedovali, da bo plačano domače delo v sodobnih družbah popolnoma izginilo. Coser, na primer, je v prid tej tezi navedel dva razloga. Prvič zato, ker plačano domače delo ne bo več potrebno, saj bodo gospodinjski aparati nadomestili delo gospodinjskih delavk. Drugič pa zato, ker neravnotežje moči, ki se kaže v odnosu med gospodinjsko delavko in uporabnikom njenih storitev, ni v skladu z demokratičnimi načeli sodobnih družb.⁵¹ Kljub temu se v sodobnih družbah plačano domače delo kot področje neformalnega zaposlovanja spet hitro razrašča, potem ko je za nekaj desetletij skoraj popolnoma izginilo. Razloge za to gre iskati v družbenoekonomskih spremembah, kot so: čedalje večje uveljavljanje žensk na trgu dela in v javni sferi ob hkratnem obnavljanju miselnosti o domačem delu kot ženskem ne-delu; izginjanje razširjenih družin in njihovo preoblikovanje v nuklearne družine; čedalje večje število enostarševskih družin; demografski trendi staranja prebivalstva in feminizacija migracij, brezposelnosti in revščine. Poleg teh razlogov, ki se izrazito nanašajo na položaj žensk v sodobnih družbah, velja poudariti tudi globalizacijo trga dela, med drugim tudi reproduktivnega dela, in avtomatizacijo dela, ki vpliva na čedalje večjo brezposelnost v nekaterih slojih družbe in hkrati na čedalje večjo prezaposlenost v drugih slojih.

Čeprav tako v literaturi kot v splošni vednosti velja konsenz, da sta poglavitni razlog za sodobno plačano domače delo preobremenjenost žensk z dvojnim delom ter izogibanje konfliktom med spoloma in med generacijami glede delitve domačega dela, pa povpraševanja po plačanem delu s tem pravzaprav ni mogoče docela pojasniti. Plačano domače delo ima namreč tudi statusne implikacije, in sicer v dveh pogledih. Ključno za vlogo gospodinjske delavke je, da se z opravljanjem del, ki bi jih sicer opravljala mati/žena/hči, obnavlja tudi imaginarna identiteta delodajal-

⁵¹ Coser v Ozyegin 2001, 31.

ke kot pripadnice srednjega/višjega sloja, ki ni fizična delavka in pooseblja čistost v nasprotju z gospodinjsko delavko, ki je fizična delavka, po možnosti priseljenka, in pripada nižjemu sloju. Kot meni Anderson, ta moment še posebej osvetljuje fenomen racializacije pomoči na domu, ki je v zahodnih evropskih družbah bila in je tudi v sodobnosti prej pravilo kot izjema. In drugič, mnoga gospodinjstva zaposlujejo gospodinjsko delavko ne zaradi preobilice dela, potrebnega za vzdrževanje gospodinjstva, pač pa zaradi vzdrževanja določenega življenjskega sloga. Tako, na primer, gospodinjska delavka iz Francije pripoveduje: »Vsak dan čistim za svojo madam ene jahalne čevlje, dvoje sprehajalnih čevljev, čevlje za po hiši, in to vsak dan, samo za eno osebo ... plus otroci, kar pomeni eni gumijasti čevlji in eni čevlji za v šolo, kar pomeni še dvoje čevljev. In še drugi čevlji za otroke. Štirinajst parov čevljev vsak dan...«⁵²

Primarni vir čedalje večjega povpraševanja po plačnem domačem delu pa je v sodobnosti vendarle storitveni razred oziroma novi srednji razred. Najpogostejši uporabniki storitev plačanega domačega dela so, kot pravi Šadl,⁵³ dvokarierni heteroseksualni pari in elite profesionalcev; vsekakor pa niso edini. Tovrstno delo najemajo vse bolj tudi premožnejši samski ljudje in ostareli, ki živijo sami in katerih število se veča. V enostarševskih družinah vsekakor potrebujejo prilagodljivo varstvo za otroke in pomoč pri domačem delu, da sploh lahko opravljajo svojo plačano zaposlitev, vendar je vprašanje, ali jim je ta storitev cenovno dostopna.

POMANJKLJIVE OPREDELITVE PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

Kot rečeno, strokovnjaki ocenjujejo, da se v sodobnih družbah število gospodinjskih delavk v individualnih gospodinjstvih ni bistveno zmanjšalo v primerjavi s preteklimi družbami.⁵⁴ Sodobno plačano domače delo v Zahodni Evropi, Severni Ameriki in v bogatih azijskih in afriških državah opravljajo večinoma ženske, veliko je priseljenk iz Vzhodne Evrope, Vzhodne Azije, Latinske Amerike in revnih afriških držav. Mnoge izmed njih so ilegalne priseljenke, ali, kot pravita omenjeni avtorici, so »ilegalizirane« vsaj v dveh pogledih: ker so brez dovoljenja za bivanje in ker kot gospodinjske delavke niso registrirane kot zaposlene. Tako delujejo v »coni somraka« neformalnega trga dela, brez stalnega bivališča, delovnega dovoljenja in izključene iz državljanskih pravic, kot so: zdravstvena

⁵² V Anderson 2002, 16.

⁵³ Šadl 2004, 982.

⁵⁴ Lutz, Schwalgin 2006, 4.

oskrba, izobraževanje, delovna doba, nadomestilo za boleznino, plačan dopust in podobno. Njihove bivanjske in delovne razmere so izjemno negotove.

Plačano domače delo je videti kot še ena nekakovostna zaposlitev: delavniki so dolgi, plačilo slabo, delovne obveznosti pa pogosto ponižujoče. Kljub temu pa se plačano domače delo v marsičem razlikuje od drugih »slabo plačanih« del. Gre večinoma za delo gospodinjenja in varstvo otrok, ki, kot smo že poudarili, sploh ni pojmovano kot delo v pravem pomenu besede, in tudi delavke, ki to delo opravljajo, niso obravnavane kot »prave« delavke. Gre za delo, ki ga v veliki meri opravljajo »na črno«, zato delavka ni zaščitena z delovno zakonodajo in njeno delo, plačilo in delovni čas niso opredeljeni. Prav tako niso opredeljeni odnosi med delodajalcem in gospodinjsko delavko, pogosto pa sta med seboj v eksistenčni odvisnosti. Posebnost tega dela so ponavadi nekoliko izumetničeni in kvazifamiliarni odnosi z delodajalcem. Gre za delo, ki poteka v zasebni, intimni sferi, skriti pred očmi javnosti. Vse skupaj ima, kljub temu da se večja obseg plačanega domačega dela v sodobnih bogatih družbah, za posledico nevidnost tega dela kot tudi tistih, ki ga izvajajo, in tistih, ki ga plačujejo. V sodobnem pojavu zaposlovanja na področju plačanega domačega dela se tako združujejo potlačeni problemi in paradoksi sodobnega sveta, kot so: neenakost med spoloma, obremenjenost žensk z neplačanim domačim delom, potrebnim za reprodukcijo družbe, čedalje večje razlike v distribuciji sredstev in možnosti med različnimi skupinami prebivalstva, globalna delitev dela in podobno. Kljub vse večjemu številu žensk, ki delajo v sferi plačanega domačega dela v zasebnih domovih, so razmere, v katerih delajo, in izkušnje, ki jih pri tem doživljajo, precej neraziskane. Tako kot neplačano domače delo je tudi plačano domače delo velik izziv sodobni feministični, sociološki in politični teoriji.

Tukaj se pokaže, da je problem opredelitve domačega dela, o katerem smo že govorili, čisto praktične narave. Za sodobne gospodinjske delavke je neopredeljenost domačega dela povsem praktični problem. Najbolj splošna skupna opredelitev plačanega domačega dela se nanaša na dva tipa del: na gospodinjsko delo (čiščenje, pospravljanje, kuhanje in podobno) ter na skrb za otroke in nege potrebne člane gospodinjstva. Najbolj pogosta pritožba, ki jo je mogoče slišati od žensk, ki opravljajo plačano domače delo, je, da morajo delati »vse«, na primer, morajo tudi vrtnariti, čistiti garaže, delovne prostore delodajalca, včasih celo čistiti stanovanja sorodnikov in prijateljev, oskrbeti domače živali in podobno.⁵⁵ Ali pa ta,

⁵⁵ Anderson 2000, 15.

da sta se z delodajalcem dogovorila za varstvo otroka, a mora poleg tega opravljati še vsa gospodinjska dela. Pri tem so kuhanje, pospravljanje, nakupovanje in podobno »za povrh« ali »za mimogrede« in jih delodajalec sploh ne vrednoti kot delo. Mednarodna organizacija za delo (ILO) uporablja naslednji opis dela gospodinjske delavke: »Gospodinjske delavke pometajo, sesajo, pomivajo in drgnejo, skrbijo za perilo, nakupujejo, pripravljajo hrano, strežejo obroke in izvajajo različna druga domača opravila. Ta opravila vključujejo: (a) pometanje, sesanje, loščenje in pomivanje tal in pohištva ali pomivanje oken in drugih pritliklin; (b) pomivanje, likanje in vzdrževanje perila in drugega tekstila; (c) pomivanje posode; (d) pripravljane, kuhanje in postrežba obrokov in prigrizkov; (e) nakupovanje hrane in različna druga s tem povezana opravila; (f) izvajanje drugih opravil; (g) nadzorovanje drugih delavk in delavcev.«⁵⁶ Vendar je ta definicija bistveno preozka glede na dela, ki jih sodobne gospodinjske delavke dejansko opravljajo. Predvsem ne navaja skrbstvenega dela, kot je varovanje otrok in negovanje ostarelih in bolnih, ki ga sodobne gospodinjske delavke poleg čiščenja opravljajo predvsem v zasebnih gospodinjstvih. Opredelitev delovnih opravil neformalnih gospodinjstvih delavk tudi ni standardizirana in njeno spoštovanje pri delodajalcih ni pod nikakršnim nadzorom. Delodajalci lahko zato od gospodinjstvih delavk zahtevajo karkoli.

Poleg neopredeljenosti opravil je zaradi neurejenosti in neformalnosti tovrstnih zaposlitev neopredeljen tudi delovni čas sodobnih gospodinjskih delavk. In to velja tako za gospodinjske delavke, ki živijo pri delodajalcu, kot za tiste, ki prihajajo le občasno vzdrževati gospodinjstvo. Od prvih se pričakuje, da bodo dosegljive in v pripravljenosti 24 ur na dan, od drugih pa, da bodo v štirih urah na teden generalno pospravile gospodinjstvo.

»LIVE-IN«, »LIVE-OUT«

Sodobnih gospodinjstvih delavk torej ne označujejo toliko po tem, katero delo opravljajo (denimo, varuške, gospodinje, negovalke), saj večina med njimi, kot pravijo same, opravlja »vse« domače delo. V literaturi klasifikacija sodobnih gospodinjstvih delavk temelji predvsem na načinu bivanja – ali živijo v gospodinjstvu, v katerem so zaposlene (*live-in*), ali ne (*live-out*).⁵⁷ Delo »live-in« gospodinjstvih delavk ponavadi vključuje varstvo

⁵⁶ ILO International Standard Classification of Occupations 1990.

⁵⁷ Katzman 1979; Thornton Dill 1994; Anderson 2000.

otrok ali skrb za nege potrebne člane gospodinjstva, medtem ko se delo »live-out« gospodinjskih delavk ponavadi navezuje bolj na gospodinjska opravila in čiščenje, včasih tudi na dnevno varstvo otrok bodisi samo v enem gospodinjstvu, kadar gre samo za gospodinjska opravila in čiščenje pa v več gospodinjstvih. Kot poroča Anderson, se v zahodnoevropskih prestolnicah večja povpraševanje po »live-in« delavkah.⁵⁸ Drugo ključno merilo pri razvrščanju sodobnih gospodinjskih delavk pa se nanaša na izvirno državo, iz katere prihajajo, in na njihov državljanski status – namreč, ali imajo dovoljenje za bivanje in delo ali ga nimajo. Raziskave sodobnega plačanega domačega dela razkrivajo, da ima zelo velik delež gospodinjskih delavk, ki se zaposlujejo v gospodinjstvih po evropskih prestolnicah, status priseljenk.⁵⁹ Čeprav je uveljavljeno prepričanje, da večina gospodinjskih delavk pripada ekonomsko najbolj revnim slojem in da jim primanjkuje formalne izobrazbe, kar naj bi bil tudi razlog za to, da se zaposlujejo na področju plačanega domačega dela, pa to ne drži povsem. Visoke cene agencij za rekrutacijo gospodinjskih delavk v Evropo namreč tudi pomenijo, da si prevoz in stroške, povezane z iskanjem zaposlitve, lahko privoščijo ženske, ki v državi izvora pripadajo srednjemu sloju in imajo poklicno izobrazbo, tudi univerzitetno. Čeprav so ženske, ki se iz revnih območij sveta preseljujejo v bolj bogate države in se tam zaposlujejo kot gospodinjske delavke, nedvomno vedno v težkem položaju, pa revščina ni vedno edini razlog, da se izselijo in zaposlijo kot gospodinjske delavke. Razloge je mogoče iskati tudi v spolni diskriminaciji v izvorni državi, ki se izraža, na primer, v prisilni poroki, prepovedi ločitve in drugih oblikah kulturno specifičnega nasilja nad ženskami. Včasih gre za beg iz ponesrečenega zakona ali pa za to, da se pridružijo družini, ki je že emigrirala. Parrenas, ki je naredila obsežno raziskavo plačanega domačega dela, ki ga opravljajo Filipinke v Rimu in Los Angelesu, poroča, denimo, o ženskah, ki s svojim delom v tujini vzdržujejo

⁵⁸ Anderson 2002, 28.

⁵⁹ Schester 1998; Anderson 2000; Cancedda 2001; Hondagneu-Sotelo 2001; Parrenas 2001; Ehrenreich, Hochschild 2002. Po podatkih UNIFEM-a se je v zadnjih letih dramatično povečalo število žensk, ki se priseljujejo zaradi tega, ker predvsem same ali celo edine finančno vzdržujejo družino. Globalno sestavljajo ženske 50 % mednarodne emigrantske populacije, v državah, ki so pretežno države izvora (na primer Filipini, Šrilanka, Indonezija), pa so v obdobju od leta 2000 do leta 2003 sestavljale do 80 % emigrantske populacije (UNIFEM 2002). Velika večina jih najde zaslužek v sodobni »industriji ljubezni« – bodisi kot gospodinjske delavke in skrbnice bodisi kot spolne delavke. Torej v sivem območju neformalnih in neurejenih del, na meji med zasebnim in javnim, legalnim in ilegalnim. S svojim delom ekonomsko prispevajo tako v državi izvora kot tudi v ciljni državi.

življenjski stil višjega srednjega sloja razširjeni družini doma, v kateri živijo tako njeni otroci, mož, starši kot tudi družine bratov in sestra.⁶⁰

»Live-in« gospodinjske delavke se pogosto, ne pa praviloma, rekrutirajo iz vrst pogosto ilegalnih priseljenk. Le-te so pod velikim stresom, saj jim nenehno grozi izgon, hkrati pa so pogosto obremenjene z dolgom bodisi agenciji, sorodnikom v izvorni državi ali komu iz neformalnega omrežja v ciljni državi. Zaposlitev v zasebnem gospodinjstvu, ko je hkrati poskrbljeno še za stanovanje in hrano, se zdi dobrodošla rešitev iz položaja, ko si je v novi državi potrebno poiskati delo, plačati stanovanje, se naučiti jezika in kulturnih navad ter se hkrati še skrivati pred policijo. Vendar ima delo »live-in« veliko temnih plati: slabo plačilo in neomejen delovni čas, ki se raztegne v 24-urno dežurstvo, saj je delo »live-in« ponavadi povezano s skrbjo za majhne otroke ali s skrbjo za ostarele in bolne. Ob zgodnjih jutranjih urah je treba poskrbeti za otroke, v poznih večernih urah pride na vrsto postrežba gostom in delodajalcem ter sprehod s psom, ponoči pa se je treba odzivati na morebitne klice ali jok otrok. Vmes, čez dan, pa redno rutinsko gospodinjstvo: čiščenje, pomivanje, loščenje, nakupovanje, kuhanje, pranje, likanje in podobno. Delo »live-in« gospodinjske delavke pogosto poteka v popolni družbeni izolaciji. Znaide se v čisto drugačnem kulturnem okolju, kot ga je vajena, in razen s člani oziroma članicami gospodinjstva nima drugih socialnih stikov in vezi. Edina možnost za druženje, edini čas, ki ga lahko ima zase, je en prosti dan na teden, ki naj bi ji pripadal, vendar ni nujno, da ga tudi ve-

⁶⁰ Takole pravi: »V bistvu sem preživela kar veliko časa z Valentino. Včasih je prespala pri meni. Nekega dne, ko sem jo obiskala v stanovanju njene delodajalke, je dobila pismo s Filipinov. Medtem ko ga je brala, je postala nenadoma zaskrbljena in ni si mogla kaj, da ne bi sarkastično pripomnila, kako jo vedno, ko dobi pismo od doma, boli glava, ker jo vedno prosijo še za več denarja. Prosila sem jo, naj mi prebere pismo, in ugotovila, da njeni starši zahtevajo dodaten denar za sestrino obleko, ki jo potrebuje za promocijo, za stroške udeležbe druge sestre na prireditvi ob mestnem prazniku in za zabavo, za katero se čutijo dolžni organizirati jo zaradi vloge, ki jo ima njena sestra v mestni prireditvi. Hoteli so vsaj 200 dolarjev. Valentina v bistvu ni bila vznemirjena zato, ker jo prosijo za več denarja, pač pa zato, ker trenutno ni imela nič denarja, da bi jim ga lahko poslala.« (Parrenas 2001, 101.) In še ena zgodba gospodinjske pomočnice s Filipinov: »Do sedaj mi še ni uspelo nič privarčevati (po sedmih letih dela v Rimu). Čeprav sem najmlajša (izmed štirih otrok), sem hraniteljica svoje družine. Vsak mesec jim pošljem 500.000 lir (333 dolarjev). Življenje je težko, če si samska. Moja sestra je poročena in zato moji starši ne pričakujejo dosti od nje. Moj brat živi pri starših, nima službe, ima pa veliko otrok... Tako podpiram njegovo družino... Tako vsaj lahko kaj pomagam svoji družini. Če bi nadaljevala s svojo kariero policistke (na Filipinih), bi moja plača zadostovala samo zame...« (Ibid., 111.) Čeprav ne gre dvomiti, da je daleč najmočnejši motiv neformalnega zaposlovanja žensk na področju plačanega domačega dela tako med domačinkami kot med priseljenkami absolutna revščina, pa zgornji primeri kažejo, da je revščina lahko tudi relativna, pa pritisk na ženske zato ni nujno manjši.

dno dobi. Problem, ki ga »live-in« gospodinjske delavke običajno občutijo, je tudi pomanjkanje zasebnosti – bodisi da sploh nimajo svoje sobe bodisi da delodajalci od njih zahtevajo, da imajo odprta vrata, da bodo ponoči slišale otroke. Odvzem zasebnosti pa je še bolj radikalen – »live-in« gospodinjske delavke ne morejo imeti svoje družine in svojih otrok. Če jih v državi izvora morda že imajo, pa so od njih dolgo ločene in morajo skrb zanje prepustiti sorodnikom ali najetim varuškam. Ni redko, da v Evropo priseljena gospodinjska delavka doma najame varuško, ki poskrbi za njeno primarno družino. Starost »live-in« gospodinjskih delavk po Evropi se po oceni Andersonove giblje med 20. in 40. letom, torej so v reproduktivnem obdobju.⁶¹

Posebna vrsta alokacije domačega dela »live-in« gospodinjskim delavkam je »au-pair« sistem. Ta sporazum o kulturno-izobraževalnem izmenjevanju predvsem mladih deklet je bil v nekaterih evropskih državah formalno urejen v Strasbourgu leta 1969. Dekleta prihajajo v zahodnoevropske države z namenom, da bi se naučile jezika, agencije jim uredijo namestitve v zasebnem gospodinjstvu, kjer za pomoč pri varstvu otrok in gospodinjstvu dobijo stanovanje, hrano in žepnino. »Au-pair« status ni mišljen kot delovni status, dekleta lahko delajo samo določeno število ur tedensko in lahko ostanejo v gostujoči državi največ dve leti oziroma odvisno od pogodbe. Kljub vsemu formalnemu varstvu pa prihaja do številnih zlorab. Andersonova se je pogovarjala z »au-pair« dekleti, ki so morala delati ves dan in vsa opravila, biti venomer na voljo, mnoge so poročale o spolnem nadlegovanju gostiteljev in podobno.⁶² Pa kljub temu mnoga »au-pair« dekleta ostanejo v ciljni državi, tudi ko se jim status izteče.

Če je med delodajalci veliko povpraševanje po gospodinjskih delavkah, ki bi živele v gospodinjstvu, kjer delajo, pa je med gospodinjskimi delavkami veliko povpraševanje po delu, pri katerem ni potrebno živeti pri delodajalcih, torej po zaposlitvi »live-out«. Pogoji dela pri »live-out« so v teoriji o plačnem domačem delu obravnavani kot modernizacija področja v primerjavi s pogoji dela »live-in«.⁶³ »Live-out« gospodinjske delavke

⁶¹ Anderson 2000, 43. V Singapurju morajo legalno priseljene gospodinjske delavke podpisati izjavo, da se v času bivanja ne bodo poročile z državljanom Singapurja. Prepovedano jim je zanositi in vsakih šest mesecev morajo opravljati teste nosečnosti. Če je test pozitiven, gospodinjsko delavko nemudoma deportirajo v državo izvora. Potni list je shranjen pri delodajalcu, prav tako 20 % zaslužka, namenjenega za stroške morebitne deportacije. (Bakan, Stasiulis 1997, 5.)

⁶² Anderson 2006, 24.

⁶³ Npr. Katzman 1978; Thornton Dill 1994; Ozyegin 2001.

ponavadi delajo za več delodajalcev, če pa se gospodinjskemu delu pridruži tudi dnevno varstvo otrok, delajo tudi samo za enega delodajalca, vendar z bolj ali manj določenim delovnim časom. Dolgi delavniki so tudi v ureditvi »live-out« pogosti. Če je v delo vključeno varstvo otrok, se začne zgodaj zjutraj, preden delodajalci odidejo v službo, in se konča zvečer, ko se vrnejo domov. »Live-out« gospodinjske delavke, ki delajo v več gospodinjstvih, morajo zaradi premostitve razdalje med enim in drugim gospodinjstvom znati dobro upravljati s časom. Čas, ki ga porabijo za te poti, ponavadi ni plačan in se ne šteje v delovni čas. Tedensko se lahko nabere tudi do 15 ur, potrebnih za poti iz enega gospodinjstva v drugo. Zaradi take ureditve so delavniki nenormalno dolgi. Kljub temu pa ima delo »live-out« prednosti pred delom »live-in«: manj je osebnega nadzora delodajalcev; gospodinjska delavka ni toliko odvisna od delodajalca, saj če izgubi eno gospodinjstvo, jih še vedno nekaj ostane in ne ostane brez dohodkov; ima svoj dom, svojo zasebnost in družino. Seveda pa se zaplete, če ima »live-out« gospodinjska delavka, ki dela ves dan in slabo zasluži, sama majhne otroke. Usklajevanje dolgega delovnega dne z varstvom otrok je v tem primeru zelo težko.

Prevladujoč vzorec med gospodinjskimi delavkami v Evropi je, da zaposlitve »live-in« zasedajo mlajše priseljenke iz revnih območij sveta, ki so šele prišle v Evropo. Po nekaj letih bivanja v gospodinjstvu, kjer delajo, odplačajo dolg, se navadijo na novo kulturo in si ustvarijo socialna omrežja, kar jim omogoča večjo neodvisnost in delo »live-out«.⁶⁴ Domačinke, ki se zaposlujejo kot gospodinjske delavke, le malokdaj živijo v gospodinjstvu, kjer delajo. Ponavadi so to bodisi študentke ali ženske poznih srednjih let, tudi upokojenke, ki ne morejo najti drugega dela ali pa imajo tako nizke dohodke, da za dodaten zaslužek delajo na črnem trgu kot gospodinjske delavke. Ker so potrebe po oskrbi ostarelih in nege potrebnih članov in članic gospodinjstev čedalje večje, ker so vse daljši in napornejši delavniki zaposlenih in so večje tudi potrebe po varstvu otrok v času, ko vrtci ne obratujejo, je mogoče pričakovati, da se bo povpraševanje po »live-in« gospodinjskih delavkah še vedno povečevalo.

Čeprav je večina literature o sodobnih gospodinjskih delavkah osredotočena na problematične in temne plati plačanega domačega dela – ki so v veliki meri posledica neurejenosti področja dela – pa so njihove izkušnje raznolike, tudi pozitivne.⁶⁵

⁶⁴ Anderson 2000.

⁶⁵ Kot, na primer, poroča Maria s Filipinov, ki dela kot »live-in« gospodinjska delavka v Londonu: »Zaslužim dovolj, da lahko pomagam družini na Filipinih. Dobim več kot 1000 dolarjev mesečno in vse imam zastonj. Plačajo mi socialno zavarovanje in uredili so

Kot ugotavlja Anderson, imata največji vpliv na kakovost delovnih in bivalnih razmer sodobnih gospodinjskih delavk v Evropi dva dejavnika: njihovo razmerje do delodajalca (live-in/live-out) in njihovo razmerje do države (ali imajo državljanstvo, delovno dovoljenje, ali delo opravljajo legalno ali »na črno«).⁶⁶ Večina negativnih vidikov plačanega domačega dela izhaja iz področja neformalnega zaposlovanja ilegalnih priseljenk na način, da bivajo pri delodajalcu. Tak način plačanega domačega dela se namreč povsem sklada s tradicionalnim vzorcem, razen v točki, da v sodobnosti, formalno gledano, tako delodajalec kot delavka kršita zakonodajo.

KDO OPRAVLJA PLAČANO DOMAČE DELO: SOVPADANJE SPOLA, RAZREDA IN NACIONALNOSTI/RASE

V literaturi torej obstaja konsenz, da je plačano domače delo, zlasti ureitev delovnih pogojev »live-in«, v veliki meri domena priseljenk.⁶⁷ Razlogov za to je več. Omenili smo že, da plačano domače delo z namestitvijo v gospodinjstvu lahko ustreza novim priseljenkam, ker jim daje kritje, bivališče in hrano ter čas, da se prilagodijo novi kulturi, se naučijo jezika in se vključijo v družbena omrežja. Gospodinjske delavke tako postanejo »članice družine«, kar je za nje včasih dobro, včasih pa slabo, odvisno od gospodinjstva. Sintagma »članica družine« (*»one of the family«*) je v raziskavah plačanega domačega dela dobro znana in opredeljuje izrazito ambivalenten odnos med delodajalcem in gospodinjsko delavko.⁶⁸ Za navidezni sproščenim odnosom z gospodinjsko delavko in za navidezno skrbjo za dobre pogoje njenega dela, se ponavadi skriva povsem asimetričen odnos. V gospodinjstvu namreč pričakujejo, da bo gospodinjska delavka opravljala delo na tak način in s tolikšno predanostjo in skrbjo, kot bi skrbela za svojo lastno družino, medtem ko pri delodajalcu pod prijazno površino prevladuje odnos gospodar(ica)-služabnica. Motiv, zakaj je gospodinjska delavka postavljena v položaj »članice družine«, je torej vplivati na njeno čim večjo razpoložljivost, voljnost, skrbnost, pripravljenost na žrtvovanje za gospodinjstvo, v katerem živi in dela. S tem

moje papirje. Vsako leto mi plačajo karto za pot domov. In ko grem, imam dva meseca plačan dopust. Tako tukaj nimam nobenih problemov. Vse je zastonj, in še zavarovanje mi pokrijejo. ... Je OK. Ko hočem oditi, lahko grem. ... Zato sem tako dolgo pri tej družini. Če ne bi bilo tako, bi se verjetno že zdavnaj vrnila na Filipine.« (Parrenas 2001, 103.)

⁶⁶ Anderson 2000, 48.

⁶⁷ Schester 1998; Anderson 2000; Parrenas 2001; Ehrenreich, Hochschild 2002; Fauve-Chamoux 2004.

⁶⁸ Bakan et al. 1997.

se tudi postavlja v ozadje njena lastna družina. In prav v obveznostih, ki jih ima gospodinjska delavka do lastne družine, je eden izmed pomembnih razlogov, zakaj je med delodajalci tako veliko povpraševanje po priseljenkah. Čeprav je tudi v bogatih državah veliko domačink, pa ne samo iz delavskih vrst, ki ne morejo najti zaposlitve in opravljajo plačano domače delo bodisi kot osnovni bodisi kot postranski zaslužek, te večinoma niso pripravljene sprejeti ureditve dela »live-in«. Raje delajo za več delodajalcev, za vsakega po nekaj ur na teden. Med drugim tudi zato, ker imajo svoje domove in svoje družine, za katere predvsem skrbijo, in tako ne morejo postati »članice družine« in družino delodajalca oskrbovati tako predano kot svoj lastni dom. Čeprav imajo tudi ženske, ki se preselijo v Evropo, pogosto doma družine in otroke, pa so se skrbi zanje odrekle in so jo prepustile drugim ženskam (materi, sestri, najstarejši hčeri, najeti varuški) ali partnerju.⁶⁹ Neplačano delo doma so zamenjale za plačano domače delo v tujini.

Sodobne gospodinjske delavke večinoma pričakujejo, da bo tovrstno delo zgolj prehodna zaposlitev, ki jim bo z zaslužkom omogočila, da premostijo trenutno stisko ali se ustalijo v novi družbi. Zaradi neugledne podobe, ki jo ima to delo v družbi, si vsaka želi, da bi bilo obdobje, ko bo delala kot gospodinjska delavka, čim krajše. Toda mnoge priseljenke iz revnih držav, četudi visoko izobražene, zaslužijo kot gospodinjske delavke v bogatih državah Zahoda bistveno več kot pa bi doma zaslužile, na primer, kot učiteljice ali inženirke. S sredstvi, ki jih pošiljajo domov, svoji družini, zlasti svojim otrokom, omogočijo ekonomsko in družbeno mobilnost navzgor. Medtem ko se same znajdejo v paradoksnem položaju ekonomske mobilnosti navzgor in socialne mobilnosti strmo navzdol. Parrenas ocenjuje, da je 34–54 % celotne filipinske populacije odvisnih od pošiljk denarja izseljenih gospodinjskih delavk. Tako je domače delo, ali kot pravi Parrenas, skrb, največji izvozni artikel Filipinov.⁷⁰

Od dela priseljene gospodinjske delavke torej nima dobička samo posamično gospodinjstvo, pač pa tudi obe državi – država izvora in ciljna država. Za ciljno državo ostaja domače reproduktivno delo še naprej zastoj, saj se izobražene ženske domačinke lahko vključijo na trg delovne sile in prispevajo k produktivnosti s tem, da si individualno plačujejo opravljanje domačega dela. Ker veliko priseljenk prihaja na delo za omejeno časovno obdobje in se po nekaj letih dela vrnejo domov, za ciljno

⁶⁹ Več o fenomenu transnacionalnih družin, ki je tesno povezan s problematiko feminizacije migracij in sodobnih priseljenih gospodinjskih delavk, v Parrenas 2002, 80–116.

⁷⁰ Parrenas 2002.

državo ne pomenijo nobenega stroška za oskrbo v starosti. Svojih otrok praviloma ne pripeljejo s seboj, torej stroški, povezani z zdravjem in izobraževanjem otrok, ostanejo breme države izvora. Države izvora imajo od svojih državljanek, ki opravljajo delo gospodinjskih delavk v bogatih državah, velik ekonomski priliv. Pošiljke denarja, ki jih ženske zvesto pošiljajo svojim družinam v državo izvora, so po podatkih UNIFEM-a drugi največji pritok kapitala v »države v razvoju«, saj skoraj trikratno presega formalno razvojno pomoč in lahko doseže tudi 10 % družbenega bruto prihodka posamezne države.⁷¹

Veliko povpraševanje po plačnem domačem delu v premožnih družbah je danes pogosto eden od načinov, ki sploh omogočajo legalno preselelitev.⁷² Sodobne gospodinjske delavke se rekrutirajo iz širokega spektra kultur, etnij in ras, mnoge med njimi so dobro izobražene. Tako kot v preteklosti gre tudi v sodobnosti pogosto za kulturne razlike med gospodinjsko delavko in delodajalcem, ki lahko pripomorejo h kulturnemu mešanju različnih družbenih slojev, nacionalnosti, ras, jezikov, religij in podobnega. To medsebojno vplivanje ima več vidikov: gospodinjska delavka vpliva na delodajalca in nasprotno; varuške, na primer, s pripovedovanjem zgodb, z jezikom, s kulturno specifičnimi prehranjevalnimi navadami in metodami socializacije posredujejo svojo kulturo otrokom, ki jih varujejo. Med gospodinjsko delavko in člani oziroma članicami gospodinjstva pa prihaja tudi do kulturnih konfliktov, saj delodajalci praviloma ne upoštevajo kulturnih razlik in jih občutijo kot motnjo, ne kot prednost. Kadar gospodinjska delavka prihaja iz druge države, z drugega kontinenta ali je pripadnica druge religije, jo v gospodinjstvu lahko obravnavajo stereotipno kot »drugo« in sovražno, kot nekoga, ki s seboj prinaša čudne navade. Ta oznaka, skupaj s podobo gospodinjske delavke kot seksualne zapeljivke, ki pa je hkrati tudi vir nečistosti, napeljuje h spolnim in drugim zlorabam gospodinjskih delavk, ki tudi danes niso redke. Tako se, na primer, v strahu, da gospodinjska delavka, ki je zaradi

⁷¹ UNIFEM 2000.

⁷² Kanadski program iz leta 1992 omogoča državljanom in državljanke Kanade, da najamejo gospodinjsko delavko, ki bo živela pri njih. Bodoči delodajalec prijavi na agenciji za zaposlovanje, da išče tako osebo, hkrati pa mora dokazati, da je poskušal zaposliti kanadsko državljanke, vendar je ni našel. Bodoča zaposlena gospodinjska delavka se mora udeležiti 6-mesečnega izobraževanja ali pa mora dokazati vsaj eno leto izkušenj na področju gospodinjskega dela in nege. Opraviti mora tudi zdravniški pregled. Narkar dobi enoletno dovoljenje za bivanje in delo, ki ga lahko podaljša še za eno leto. Po dveh letih dela in bivanja pri delodajalcu lahko zaprosi za »landed-immigrant status«, in ko ga dobi, se ji lahko v Kanadi pridruži njena družina iz izvorne države, če člani oziroma članice lahko dokažejo, kako se bodo preživljali. Po treh letih »landed immigrant statusa« postanejo kanadski državljani. (Chang 2000, 135.)

svoje nacionalnosti, rase, sloja, religije označena kot »druga«, ne bi okužila gospodinjstva, v katerem dela in prebiva, zahteva, da pere svoja oblačila ločeno od oblačil drugih, da uporablja poseben pribor za hranjenje in podobno. Med delodajalci se neformalno vzpostavlja prava hierarhija, ki stereotipno določa kakovost gospodinjskih delavk na podlagi tega, iz katere države in kulture prihajajo. Taki stereotipi⁷³ delodajalcev razosebljajo gospodinjske delavke, zanikajo njihovo individualnost in jih označujejo za predstavnice določenega družbenega tipa. Plačano domače delo tako ni enaka izkušnja vseh žensk, zaposlenih v zasebni sferi družbene reprodukcije. Je področje razrednega, rasnega in etničnega diferenciranja in ustvarjanja bolj ali manj privilegiranih delavk. Ženske iz tretjega sveta so ponavadi slabše plačane in slabše obravnavane kot Evropejke, ki imajo bolj zanesljive dogovore in bolj simetrične odnose z delodajalci.

NAČINI REKRUTACIJE V NEFORMALNO PLAČANO DOMAČE DELO

V literaturi je identificiranih nekaj osnovnih načinov, kako priseljenke najdejo zaposlitev kot gospodinjske delavke v evropskih domovih. V najbolj ranljivem položaju so posameznice, ki pridejo v Evropo neorganizirano, na primer kot turistke, in ki nimajo v mestu, kamor so prišle, nobenih že navezanih socialnih mrež. Ponavadi so brez denarja in v nevarnosti pred deportacijo. Po pomoč se zatečejo v organizacije, kot so: Karitas, Rdeči križ, pogosto tudi v cerkev, in te organizacije jim tudi pomagajo najti delo gospodinjskih delavk. Prav te ženske se najpogosteje zaposlijo kot »live-in« gospodinjske delavke, saj v zasebni sferi gospodinjstva, kjer dobijo tudi streho nad glavo in hrano, iščejo varnost pred izgonom. S tem pa se znajdejo v položaju popolne odvisnosti od dobre volje delodajalca.

Naslednji, morda najbolj pogosti in varni način so neformalne mreže.⁷⁴ Sorodniki ali prijatelji, ki že bivajo in delajo v ciljni državi, lahko

⁷³ Anderson poroča o delodajalki iz Aten, ki svoje številne gospodinjske delavke ocenjuje takole: »Z ženskami iz Etiopije imam problem: so lene, nimajo nobenega smisla za odgovornost, čeprav so dobrega srca... Z njimi imam številne izkušnje. Imela sem deset deklet iz Etiopije. Rade so lepo oblečene, pa frizura in nohti; za to so dobre... Potem Albanke, to je bilo grozno. So lažnivke, vedno pripovedujejo laži. In manične so na telefone, zato ker nikoli niso imele telefonov. In ne znajo uporabljati električnih naprav. Sedem mesecev sem imela to dekle... Potem sem imela eno iz Bolgarije. Bolgarke so bolj civilizirane, bolj iskrene, bolj se zanimajo za delo. Vendar so zelo nesrečne.« (Anderson 2002, 109.)

⁷⁴ Edita, gospodinjska delavka iz Peruja, ki dela v gospodinjstvu v Barceloni, pravi: »Moja sestra je rekla: 'Če želiš priti v Barcelono, pridi v Španijo, in našla ti bom delo.' Torej sem prišla in naslednji dan sem že delala... Prišla sem s prijateljico... Potem je prišla še prijateljčina sestra in nato moj mož, njen mož in njena mati, ... in najeli smo večjo hišo.

sorodnikom ali prijateljem posodijo denar za prihod in jim pomagajo pri namestitvi in iskanju dela. Še posebej dobrodošlo je, če je delodajalec že vnaprej znan, saj to omogoča pridobitev delovnega dovoljenja. Pogosto pa se dogaja, da delodajalec sicer vnaprej obljubi, da bo uredil papirje, in morda to na začetku tudi iskreno misli, potem pa se zaradi zapletenosti in dolgotrajnosti postopkov pri urejanju dokumentacije premisli. Tako tudi gospodinjske delavke, ki se rekrutirajo skozi neformalna omrežja, pogosto bivajo in delajo ilegalno in so odvisne od svojih delodajalcev. Urejanje dokumentacije je lahko za delodajalca tudi izgovor, da gospodinjski delavki odvzame potni list in druge osebne dokumente.

Tretji način je industrija rekrutacije priseljenih gospodinjskih delavk iz revnih območij sveta, ki jo izvajajo specializirane agencije. Agencije so zelo raznolike, večinoma pa delujejo na meji zakona. Primer takega delovanja je, denimo, ko delavki priskrbijo ponarejene dokumente ali podpis navideznega delodajalca, ki omogoči pridobitev delovnega dovoljenja, medtem ko delodajalca v resnici ni in se mora ženska znajti pri iskanju dela sama, potem ko je za dokumente plačala lahko celo tri tisoč dolarjev.⁷⁵ Rekrutacija, temelječa na finančnem posojilu z visokimi obrestmi, ki naj bi pokrilo stroške storitve agencije, je eden najbolj žgočih problemov v delovanju agencij.

Način, ki je bil dolgo časa uveljavljen in problematiziran predvsem v Veliki Britaniji, se nanaša na zakonodajo, ki je delodajalcem, ki niso bili iz Evrope, ali iz tujine vračajočim se britanskim državljanom dovoljevala, da s seboj pripeljejo svoje gospodinjske pomočnice, varuške, negovalke, kuharice, osebne asistentke in podobno. Pri tem načinu je šlo za pridobitev turistične vize ali vize, ki je prepovedovala delo, razen delo za delodajalca, ki ga je oseba spremljala, in ki je bila v potnem listu tudi navedena z imenom. Problem tovrstne ureditve je bil predvsem popolna odvisnost gospodinjske delavke od delodajalca, ki ga ni smela zamenjati, če je hotela še naprej legalno bivati in delati v Angliji.⁷⁶ To zakonodajo so v zadnjih letih spremenili, predvsem zaradi zagovorniškega dela organizacije Kalayaan.

Potem sem poklicala vse, mojo sestro in mojo sestrično, ki je delala kot tajnica, in tudi njej smo našli neko delo – tukaj smo z lahkoto našli delo zelo hitro – potem sta prišla še moj sin in moja druga sestra in isto z ostalimi. V devetih mesecih smo bili vsi tukaj.« (Anderson 2000, 31.)

⁷⁵ Heyzer et al. 1994.

⁷⁶ Andersson 2000; Chang 2000, 139.

Oglaševanje v časopisu ali odzivanje na povpraševanje po gospodinjskih delavkah v oglasih je tudi način, ki deluje.⁷⁷ Slaba stran oglaševanja je, da je popolnoma neurejeno, kar po eni strani koristi ilegalnim priseljenkam, po drugi strani pa jim ne zagotavlja nobene varnosti. Seksualizacija gospodinjskih delavk je, na primer v Berlinu, tako samoumevna, da oglaševalke v oglasu poudarjeno zapišejo »Nič seksa!«.⁷⁸

Neformalne mreže so torej najbolj pogost in zanesljiv način tako za najem kot pri iskanju dela gospodinjske delavke, in to kljub obstoju agencij. Odvisnost in tveganja so namreč na obeh straneh precejšnje: delodajalec, ki gospodinjsko delavko pripusti v svojo intimno sfero, tvega neakovostno opravljeno storitev ali kakšno drugo zlorabo. Prav tako tudi gospodinjska delavka, ki s tem, ko vstopa v neurejeno delovno razmerje, tvega izkoriščanje, zlorabo, neplačilo in podobno. Ker pa so ženske, ki se zaposlujejo na področju plačanega domačega dela, ponavadi v družbenoekonomsko šibkejšem in bolj negotovem položaju kot delodajalec, je ranljivost za tveganje in odvisnost na njihovi strani neprimerljivo večja.

POLOŽAJ V NEKATERIH METROPOLAH EVROPSKE UNIJE

Temeljitih empiričnih raziskav o stanju na področju plačanega domačega dela v Evropi ni na voljo. Najti je mogoče razdrobljene študije primerov, osredotočene bodisi na posamezne svetovne metropole bodisi na posamezne tematike, ki zajemajo predvsem spol, migracije in ureditve.⁷⁹ V nasprotju s problematiko položaja priseljenk na področju plačanega domačega dela (glede na nacionalnost in raso) je problematika položaja domačink (glede razreda in življenjskega obdobja) skoraj povsem neraziskana.⁸⁰ Pravzaprav pa ni čudno, da ta pojav ni raziskan, saj gre za skrit družbeni pojav na meji legalnosti, katerega akterji (gospodinjske delavke, agencije, delodajalci) si prav nič ne želijo, da bi se izpostavljali. Najbolj sistematični in najobsežnejši del Evrope zajemajoči se zdita

⁷⁷ Kot poroča gospodinjska delavka iz Španije: »Našla sem delo 'live-in' pomočnice, najprej pri nekem moškem in potem sem delala za zelo bogat par. Vse te priložnosti sem dobila z oglaševanjem v *Primavera* (Primerama), ki ga tujci tukaj veliko uporabljajo in je koristno oglaševati v tem časopisu. Zato ker te potem kličejo. Klicali so me in potem lahko izbiraš. Klicev je bilo tako veliko, več kot bi človek želel, in potem samo postavljaš vprašanja, poslušаш odgovore in se odločiš.« (Anderson 2000, 38.)

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Fauve-Chamoux 2004; Ehrenreich, Hochschild 2002; Hondagneu-Sotelo 2001; Parrenas 2001; Chang 2000; Anderson 2000; Chin 1998; Schester 1998; Bakan et al. 1997; Heyzer et al. 1994; Thornton 1994; Sanjek et al. 1990; Rollins 1985; Cock 1980.

⁸⁰ Cancedda 2001; Ozyegin 2001; Gregson, Lowe 1994.

raziskavi *Zaposlovanje na področju gospodinjskih storitev*,⁸¹ ki se pretežno osredotoča na poskuse urejanja plačanega domačega dela v Avstriji, Finski, Franciji, Nemčiji, Italiji, na Nizozemskem in v Veliki Britaniji. Druga obsežnejša raziskava, *Opravljanje umazanega dela*,⁸² pa postavlja v ospredje migracijski vidik fenomena sodobnih gospodinjskih delavk v Atenah, Barceloni, Berlinu, Bologni, Londonu in Parizu. Zanimivo je, da za področje Vzhodne Evrope raziskav fenomena plačanega domačega dela ni najti. Razlog za to je mogoče iskati v stereotipnem in zmotnem prepričanju, da so vzhodnoevropske države zaradi večje revščine predvsem države izvora gospodinjskih delavk, ne pa njihove ciljne države, čeprav neformalna evidenca kaže, da se tudi v vzhodnoevropskih družbah večja povpraševanje po storitvah plačanega domačega dela.

Anderson ugotavlja, da se vzorci zaposlovanja gospodinjskih delavk po Evropi razlikujejo. V Atenah, Barceloni in Bologni, torej na jugu Evrope, prevladujejo »live-in«⁸³ gospodinjske delavke. V Grčijo so od poznih sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej ilegalno prihajali zlasti Poljaki, Albanci in Filipinci. Način priseljevanja je bil pogosto turistična ali študentska viza. Večina gospodinjskih delavk v Atenah so priseljenke brez državljanstva, brez dovoljenj za bivanje in delo. Dela, kot so pomoč na domu pri gospodinjenju ter varovanju otrok in skrb za nege potrebne člane in članice gospodinjstva, so tudi edina možna dela, ki so priseljenkam v Grčiji poleg prostitucije na voljo. Čeprav ima marsikatera dobro formalno izobrazbo in dobro obvlada angleščino pa poleg nje še kakšen tuji jezik. Anderson je v Atenah srečala gospodinjske delavke, ki so prihajale iz zelo raznolikih območij, od Vzhodne Evrope, Afrike, Azije do Latinške Amerike. Kot rečeno, večina je zaposlena kot »live-in«⁸⁴ varuške otrok in negovalke ostarelih in bolnih, pri čemer pa morajo opravljati tudi vsa druga gospodinjska dela. Velik problem, s katerim se soočajo gospodinjske delavke v Atenah, je neplačevanje. Večina med njimi je potrdila, da imajo en prost dan v tednu, čeprav, razmišlja Anderson, tiste, ki prostege dneva nimajo, k intervjuju sploh niso mogle priti. Če gospodinjska delavka zboli, ostane brez dela, brez sredstev in brez strehe nad glavo. Delodajalci ne čutijo do nje nobene odgovornosti. Kot poroča Anderson, se gospodinjske delavke v Atenah pogosto spopadajo s psihičnimi težavami, ki so posledica imigrantskega statusa, nenehnega strahu pred policijo, zavračanja prošenj za azil, nezanesljive zaposlitve, garaškega dela

⁸¹ *Employment in Household Services*, Cancedda 2004.

⁸² *Doing the Dirty Work*, Anderson 2000.

v gospodinjstvih, družbene izolacije in ponižujočih odnosov delodajalcev. Fizične in spolne zlorabe niso redke.⁸³

V Španiji je identificiranih več vrst plačanega domačega dela: pri delodajalcih bivajo večinoma priseljenke; precej je gospodinjskih delavk, ki delajo samo za enega delodajalca in bivajo v svojem domu ter delavk, ki delajo za več delodajalcev hkrati; posebej so omenjene tudi varuške in »družinske pomočnice«. Le-te določeno število ur dnevno skrbijo za ostarele in so plačane iz socialnega skrbstva ter so večinoma domačinke. Politika priseljevanja v Španiji ne dopušča tolikšne raznolikosti med gospodinjskimi delavkami kot v Grčiji. Prihajajo zlasti iz Maroka, s Filipinov, iz Dominikanske republike in Peruja. Zlasti med Filipinci je kar nekaj moških, ki dobijo delo v zasebnih gospodinjstvih, predvsem kot vrtnarji, šoferji in čistilci, pogosto kar v paru s svojo partnerko.⁸⁴

V Italiji ugotavljajo, da se je zaposlovanje, zlasti priseljenk, na področju plačanega domačega dela povečalo že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Katoliška organizacija ACLI-COLF je že v sedemdesetih letih zagovarjala interese zaposlenih v zasebnih gospodinjstvih. Anderson ocenjuje, da že samo dejstvo, da imajo gospodinjske delavke svojo organizacijo, priča o tem, da jih družba ne more kar prezreti, in to kljub temu, da med njimi prevladujejo priseljenke. V zgodnjih sedemdesetih letih so domačinke začele zavračati delo »live-in« gospodinjskih delavk, kar je ustvarilo precejšnje povpraševanje po tovrstnem delu, ki so ga sistematično zapolnjevali s priseljenkami. Te so do leta 1986 lahko dobile delovna dovoljenja za delo v Italiji s pogojem, da so »live-in« gospodinjske delavke pri vnaprej znanem delodajalcu.⁸⁵ Do vnovičnega poskusa, da bi uredili plačano domače delo, ki ga opravljajo priseljenke, je v Italiji prišlo 1995 z »Dinijevim dekretom«, ki je narekoval deportacijo ilegalnih priseljencev in do šestletno zaporno kazen za delodajalce, ki jih zaposlujejo. Če pa delodajalec izjavi, da oseba dela v gospodinjstvu že štiri mesece, in hkrati vnaprej plača socialno zavarovanje zanjo, potem gospodinjska delavka lahko dobi dovoljenje za bivanje in delovno dovoljenje. V enem letu je na tak način dobilo dovoljenje za bivanje v Italiji 220.000 priseljencev in priseljenk.⁸⁶

V Franciji in Nemčiji je Anderson naletela na dosti manjše število »live-in« gospodinjskih delavk kot v metropolah Južne Evrope, čeprav tudi v

⁸³ Anderson 2000, 49–56.

⁸⁴ Ibid., 56–66.

⁸⁵ Andall, Arena v Anderson 2000, 66.

⁸⁶ Anderson 2000, 67.

Parizu in Berlinu delovna mesta »live-in« gospodinjskih delavk skoraj praviloma zasedajo ilegalne priseljenke. V Franciji so v raziskavi, narejeni leta 1994, opredelili štiri različne družbene skupine žensk, ki delujejo na področju plačanega domačega dela. Najštevilčnejša skupina so priseljenke iz Afrike, za katere je javni sektor povsem zaprt, v zasebnem sektorju pa so jim dostopna predvsem dela v domovih za ostarele. Delo tam je zelo težko, slabo plačano in negovalke so pogosto žrtve rasističnih izpadov. Zato menijo, da je delo v zasebnem gospodinjstvu, kjer morajo skrbeti samo za člane gospodinjstva, bistveno lažje.⁸⁷ Kot gospodinjske delavke se poleg priseljenk zaposlujejo tudi ženske z nizko stopnjo izobrazbe, starejše od 45 let, študentke in nezaposlene ženske, ki so vključene v državno subvencionirane programe zaposlovanja. Domačinke, ki delajo kot gospodinjske delavke, so torej bodisi starejše bodisi mlade, medtem ko so priseljenke, za katere je področje plačanega domačega dela tudi skoraj edina možna zaposlitev, večinoma srednjih let, od poznih dvajsetih do štiridesetih let. Prevladuje ureditev dela »live-out«, med tistimi, ki delajo kot »live-in« gospodinjske delavke pa prevladujejo Filipinke in mnoge med njimi živijo v Parizu ilegalno. Le-te pripovedujejo o podobnih težavah, kot jih imajo njihove kolegice v Atenah, Barceloni in Bologni: dolgi delavniki, delo v gospodinjstvih sorodnikov in prijateljev delodajalca brez dodatnega plačila, spolno nadlegovanje, lažne obtožbe za krajo, nobenega zavarovanja v primeru bolezni in podobno.⁸⁸

V Berlinu je najpogostejša oblika plačanega domačega dela čiščenje z občasnim varovanjem otrok v pogojih dela »live-out«. Zaradi delnega državnega nadomestila, ki ga matere prejemajo za varstvo otrok, in zaradi urejenega sistema zasebnega varstva otrok povpraševanje po »live-in« gospodinjskih delavkah, ki bi bilo namenjeno predvsem varstvu otrok, ni tako veliko kot, denimo, v Atenah, Barceloni, Bologni in Parizu. Sicer pa je v večjem delu Zahodne Evrope problem predvsem varstvo otrok, starih do treh let, saj javni vrtci te storitve bodisi ne nudijo bodisi je število mest zelo omejeno. V Nemčiji, podobno kot v Veliki Britaniji, v družinah z obema zaposlenima partnerjema varovanje dojenčkov rešujejo z varuškami, ki otroke varujejo na svojem domu. V Nemčiji je tudi oskrba bolnih in nege potrebnih članov/članic gospodinjstva dobro urejena (obvezno zavarovanje pokriva stroške dolgotrajne profesionalne nege v instituciji ali na domu), zato se povpraševanje po pomoči na domu in s tem povezana ureditev zaposlitve »live-in« na tem področju ne povečujeta. Pri

⁸⁷ Croff v Anderson, 70.

⁸⁸ Anderson 2000, 76.

varstvu otrok pa potrebuje oseba, ki želi to delo opravljati, poleg dovoljenja vsaj še spodobno stanovanje, medtem ko standardi profesionalne oskrbe starejših zahtevajo tudi izobraževanje. Ti dve področji plačanega domačega dela sta torej v Nemčiji ilegalnim priseljenkam povsem nedostopni. Anderson poroča, da so »live-in« gospodinjske delavke v Berlinu skoraj povsem nevidne, tiste, ki jih je srečala, so prihajale iz območja bivše Sovjetske zveze in iz vzhodnoevropskih držav. Intervjuvanke so menile, da je praksa kupovanja storitev plačanega domačega dela v Berlinu razmeroma nova, pojavila naj bi se šele v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja in postopoma narašča.⁸⁹

V Veliki Britaniji uživa plačano domače delo veliko publiciteto, in sicer v kontekstu usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja, o katerem obširno pišejo v časopisih in revijah, snemajo dokumentarne oddaje, objavljajo intervjuje in podobno. Na udaru so zlasti varuške in senzacionalistične zgodbe, povezane z njihovim slabim ravnanjem z otroki, ki jih varujejo. Cox, ki je raziskovala plačano domače delo v Hampstedu, je z ugotovitvami omajala mit o tem, da pomoč na domu najemajo ljudje, ki imajo veliko denarja in malo časa (*cash-rich, time-poor*), in sicer da najemajo ljudi, ki imajo, nasprotno, veliko časa in malo denarja (*time-rich, cash-poor*). Ugotovila je namreč, da so uporabniki storitev plačanega domačega dela ljudje z veliko denarja in veliko časa ter da zaposlijo ženske, ki so že doma preobremenjene z domačim delom. Tako tisti z veliko denarja in časa (*time-rich, cash-rich*) zaposlujejo tiste z malo denarja in časa (*time-poor, cash-poor*). Slabo plačano domače delo torej, meni Cox, opravlja 10 % najbolj revnih žensk, ki so že tako obremenjene z lastnim neplačanim domačim delom. Sicer Cox ugotavlja, da v Londonu veliko plačanega domačega dela opravijo priseljenke, medtem ko v drugih angleških mestih za tovrstno delo poprimejo revne domačinke.⁹⁰ Gregson in Lowe ugotavljata, da je plačano domače delo v Veliki Britaniji povezano predvsem s povpraševanjem dvokariernih parov srednjega razreda, zlasti pa z ženskami na vodstvenih položajih. V teh gospodinjskih prihaja do »krize reprodukcije«,⁹¹ ki jo rešujejo s plačanim domačim delom.

⁸⁹ Ibid., 78.

⁹⁰ Cox v Anderson 2000, 87.

⁹¹ Kot sinonim za termin »kriza reprodukcije« Romero uporablja termin »gospodinjska dilema« (the housework dilemma), ki jo opredeljuje kot odsotnost javne odgovornosti za domače delo, kar zaposlene ženske pripelje v stisko. Pravi: »Jasno je, da reševanje gospodinjske dileme terja več kot zgolj preobrazbo področja plačanega domačega dela. Kot družba ne smemo več nadaljevati z opredeljevanjem reproduktivnega dela kot ženskega dela. S prakticiranjem kulturnih vrednot in norm, ki zagovarjajo enakost, je treba začeti doma, s preprostim dejanjem, da vsak pospravi za sabo. Poleg tega

Njuna raziskava je pokazala, da v sodobni Veliki Britaniji uporablja storitve plačanega domačega dela med 30 % in 40 % dvokariernih parov, med njimi 15 % zaposluje več kot samo eno osebo (varuško in gospodinjsko pomočnico). Približno 40 % gospodinjstev z majhnimi otroki pa uporablja storitve varuš. ⁹² V Veliki Britaniji je torej plačano domače delo vitalnega pomena za dnevno opravljanje reprodukcijskega dela v gospodinjstvih srednjega razreda. Ocenjujeta, da v sodobni Veliki Britaniji med domačinkami opravljajo delo varuš predvsem mlada neporočena dekleta iz srednjega sloja, medtem ko je čiščenje domena starejših, poročenih žensk iz delavskega razreda. ⁹³ V Veliki Britaniji tako ne gre toliko za tesno povezavo med plačanim domačim delom, etničnostjo in feminizacijo migracij, ki je tako značilna za številne evropske metropole, pač pa je tu plačano domače delo strukturirano bolj glede na razredno pripadnosti in življenjsko obdobje. Kljub temu pa so po podatkih organizacije Kalayaan v Londonu na področju plačanega domačega dela uporabniki iz vsaj 32 različnih etničnih skupin in gospodinjske delavke iz 21. ⁹⁴ Gospodinjstva srednjega sloja pa v svoj dom sprejemajo tudi »au-pair« dekleta, ki jim pogosto poleg varovanja otrok tudi gospodinjijo.

Velika Britanija je vsekakor zgled dobre prakse samoorganiziranosti tistih, ki delajo na področju plačanega domačega dela, zlasti priseljenih delavk. Leta 1979 je bila ustanovljena Komisija za priseljence s Filipinov (Commission for Filipino Migrant Workers – CFMW), ki je dajala brezplačne nasvete in podporo. Leta 1984 so številne Filipinke, ki so delale kot gospodinjske delavke v britanskih gospodinjstvih, prihajale v CFMW brez vsakršnih sredstev in dokumentov ter pripovedovale o podobnih izkušnjah, ki so jih doživljale v gospodinjstvih in zaradi katerih so pobegnile: delale so brez plačila, bile so psihično zlorabljene v obliki zmerjanja in kričanja, bile so fizično zlorabljene s pretepanjem, brcanjem, lasanjem in podobno, nekatere so bile posiljene, vse pa so bile travmatizirane in prestrašene. ⁹⁵ Na CFMW so spoznali, da primerov ne bodo mogli obravnavati individualno, zato so organizirali serijo srečanj, na katerih je postalo več kot očitno, da so priseljenke, ki delajo na področju plačanega

mora biti reproduktivno delo percipirano kot družbeno delo, kot odgovornost, ki terja kolektivne rešitve, ne pa zasebne in individualne. Cilj mora biti razvoj takih strategij alokacije družbenega bremena reproduktivnega dela, da le-to ne bo obremenjevalo samo določenih družbenih skupin.« (Romero v Thornton Dill 1994, x, xi.)

⁹² Gregson in Lowe 1994, 50.

⁹³ Ibid., 124.

⁹⁴ Ready 1996, 21.

⁹⁵ Alhadeff 1998, 21.

domačega dela, v izjemno težavnem položaju. K sodelovanju so povabili tudi pravnike, raziskovalce, voditelje sindikatov in ljudi s pristojnostjo javnega odločanja. Tako se je razvila organizacija Waling-Waling,⁹⁶ ki je sprva delovala v ilegali in je bila v bistvu namenjena v podporo priseljenim gospodinjskim delavkam, kadar so se znašle v brezizhodnem položaju. V tesni navezavi na Waling-Waling je bila leta 1987 ustanovljena še organizacija Kalayaan, katere pglavitni namen je spodbujati in izvajati strokovno in politično kampanjo in lobiranje za zakonske spremembe delovne zakonodaje in politike priseljevanja, ki bi urejala delo gospodinjskih delavk v zasebnih domovih, zlasti pa delo priseljenih delavk. Obe organizaciji tesno sodelujeta s sindikatom TGWU (Transport and General Worker's Union) in vanj vključujeta svoje članice.⁹⁷

PRIMER TURČIJE

Ozyegin je naredila raziskavo o plačnem domačem delu v Turčiji, kjer se kot gospodinjske delavke zaposlujejo predvsem priseljenke s podeželja v mesto, še bolj pogosto pa žene vratarjev.⁹⁸ Družine vratarjev živijo v pritličnih ali kletnih stanovanjih stavb, kjer so moški zaposleni kot vratarji. Delovne obveznosti takega vratarja so varovanje stavbe, vzdrževanje in upravljanje ogrevalnega sistema, odnašanje smeti stanovalcev, nakupovanje in razdeljevanje svežega kruha dvakrat dnevno, včasih tudi prevoz otrok v šolo in sprehajanje psa. »Ženske iz kleti« so žene vratarjev v stanovanjskih zgradbah srednjega in višjega srednjega sloja v Ankari in drugih urbanih središčih in ta položaj jim omogoča navidezen monopol nad plačanim domačim delom. Večina jih namreč opravlja plačano domače delo v gospodinjstvih bloka, kjer je mož vratar. Ponavadi se kar mož dogovori z gospodinjstvom za obseg dela ter plačilo. Pogosto uporabniki plačujejo za delo, ki ga opravi njegova žena, kar partnerju.⁹⁹ Gre torej za prav posebno ureditev plačanega domačega dela, ki v kulturi, v kateri je za poročene ženske sramotno delati zunaj doma in v kateri je tudi za moškega sramotno, da bi njegova žena delala zunaj doma, mo-

⁹⁶ Beseda označuje filipinsko cvetlico, ki raste v gozdu.

⁹⁷ Ibid., 22.

⁹⁸ Položaj vratarja v stanovanjskih zgradbah so v turških mestih vpeljali v zgodnjih šestdesetih letih prejšnjega stoletja s politiko spodbujanja reševanja stanovanjskega vprašanja čedalje številčnejšega srednjega sloja z bivanjem v blokih namesto v enodružinskih hišah. Delovna mesta vratarja so zasedli zlasti priseljenci s podeželja. (Ozyegin 2001, 6.)

⁹⁹ Ozyegin 2001, 5–17.

škimi omogoča popoln nadzor nad plačanim delom njihovih žena. Gospodinjske delavke v Turčiji so tako dobesedno vpete v dva sistema odnosov moči – patriarhalnega in razrednega – in so torej v dvakratno podrejenem položaju: možu in delodajalki srednjega sloja. Po drugi strani pa obstaja zato, ker ženskam v Turčiji večinoma ni dovoljeno delati zunaj doma, v urbanih središčih ob velikem povpraševanju po storitvah plačane domačega dela pomanjkanje gospodinjskih delavk. To pa povzroča precej visoko ceno storitve.

KLJUČNI PROBLEMI SODOBNEGA PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

Raziskava *Zaposlovanje na področju gospodinjskih storitev*¹⁰⁰ se ne osredotoča samo na plačano domače delo, ki ga opravljajo priseljene delavke, pač pa tudi na plačano domače delo domačink. Pri slednjih je namesto sovpadanja državljanstva, nacionalnosti/rase in spola mogoče ugotoviti vzorec sovpadanja spola, razreda in življenjskega obdobja. Cancedda ugotavlja, da na področju plačane domačega dela v Evropi tako za priseljenke kot za domačinke obstaja precej problemov, ki se nanašajo na kakovost delovnih razmer. Po podatkih, pridobljenih v intervjujih z gospodinjskimi delavkami v Avstriji, na Finskem, v Franciji, Nemčiji, Italiji, na Nizozemskem in v Veliki Britaniji, so najbolj pozitivni vidiki dela razvijanje smiselnih odnosov z ljudmi, komunikacija, ustvarjalnost in možnost nekomu pomagati. Kljub temu gre za psihično in fizično zelo stresno delo. Najbolj ranljive so samozaposlene delavke, ker so najbolj osamljene. V luči zahtevnosti dela in odgovornosti, ki jo gospodinjske delavke prevzemajo, so problem nizke plače, ki jih navajajo k dolgim delavnikom, zato da bi bil zaslužek dovolj velik za pokritje življenjskih stroškov. Večina plačane domačega dela poteka na črnem trgu, zato plače niso sistematizirane in so lahko za isto delo zelo različne. Prav tako plačilo ne vključuje socialnih, zdravstvenih in pokojninskih prispevkov. Na področju plačane domačega dela torej ni socialne varnosti. Značilno za to področje pa je tudi to, da so zelo velike zahteve po prilagodljivem delovnem času in po netipičnih oblikah delovnega časa, kot so, na primer, polovični delovni čas, zelo dolg delovni čas, deljen delovni čas in podobno. Priložnosti, da bi delavke napredovale na področju plačane domačega dela, so majhne, saj neformalno pridobljeno znanje in izkušnje ne štejejo prav dosti. Taki negotovi delovni pogoji pritegnejo

¹⁰⁰ Cancedda 2004.

ravno najbolj ranljive družbene skupine – priseljenke, dolgotrajno neza-
poslene ženske, ženske z nizko stopnjo izobrazbe, revne ženske, iskalke
prve zaposlitve.

S stališča usklajevanja delovnih in zasebnih obveznosti, ugotavlja Cancedda, delo na področju plačanega domačega dela ne pomeni nič večjih
ovir kot katerakoli druga zaposlitev.¹⁰¹ Dolgi netipični delavniki ter slabe
plače so seveda ovira pri usklajevanju delovnih in zasebnih obveznosti,
po drugi strani pa prilagodljivost delovnega časa in določena stopnja
avtonomije pri organizaciji delovnega časa vsaj »live-out«
gospodinjstvom omogočata, da usklajujejo delovne in zasebne obveznosti. S
stališča politik enakih možnosti je vsekakor problem, da se na tako neu-
rejenem, negotovem in necenjenem področju dela zaposlujejo predvsem
ženske in med njimi najbolj ranljive skupine. Položaj priseljenk na po-
dročju plačanega domačega dela je dvojno težaven: zaradi obstoječih
politik priseljevanja, ki jim onemogočajo, da bi si pridobile dovoljenja za
bivanje in delo, ter zaradi neurejenosti zaposlitvenega področja plača-
nega domačega dela, ki daje delodajalcem možnosti za zlorabe. Politike
priseljevanja v evropskih državah pravzaprav strukturno omogočajo
in spodbujajo sivo ekonomijo na področju plačanega domačega dela in
oskrbujejo črni trg z delovno silo, po kateri je v evropskih zasebnih go-
spodinjstvih srednjega sloja čedalje večje povpraševanje. Informacije o
zlorabah, ki jih strukturno omogoča tovrstna politika priseljevanja, so
skrb zbujajoče. Ženske se znajdejo v položaju, ko so povsem odvisne od
delodajalca, hkrati pa jih obravnavajo kot »druge«, kot tiste, ki jim je uso-
jeno opravljati družbeno najnižje vrednoteno delo.

¹⁰¹ Cancedda 2001, 4.

DRUŽBENA EKONOMIJA: MOŽNOST PROFESIONALIZACIJE PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

UGANKA, ZAKAJ SE V PREMOŽNIH DRUŽBAH VEČA BREZPOSLENOST

Zagate in paradoksi kapitalizma ne ustvarjajo samo bogatih in revnih območij sveta, pač pa ustvarjajo prepade med različnimi družbenimi skupinami tudi znotraj bogatih držav. Z revščino in socialno izključenostjo se soočajo tudi določene družbene skupine v premožnih državah. Če je bistvena značilnost in hkrati poglavitni motiv priseljenk iz revnih držav, ki se zaposlujejo na področju plačanega domačega dela, da nimajo državljanstva, pa je pri domačinkah pogosto to, da imajo status brezposelne osebe.

Temeljni kapitalistični zakon je nenehna ekspanzija produkcije in potrošnje. Če je v dobi industrializacije človek delal in upravljal stroje, pa v dobi avtomatizacije inteligentni stroji, kot so računalniki, roboti, nanotehnologija in biotehnologija, nadomeščajo človekovo delo v proizvodnji. V razmerah avtomatizacije dela se intenziviranje produkcije več ne izvaja z večjim zaposlovanjem in izkoriščanjem poceni delovne sile, pač pa je dobiček vse bolj in bolj odvisen od učinkovite organizacije in samodiscipline zaposlenih, zlasti pa od njihove visoke usposobljenosti. Od zaposlenih se več ne pričakuje zgolj to, da so visoko usposobljeni, pač pa, da se tudi nenehno dodatno izobražujejo. Hkrati pa avtomatizacija dela prinaša odpuščanje tudi visoko usposobljenih delavcev, saj nova, z delom in časom varčna tehnologija ne potrebuje toliko delovnega vložka. Učinkovita tehnologija tako minimizira stroške dela in maksimizira produktivnost. Take razmere ustvarjajo veliko strukturno brezposelnost in marginalizacijo brezposelnih. Hkrati pa se tudi sam kapitalistični sistem ujame v zanko – povečana produkcija namreč kliče po povečani potrošnji, vendar se zaradi visoke stopnje brezposelnosti znižuje kupna moč in upade ekonomska rast. Kot pravi Rifkin, je to nova strukturna realnost, s katero pa se politični voditelji in gospodarstveniki niso pripravljeni soočiti.¹⁰²

¹⁰² Rifkin 2004, XX.

Pravzaprav bi razmere lahko bile tudi idealne – človek je dosegel tako stopnjo avtomatizacije svojega dela, da bi lahko bil visoko produktiven, ne da bi mu bilo za to potrebno trdo garati. Prvič v zgodovini, je optimističen Gorz,¹⁰³ človekovo delo ni več potrebno za zagotavljanje osnovnih dobrin, in politiki se morajo samo odločiti med bodisi skrajšanjem delovnega časa na, recimo, 30 ur tedensko bodisi dolgimi vrstami brezposelnih. Krajši delavniki bi omogočali zaposlitev večjemu številu ljudi, meni tudi Rifkin.¹⁰⁴ V januarju 2000 so francoske družbe z več kot dvajsetimi zaposlenimi omejile delovni teden na 35 ur, v januarju 2002 so krajši delavnik uvedli tudi v družbah z manj kot dvajsetimi zaposlenimi. Delavci so bili še naprej plačani, kot če bi delali 39 ur tedensko. Da bi podjetja kljub krajšemu delovnemu času in enakim stroškom delovne sile, kot če bi delali 39 ur na teden, ohranila konkurenčnost, je država znižala socialne prispevke zaposlenih. Hkrati je država s subvencioniranjem socialnih dajatev subvencionirala tudi vsako novo delovno mesto. Čeprav so bili delodajalci sprva zadržani do krajšanja delovnega tedna, so se kasneje mnogi navdušili, saj je redukcijo spremljala možnost večje fleksibilnosti zaposlenih. Prilagodljivosti delovnega časa so se namreč tako zaposleni kot sindikati v Franciji dolgo upirali, krajši delovni teden pa je prinesel večjo pripravljenost delavcev, da ugodijo potrebam delodajalcev po fleksibilnosti.¹⁰⁵

Avtomatizacija je torej povzročila spremembe v statusu in pomenu dela za človekovo preživetje, ki pa v precejšnji meri še niso anticipirane v realnem življenju. Odgovorov na vprašanje, kakšno ureditev naj bi imela družba, v kateri polna zaposlenost ni več niti ekonomsko potrebna niti mogoča, v sodobnih družbah sploh še nismo zares začeli iskati. Namesto tega se ekonomisti in politiki sprašujejo, kako v produktivnost vpreči toliko delovne sile kot pred avtomatizacijo, kljub temu da lahko visoko produktivnost dosežemo z malo delovnega vložka. Delo in zaposlitev sta tako tudi v razmerah, ko bi teoretično lahko brez posebnega delovnega

¹⁰³ Gorz 1988.

¹⁰⁴ Rifkin 2004, XXVIII.

¹⁰⁵ Na primer, delavci Samsonita so se strinjali, da delajo v poletnih mesecih, ko je povpraševanje po potovalnih torbah veliko, 42 ur na teden, v zimskih mesecih, ko je povpraševanje manjše, pa 32 ur na teden. V evalvaciji eksperimenta je 80 % intervjuvanih delavcev in delavk povedalo, da se jim je s skrajšanim delovnim tednom izboljšala kakovost življenja, da so bolj spočiti in imajo več veselja do dela. Nekaj intervjuvanih pa se je pritožilo, da krajši delavnik pomeni, da morajo isto količino dela opraviti v krajšem delovnem času in da to ustvarja dodaten stres (ibid.). Rifkin pa žal ne poroča o številu dejanskih novih delovnih mest, ki jih je ukrep krajšanja delovnega tedna ustvaril.

napora proizvedli dovolj dobrin za celotno človeško populacijo, še vedno ključna dejavnika kakovosti življenja.

Teza, iz katere izhajata Rifkin in Gorz, je, da je avtomatizacija človeka osvobodila tlake garaškega, monotonega repetitivnega dela in mu odprla kraljestvo prostega časa. Čeprav bi to radi verjeli, pa realnost te teze ne potrjuje povsem. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekli, da so sodobni delovni pogoji ustvarili na eni strani razred dolgotrajno brezposelnih in težko zaposljivih oseb, katerih nizka usposobljenost ali pa druge lastnosti (starost, bolezen, spol, nacionalnost, državljanski status in podobno) niso več potrebne in zaželenne v avtomatiziranem delovnem procesu in so obsojeni na socialno izključenost; na drugi strani pa se oblikuje razred pre zaposlenih visokokvalificiranih kadrov z visokimi zaslužki in več kot 50 urnim delovnim tednom ter ustreznim stresom. V tem razredu so ženske v manjšini, saj so zaradi neenake delitve neplačanega domačega dela med spoloma bolj obremenjene z reproduktivnim delom in imajo manj časa za plačano delo kot moški. Ko v Evropski uniji v kontekstu trga dela in dviga konkurenčnosti govorijo o plačanem domačem delu, gre pri tem torej za to, da razred revnih brezposelnih in težko zaposljivih opravlja v sferi zasebnosti različne storitve in usluge za razred premožnih pre zaposlenih in si s tem omogoča osnovno preživetje. Govor je torej o tem, kako sploh še ustvarjati delovna mesta za težko zaposljive družbene skupine. Delovna mesta v proizvodnji nadomeščajo delovna mesta na področju plačanega domačega dela in različnih drugih »storitvev za vsakdanje življenje« v čedalje obsežnejšem sektorju.

Ena izmed rešitev, ki jo armada brezposelnih in težko zaposljivih najde za preživetje, je razmah področja neformalne ekonomije, na katerem se večja povpraševanje po opravljanju plačanega domačega dela. Gorz, na primer, je radikalno proti naraščajoči eksternalizaciji domačega dela. Meni, da gre za uvajanje sistema, v katerem so novodobne služabnice prisiljene poleg svojih neplačanih domačih opravil za slabo plačilo prevzeti še domače delo privilegirane manjšine. Servisi na področju domačega dela so možni, meni Gorz, le v razmerah čedalje večje družbene neenakosti, v kateri si en del populacije prisvaja dobro plačane družbene položaje in prisili drugi del populacije v položaj služabnikov. Če bi vsi delali manj, še dodaja, bi vsak lahko opravil svoje domače delo sam in vsak bi si lahko zaslužil za življenje s svojim delom.¹⁰⁶ Kljub temu, da se strinjamo z Gorzovim ugovorom, pa je potrebno ugotoviti, da realnost vsakdanjega življenja ni potrdila njegovih vizij, da bi v sodobnih avto-

¹⁰⁶ Gorz 1988, 156.

matiziranih družbah vsi lahko delali manj in si bili s tem tudi družbeno in ekonomsko bolj enaki. Sodobna družba informacij in znanja namreč zahteva ravno toliko ali pa še več dela z nenehnim predelovanjem, povezovanjem in osmišljanjem vedno novih in novih informacij. Delo, ki mu ni konca. Zato se delavniki zaposlenih, namesto da bi se krajšali, dejansko daljšajo in terjajo servise za varstvo, spremljanje in prevažanje otrok, servise pripravljene in dostavljene hrane, čistilne servise in podobno. V svoji kritiki plačanega domačega dela in nasploh ustvarjanja delovnih mest v storitvenem sektorju Gorz tudi premalo upošteva realnost delitve domačega dela med spoloma, zaradi katere bi, če bi vsi delali manj, ženske še vedno opravile večino neplačanega dela. Za nepravilno delitev reproduktivnega dela med spoloma in za nevidnost tega dela v družbi Gorz nima drugega recepta kot pretežno retorično načelo »emancipacije žensk«. ¹⁰⁷ Hkrati tudi ne upošteva dejstva, da plačano domače delo v obstoječih razmerah pomeni določeno, pa čeprav minimalno redistribucijo prihodkov med bogatimi in revnimi.

DVOREZNI MEČ DRUŽBENE EKONOMIJE

Rifkin vidi rešitev za sodobno armado brezposelnih in težko zaposljivih v tako imenovanem tretjem sektorju oziroma v družbeni ekonomiji, ki vključuje vse formalne in neformalne neprofitne dejavnosti in katere cilj ni akumulacija bogastva, pač pa družbena kohezivnost. ¹⁰⁸ Meni, da morajo sodobne družbe narediti dva odločilna koraka, da bi presegle obstoječe zagate kapitalizma in prešle v »post-tržno« obdobje. ¹⁰⁹ V prvem delu gre podobno kot pri Gorzu za to, da se je potrebno na dramatično rast produktivnosti, ki jo je povzročila avtomatizacija, odzvati s postopnim krajšanjem delovnega časa in dvigom plač, da bi se zagotovila določena enakost pri distribuciji dosežkov tehnološkega napredka. Zmanjšanje polne zaposlenosti v formalni ekonomiji in omejevanje vlaganj države v javni sektor pa naj bi pripeljali do drugega koraka, to je, v uvajanje ne-tržne ekonomije v tretjem sektorju. V družbeni ekonomiji naj bi ljudje uresničevali svoje osebne in družbene potrebe, preizkušali nove vloge in odgovornosti ter našli nove pomene in vrednote. ¹¹⁰ Rifkin pravzaprav meni, da so sodobne družbe na razpotju: ali bodo zaradi nadomeščanja

¹⁰⁷ Ibid., 163.

¹⁰⁸ Rifkin 2004, XXXII, XXXIII.

¹⁰⁹ Ibid., 217.

¹¹⁰ Ibid.

dela s stroji in poceni delovno silo iz revnih predelov sveta izbrale prisilno množično brezposelnost doma in s tem ogrozile tako domačo ekonomijo kot relativni družbeni mir; ali pa se bodo odločile za skrajšanje delovnega tedna in s tem za prostovoljno povečanje prostega časa, kar naj bi peljalo k razcvetu družbene ekonomije in družbeni kohezivnosti.¹¹¹

Koncept družbene ekonomije pa ni tako nedvoumno pozitiven, kot ga prikazuje Rifkin. Tudi sam pravzaprav implicira, ko predvideva zmanjševanja vlaganja države v javni sektor, torej omejevanje socialne države, da se ljudje ne bodo prostovoljno udeleževali v tretjem sektorju, pač pa da bodo k temu prisiljeni zaradi umanjkanja javnih storitev, na primer, na področju varstva otrok, oskrbe ostarelih, kulture in podobnega. Večina teh v vsakdanjem življenju neizogibno potrebnih dejavnosti naj bi prešla v polje samoorganizacije in prostovoljnega dela državljanov in državljanek. Čeprav je tudi Rifkinova vizija precej utopična, pa opozarja, da sodobna redefinicija koncepta dela in redefinicija vloge države, še posebej umika socialnih programov, peljeta k vzpostavljanju novih družbenoekonomskih strategij in reform, med katerimi je tudi družbena ekonomija oziroma vzpostavitev tretjega sektorja.

Pomen družbene ekonomije je opredeljen predvsem v njenem učinku blažilke tokov v prehitrem razslojevanju in izključenosti, ki ju ustvarjata neoliberalna gospodarska miselnost in ureditev. Od družbene ekonomije se pričakuje, da bi lahko s pomočjo svojih inovativnih iniciativ in aplikacij tovrstne negativne tokove družbenega razvoja ublažila s samozaposlovanjem, tržno usmerjenim podjetništvom s cilji družbene blaginje (*social entrepreneurship*), zadružništvom in podobno.

Pravzaprav so sodobne razprave o družbeni ekonomiji ter njeni družbeni in ekonomski vlogi precej kompleksne. Predvsem zato, ker ne obstaja enotna definicija, pa tudi zato, ker v družbeni ekonomiji ne gre samo za širok spekter praks in tradicij, ampak za različne pojavne oblike v času hitrih družbenih in ekonomskih sprememb. Čeprav enotne definicije družbene ekonomije ni, med avtorji obstaja konsenz o vsaj dveh elementih, ki jih družbena ekonomija vedno vsebuje: da gre za nepridobitne dejavnosti, ki jih ne izvajata niti javni niti zasebni sektor, in da je namen teh dejavnosti zmanjševati socialno izključenost posameznih družbenih skupin.¹¹² Družbena ekonomija tako pokriva dejavnosti samopomoči in kooperativnih akcij, poglobitni cilj pa ni ustvarjati dobiček, pač pa snovati družbene potenciale (na primer zaposlovanje in izobraževanje izklju-

¹¹¹ Ibid., 247.

¹¹² Amin et al. 2002, VII.

čenih družbenih skupin), prepoznavati prikrita potrebe (denimo, skrb za boljše okolje, cenovno dostopno varstvo otrok) in pa ustvarjati povsem nove oblike zaposlovanja. Molloy meni, da temeljijo pobude družbene ekonomije na načelih, ki zadevajo osnovne človeške potrebe.¹¹³ Kazalci uspeha družbene ekonomije se oblikujejo na podlagi koristi, ki jih imajo izvedene dejavnosti za lokalno skupnost: denimo, število novih delovnih mest, število ljudi, vključenih v prostovoljne aktivnosti, koristi, ki jih imajo proizvajalci in uporabniki, zmožnost ustvarjati prihodek v skupnosti in podobno. Temeljna načela družbene ekonomije so učinkovito sodelovanje, soodvisnost in aktivna udeležba državljanov in državljanek v ugodnem družbenoekonomskem okolju znotraj neke lokalne skupnosti.

Opredelitve in pojavne oblike družbene ekonomije se razlikujejo od države do države, standardna opredelitev Evropske unije pa pravi, da družbeno ekonomijo sestavljajo organizacije in podjetja, ki jih ustanovi civilna pobuda in ki proizvajajo tržne in netržne proizvode in storitve z družbenim ciljem; pri katerih v upravljanju spoštujejo demokratično načelo aktivne udeležbe članov, zaposlenih in upravičencev; ki temeljijo na solidarnosti svojih članov in dobička ne delijo ustanoviteljem. Družbena ekonomija ima štiri pglavitne skupine organizacij: zadruge, fundacije, vzajemne družbe in družbena podjetja.¹¹⁴ Podoba o prispevku družbene ekonomije v Evropski uniji kaže, da ga sestavlja približno 900.000 podjetij, ki razpolagajo s približno 9 milijoni delovnih mest in ustvarjajo približno 10 % bruto družbenega proizvoda, ne da bi bil upoštevan multiplikacijski učinek. Z upoštevanjem le-tega bi se delež družbene ekonomije pri ustvarjanju bruto družbenega proizvoda verjetno povečal na več kot 30 %.¹¹⁵

V literaturi obstajata vsaj dve vzporedni pojmovanji družbene ekonomije. Prvo tako pozicijo je mogoče opredeliti kot pragmatično/reformistično pojmovanje. Družbene iniciative ali družbena podjetja, ki delujejo na pragmatično/reformistični način, se omejujejo na specifični lokalni družbeni problem in aktivno vlogo lokalnih prebivalcev in prebivalk pri reševanju tega problema. Gre jim torej za reševanje specifičnih lokalnih težav ali problemov določenih družbenih skupin na omejenem

¹¹³ Molloy v Amin et al. 2002, 1.

¹¹⁴ Kovač 2006, 15.

¹¹⁵ Ibid. V Sloveniji na tem področju sicer deluje dokajšnje število institucij, vendar te ustanove niso tržno naravnane in ekonomsko produktivne. Njihova zaposlovalna moč je precej nižja, kot je povprečje v Evropski uniji (0,37 % skupne zaposlitve v Sloveniji v primerjavi s 4,9 % skupne zaposlitve na mednarodni ravni), in njihov prispevek k družbenemu bruto proizvodu 10-krat nižji kot v Evropski uniji. (Kovač 2006, 17.)

območju.¹¹⁶ Drugo pojmovanje, ki se navezuje na anarhistično in marksistično tradicijo, pa pripisuje družbeni ekonomiji potencialne za temeljno družbeno spremembo, ki bi jo bilo mogoče v kapitalističnih družbah doseči, na primer, z organiziranjem in povezovanjem kooperativ, ki bi temeljile na neposredni demokraciji, omejeni produkciji in demokratični delitvi.¹¹⁷ V aktualnih razpravah, zlasti v ekonomiji in politiki, prihaja do izraza predvsem pragmatično/reformistično pojmovanje družbene ekonomije kot sredstva, ki omogoča blažiti revščino, družbeno izključenost, nezaposlenost in druge probleme, ki pestijo sodobne družbe. Možnost radikalne družbene spremembe, ki bi zrasla iz novih družbenih praks znotraj obstoječega družbenega reda, je v aktualni instrumentalni rabi družbene ekonomije povsem ob strani. Dokler ostaja cilj družbene ekonomije družbena integracija, za katero so spričo neprofitnosti tretjega sektorja potrebni majhni stroški, je ta za politiko in ekonomijo zanimiva. Ko gre za cilje bolj temeljnih družbenih sprememb, postane družbena ekonomija moteča/utopična. Tako se kaže tisto, kar v konceptu družbene ekonomije deluje najbolj privlačno – namreč namesto profitnosti družbena odgovornost in skrb za ranljive družbene skupine – pravzaprav kot maškarada. O tem pričajo, na primer, delovni pogoji zaposlenih v družbenem podjetju *Wrekin Care Co-operative* iz Velike Britanije. To je ena največjih med številnimi organizacijami, ki v okvirih družbenega podjetništva organizirajo pomoč na domu in nego starejših. V organizaciji je zaposlenih 95 ljudi za polni ali polovični delovni čas. 25 % prihodka prispeva lokalna skupnost, druga sredstva pa pridobijo s plačili uporabnikov, ki so večinoma spet v obliki državnih subvencij za nego na domu in so prenesena neposredno na kooperativo namesto na lokalno zdravstveno administracijo. Taka ureditev je sicer res omogočila ustvariti precejšnje število delovnih mest, vendar je fluktuacija med zaposlenimi zelo visoka. Gre namreč za slabo plačana in nezanesljiva delovna mesta. Delavke niso zaposlene neposredno v kooperativi, pač pa so samozaposlene, zato si morajo vse stroške dela, všteti potne stroške, ki so v tem poslu precej visoki, plačati same. Tovrstna zaposlitev vsekakor ne omogoča take socialne varnosti, kot jo omogoča zaposlitev v javnem ali večjem zasebnem podjetju.¹¹⁸

¹¹⁶ Shragge et al. 2000, 2.

¹¹⁷ Ibid., 3.

¹¹⁸ Amin et al. 2004, 34.

Seveda je področje družbenega podjetništva posejano tudi s številnimi uspešnimi in bolj svetlimi zgledi.¹¹⁹ Kljub temu pa je potrebno opozoriti na dejstvo, da s tem, ko se z namenom ohranjati družbeni mir ranljive in izključene družbene skupine omeji na tretji, neprofitni sektor, lahko »mainstream« ekonomija in družba še naprej reproducirata obstoječa družbena razmerja – marginalizacijo ranljivih družbenih skupin in ohranjanje obstoječe razporeditve bogastva in moči. Prav nič nemogoče ni, da bi družbena ekonomija postala ekonomija revnih, marginaliziranih in žensk. Shragge in Fontan vidita izhod iz te črne perspektive in pravzaprav politične zlorabe ideje družbene ekonomije v večjem poudarku na tradiciji utopične in radikalne vizije znotraj koncepta družbene ekonomije.¹²⁰

¹¹⁹ Enega takih primerov iz naše bližnje soseske smo spoznali na mednarodni konferenci *Družbena ekonomija: problemi, priložnosti, izzivi*, ki jo je v okviru programa *Equal* organiziral Mirovni inštitut februarja 2006 v Ljubljani. Primer ni s področja plačanega domačega dela, vseeno pa zelo dobro ponazarja način delovanja družbene ekonomije v njenem pozitivnem vidiku. V Grazu imajo nogometni stadion, ki sprejme do 15.000 navijačev, med katerimi jih mnogo pije pivo. Pivo so običajno stregli v plastičnih čašah za enkratno uporabo, ki so jih navijači po uporabi odvrgli. Te plastične čaše pa so povzročale veliko težav. Podjetje, ki je streglo pivo, je imelo s tem velike probleme. Po vsaki tekmi so morali pobrati odvržene čaše, ki so ležale vsepovsod, in jih odstraniti, kar je seveda strošek. Največji problem pa je bil, da te čaše sploh niso bile primerne za pivo. Na nogometni tekmi je namreč potrebno zelo hitro napolniti veliko čaš, to pa ni bilo mogoče, ker se je pivo v teh čašah zelo penilo. To je znatno omejevalo količino piva, ki so ga zmogli prodati na tekmi. Problem je imela tudi mestna občina. V okolici stadiona živi veliko ljudi in za njih so ceste prekrte s plastičnimi čašami motnja, zato so se venomer pritoževali. Rešitev za vse te probleme je bila zamenjava čaš za enkratno uporabo s čašami za večkratno uporabo. Za čašo piva plača kupec 2,9 evra za pivo in 1 evro depozita za čašo. Če kupec prinese čašo nazaj, dobi nazaj evro. Tako vse čaše pridejo nazaj in stadiona ni potrebno več čistiti. Po vsaki tekmi pa je potrebno kozarce za večkratno uporabo oprati. Tukaj vstopi družbeno podjetje *Oeko Service*. Prevzamejo čaše, jih operejo in vrnejo nazaj podjetju. Seveda pa stroj za pomivanje tisočih kozarcev ni majhna investicija in *Oeko Service* ga ni mogel kupiti sam. V napravo je investiralo mesto Graz, saj so s to investicijo zmanjšali stroške čiščenja po nogometnih tekmah. Ugodnosti, ki jih je domiselna in hkrati enostavna rešitev prinesla vsem partnerjem, so naslednje: javni partner – mesto Graz – pridobi s tem, da se ljudje, ki živijo okrog stadiona, ne pritožujejo več, in prihrani pri stroških za čiščenje ulic po nogometnih tekmah. Zasebni partner se lahko posveti svojemu osnovnemu poslu – prodaji čim večje količine piva – in to je z novimi čašami mogoče. Prihranijo tudi pri čiščenju stadiona in odvažanju odpadkov. Ker za pomivanje čaš plačujejo fiksno ceno, imajo tudi bolj predvidljive stroške. Prav tako lahko ljudje vidijo, da jim je mar za okolje, zato podjetje pridobi pri ugledu. Družbeni partner *Oeko Service* je pridobil investicijo javnega partnerja, imajo dohodek čistilnega servisa in nove zaposlitvene priložnosti za ciljno skupino dolgotrajno nezaposlenih. Več zaposlitev so pridobili tudi v izposojevalnem servisu, ki ga je omogočil stroj za pranje. Kompetence *Oeko Servicea* so torej v mreženju (povezal je druge partnerje), v prispevku skupnosti, zagotavljanju kakovostnega servisa ter usposabljanju in izobraževanju delavcev. (Dolinar 2006.)

¹²⁰ Shragge at al. 2000, 8.

Kljub temu pa v polju družbene ekonomije obstaja perspektiva glede organizacije in regulacije plačanega domačega dela. Družbeno podjetništvo namreč predvideva finančni vložek javnega sektorja in končno realizacijo dejavnosti na trgu v pritegnitvi zasebnega sektorja. S finančnim vložkom javnega sektorja, ki bi se moral zavzeti za zadovoljevanje realno obstoječih potreb lokalnega prebivalstva in za zaposlovanje težje zaposljivih oseb, bi bila vizija o kvalitetnih delovnih mestih na področju plačanega domačega dela bolj realna. Če bi organizacijo plačanega domačega dela prepustili izključno komercialnemu podjetništvu in tržnim pogojem, bi namreč to brez dvoma vodilo na eni strani v slabe delovne pogoje za gospodinjske delavke in na drugi strani k visokim cenam za uporabnike, kar bi krog uporabnikov storitev zožilo na zgolj premožni sloj. Hkrati pa polje družbene ekonomije odpira možnosti za različne oblike samoorganiziranja v obliki kooperativ, zadrug, samozaposlitev in podobnega, ki pripomorejo k emancipaciji težko zaposljivih oseb, saj jih obstoječi sistem vse preveč reproducira kot pasivne žrtve.

POSKUSI ORGANIZIRANJA PLAČANEGA DOMAČEGA DELA V EU

Vzroki za vse več poskusov in prizadevanj za regulacijo plačanega domačega dela, ki potekajo v državah Evropske unije, seveda niso enaki kot vzroki za večanje povpraševanja po plačanem domačem delu. Evropske države se ne lotevajo regulacije pomoči na domu zaradi tega, da bi razbremenile polno zaposlene ženske neplačanega domačega dela, pač pa z namenom ustvarjati nova delovna mesta za težko zaposljive skupine brezposelnih. Ureditev plačanega domačega dela je dvorezni meč. Na eni strani namreč utrjuje obstoječa družbena razmerja, s tem ko marginalnim družbenim skupinam s šibkimi socialno-ekonomskimi izhodišči formalno sicer omogoča zaposlitev, ki pa je težka, slabo opredeljena in slabo plačana, brez možnosti za napredovanje in z zelo nizkim družbenim ugledom. Ker večino plačanega domačega dela na črnem trgu že zdaj opravljajo ženske, ureditev prispeva tudi k reprodukciji domačega dela kot ženskega dela pa naj bo to neplačano ali plačano. Po drugi strani pa se je treba soočiti z realnostjo čedalje večjega povpraševanja po plačanem domačem delu in z dejstvom, da armade brezposelnih, revnih ali priseljenih žensk na črnem trgu to delo že tako ali tako opravljajo, saj jim pomeni edino možnost preživetja v obstoječem sistemu. Prav neverjetno je, kako so sodobne gospodinjske delavke, kljub svoji številčnosti, strukturno povsem nevidne. Čeprav je v plačano domače delo zajeta v

svetovnem merilu obsežna kategorija zaposlenih, ni mednarodnih standardov, ki bi urejali plačilo in pogoje za njihovo delo. Izključitev plačanega domačega dela iz zakonskega varstva dela in delavskih pravic pa je v temelju povezana s spolom, saj je to delo razumljeno kot naravni podaljšek vloge žensk v družini.¹²¹ Razmere, v kakršnih delajo sodobne gospodinjske delavke, in njihova socialna varnost nikogar ne zanimajo.

Evropska politika vse bolj vključuje v svoje zaposlovalne strategije ustvarjanje novih delovnih mest na področju plačanega domačega dela, ali kot temu raje rečejo »storitev za vsakdanje življenje« (*services for everyday life*). V *Evropski strategiji za promocijo lokalnega razvoja in spodbujanje zaposlovanja*¹²² sta področji pomoči na domu in varstva otrok označeni kot dvoje med 19 najbolj delovno in zaposlovalno intenzivnih področij (poleg storitev za prosti čas, okoljevarstvenih storitev, izboljšanja življenjskih in delovnih razmer in podobnega). V dokumentu Evropske komisije *Lokalne dimenzije evropske zaposlovalne strategije*¹²³ pa že kot eno izmed štirih najbolj obetavnih področij pri ustvarjanju novih zaposlitev.¹²⁴ V študiji *Zaposlovanje na področju gospodinjskih storitev* so ocenili, da vlade posameznih evropskih držav pričakujejo na področju plačanega domačega dela številna nova delovna mesta, denimo, na Finskem okoli 15.000, na Danskem 20.000, v Nemčiji kar 200.000, v Franciji 477.000 in na Portugalskem 12.000.¹²⁵ Mnogi pa opozarjajo, da so ta pričakovanja preveč optimistična, in sicer iz več razlogov.¹²⁶ Plačano domače delo kot polna zaposlitev z vsemi pripadajočimi dajatvami državi zelo podraži storitev. Zato bi gospodinjsko delavko lahko plačali samo premožni sloji, kar seveda ustvarja nadaljnjo neenakost med različnimi družbenimi skupinami uporabnikov. Manj premožni bi še vedno kupovali storitev na črnem trgu, ki bi bil z nižjimi cenami konkurenčen urejenim storitvam, hkrati pa bi s tem vplivali na poslabšanje položaja gospodinjskih delavk. Eno izmed ključnih vprašanj, s katerimi se soočajo vlade pri preobrazbi neplačanega domačega dela v nova delovna mesta, je torej, kako latentno povpraševanje po teh storitvah spremeniti v dejansko kupno moč.

¹²¹ Šadl 2004, 986.

¹²² *European Strategy to Promote Local Development and Employment Initiatives*, 1995.

¹²³ *A Local Dimension for the European Employment Strategy*, 2000.

¹²⁴ Cancedda 2001, 5.

¹²⁵ Ibid., 14.

¹²⁶ Npr. Jaehrling 2004, 235.

SPodbujanJE POVPRAŠEVANJA: FRANCIJA, BELGIJA

Eden od načinov spodbujanja povpraševanja po plačanem domačem delu in pripravljenosti uporabnikov stopiti v vlogo delodajalca so v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja začeli preizkušati v Franciji. Chèque Emploi Service (CES) je bil ustanovljen leta 1993 z namenom, da bi poenostavili sistem plačevanja in socialnega zavarovanja delavkam, ki opravljajo plačano domače delo. Pogoj je bil, da plača gospodinjske delavke ne sme biti nižja od najnižje zagotovljene plače v državi, vključevati pa mora tudi 10 % povračila za plačani dopust. V okviru tega programa lahko vsakdo legalno zaposli osebo za opravljanje storitev plačanega domačega dela in storitev plača s čekom, ki je unovčljiv v lokalni banki. Korist, ki jo ima gospodinjstvo od nakupa čeka oziroma vavčerja je v tem, da se to šteje v davčno olajšavo, in sicer gre za 50-odstotno davčno olajšavo na ceno kupljenega čeka. Konec leta 1995 je bilo registriranih 250.000 porabnikov storitev pomoči na domu, od katerih je bilo 160.000 novih uporabnikov. Od uvedbe tega programa do leta 2002 so zabeležili 800.000 uporabnikov teh storitev, kar ustreza 88.000 delovnim mestom. Inovativnost te ureditve je zlasti v spodbujanju aktivne vloge uporabnikov pri legalnem najemanju in plačevanju delavk, ki opravljajo storitve plačanega domačega dela.¹²⁷

V Belgiji so model *Ček za gospodinjske storitve*, ki je vrsta gotovine z bančnim jamstvom, začeli preizkušati januarja leta 2004. Ček uporabnikom omogoča plačevanje delavk, ki opravljajo gospodinjske storitve in so registrirane v pooblaščenih agencijah. Cena čeka je 6,7 evra, velja 8 mesecev, kupiti pa je mogoče najmanj 10 čekov hkrati. 30 % celotne nakupne cene čeka velja tudi kot davčna olajšava. Uporabniki so zasebniki s prebivališčem v Belgiji. Da lahko naročijo čeke, se morajo vpisati v Accorjevo bazo podatkov, vpis pa je brezplačen. Delodajalci, ki izpolnjujejo pogoje za uporabo tega sistema, imajo certifikat zvezne vlade, in sicer so to profesionalni/zasebni čistilni servisi, agencije za začasno zaposlovanje, neprofitne zveze, zdravstvene službe, lokalni uradi za delo, javni centri za socialno varstvo, podjetja iz socialnega sektorja, pa tudi samozaposleni. Ti prejmejo po 21 evrov na ček, razliko med zneskom, ki ga plača uporabnik, in zneskom, ki ga prejme delodajalec, pa prispeva država v okviru programa ustvarjanja novih delovnih mest.

¹²⁷ Informal Economy et al., 2004.

Čeke imetniki lahko uporabljajo za gospodinjstvo pomoč na domu (čiščenje, pranje perila in likanje, občasno šivanje in priprava obrokov) ali zunaj njega (nakupi in podobni opravki, prevoz manj pokretnih in »likalnice«). Vsako uro, ki jo opravijo registrirani delavci, je mogoče plačati s čekom, ki je veljaven le, če je datiran in ima podpise treh vpletenih strank: uporabnika, delavke in delodajalca.

Ocena modela *Ček za gospodinjske storitve*, ki so jo opravili v zadnjem četrtletju leta 2004, je pokazala, da so s tem sistemom ustvarili 15.077 delovnih mest in oskrbeli 120.247 uporabnikov z gospodinjstvenimi storitvami ter da so tako uporabniki kot delavke zadovoljni. Uporabniki namenijo za gospodinjstvo pomoč povprečno 16,6 ur na mesec (4 ure na teden). Skoraj tri četrtine uporabnic so ženske, dobra četrtina uporabnikov/uporabnic je samskih, tretjina je starejših od 60 let in četrtina upokojenih. Uporabniki zlasti cenijo socialno varnost delavke, legalnost sistema in ugodno plačilo (€ 6,70 + 30 % davčnih olajšav), manj pa so zadovoljni s pogoji izvedbe, intervencijami ali posredovanjem delodajalcev v primeru težav z delavkami, z izmenjavo čekov in informacijami o družbah s certifikati.

Brez sistema čekov bi tretjina gospodinjska dela opravila sama, 30 % bi jih pomoč iskalo na črnem trgu dela, 19 % na lokalnem uradu za delo, 16 % pa bi sprejelo koga iz specializirane zasebne družbe. Ocena je pokazala tudi na profil in motivacije zaposlenih v sistemu *Ček za gospodinjske storitve*. Značilno je, da je med zaposlenimi velika večina žensk, kar 40 % med njimi je starih med 40 in 50 leti. 40 % jih ima nizko izobrazbo (največ 1 letnik srednje šole). 87 % je belgijske narodnosti, 7 % je državljanek EU in 6 % je iz držav, ki niso članice EU. Povprečno delajo 22,6 ur tedensko. 18 % jih prejema dodatno podporo za nezaposlene. Njihova motivacija za tovrstno delo so socialni stiki, zadovoljstvo z delom, dohodek, prilagodljiv delavnik in opustitev dela na črno.

Delodajalci s sistemom niso najbolj zadovoljni zaradi nekaterih začetnih težav, kot so, denimo, težave z iskanjem ustreznih oseb za zaposlitev, zlasti v večjih mestih. 42 % jih izplačuje minimalne plače, 58 % pa višje. Petina prepusti uporabnikom, da plačajo stroške zavarovanja, prevoza in materialne stroške, ki niso povezani z delom. Koristnost sistema, še ugotavljajo v oceni, je v zmanjšanju stroškov za socialno varnost in nezaposlenost ter v višjih davčnih prihodkih.

DEJAVNIKI, KI ZAVIRAJO REGULACIJO PLAČANEGA DOMAČEGA DELA, IN MOŽNI UKREPI

Nizka kupna moč večine gospodinjstev, ki bi sicer potrebovala plačano domače delo, pa ni edina ovira, s katero se evropske države soočajo pri spreminjanju neplačanega domačega dela v nova delovna mesta. Druga ekonomska dejavnika, ki negativno vplivata na razvoj servisov plačanega domačega dela, so visoki stroški dela in nizka plačila za opravljeno delo. Kulturni dejavniki se nanašajo na vrednoto, da mora gospodinjsko delo opraviti vsak sam, kar še posebej velja za ženske, potem na podobo, da servisi plačanega domačega dela zaposlujejo ljudi z nizko izobrazbo in ljudi z obrobja družbe, ter na neprijetne občutke, da se uvaža odnos služabnik-gospodar. Politični in administrativni dejavniki so neprimerne subvencioniranje servisov z davčnimi spodbudami, premalo spodbud za podjetništvo, administrativne ovire za ustanovitev lastnega podjetja, razmere na trgu dela, družbeno ozračje, ki spodbuja ženske, da ostanejo doma (denimo, s podaljševanjem starševskega dopusta, dokladami za skrbstveno delo in podobno), in neustrezna ureditev postopkov za pridobivanje bivalnih in delovnih dovoljenj za priseljence. Organizacijski dejavniki, ki ovirajo podjetništvo na področju plačanega domačega dela, so omejene podjetniške zmogljivosti za preobrazbo potreb po pomoči na domu v nove podjetniške priložnosti, vrzel med privatnim in tretjim sektorjem, visoki stroški dela zaradi mobilnosti, ki jo zahteva tovrstno delo, nezadostne izkušnje menedžerjev teh servisov, nepripravljenost delavcev, da bi se trudili za visoko stopnjo prilagodljivosti, ki jo to delo terja, in podjetniška nezainteresiranost vlaganja in investiranja v servise. Pri profesionalnih ovirah gre za pomanjkanje profesionalne opredelitve dela (za varstvo otrok in nego bolnih je, na primer, v nekaterih državah potrebna visoka izobrazba, drugod pa ne), pomanjkanje interesa za zaposlitev zaradi nepriljubljenosti delovnih mest, za nezadovoljive izobraževalne možnosti in dejstvo, da je, na primer, skrb za starejše ponekod delno pokrita s prostovoljnimi dejavnostmi.¹²⁸

V raziskavi *Zaposlovanje na področju gospodinjskih storitev* so v osmih evropskih državah zaznali kar nekaj ukrepov nacionalnih vlad, ki naj bi prispevali k ugodnim pogojem za ustvarjanje delovnih mest na področju plačanega domačega dela. Ukrepe je mogoče razvrstiti v tri skupine: na tiste, ki so usmerjeni k osebi, ki se zaposli na področju plačanega domačega dela; na tiste, ki so usmerjeni k uporabniku storitve plačanega

¹²⁸ Cancedda 2001, 14–16.

domačega dela; in tiste, ki so usmerjeni k organizaciji plačanega domačega dela, torej k podjetju. V prvi kategoriji gre predvsem za promocijo zaposlovanja v privatnih gospodinjstvih med težko zaposljivimi skupinami, kot so dolgotrajno nezaposleni, ženske, predvsem starejše ženske in priseljenke ter za regulacijo njihovega zaslužka in kvalifikacij za delo. Ukrepi, ki se nanašajo na uporabnike, so: uvajanje standardov kakovosti storitve, spodbujanje ponudbe prilagodljivih storitev, obveščanje o storitvah, subvencioniranje stroškov storitev, davčne olajšave pri nakupu storitev in podobno. Ti ukrepi so lahko namenjeni vsem potencialnim uporabnikom ali pa so osredotočeni na posamezne družbene skupine uporabnikov, kot so, denimo, družine z majhnimi otroki, velike družine, družine z nege potrebnim članom, revnejši sloji prebivalstva, ki si te storitve brez subvencije sicer ne morejo privoščiti, in podobno. V tretji skupini ukrepov gre predvsem za to, da se omogoči in spodbuja ustanavljanje podjetij, ki ponujajo storitve pomoči na domu, z začetnim kapitalom, davčnimi olajšavami in usposabljanjem potencialnih podjetnikov in podjetnic.¹²⁹ Vsem analiziranim državam v raziskavi *Zaposlovanje na področju gospodinjskih storitev* je skupen samo en ukrep, in sicer promocija zaposlovanja na področju plačanega domačega dela v skupinah težje zaposljivih oseb.

Področje plačanega domačega dela je torej v okviru evropskih socialnih politik polje družbene reintegracije dolgotrajno brezposelnih in socialno izključenih oseb. To seveda lahko učinkuje negativno na sam status in podobo plačanega domačega dela, kakor tudi na kakovost storitev. Še posebej, ker večina držav ne omogoča sistematičnega profesionalnega izobraževanja za tovrstno zaposlitev, ker ni razvitega sistema kvalifikacij in ni izdelanega plačnega sistema. Nova delovna mesta in možnost zaposlovanja so videti kot čudežna zdravilna formula za številne tegobe, ki pestijo Evropsko unijo: za integracijo priseljencev, aktiviranje brezciljne mladine, revitalizacijo preštevilnih upokojencev, premoščanje čedalje večjih prepadov med revnimi in bogatimi, vključevanje izključenih in podobno. Vprašanje pa je, koliko je v teh prizadevanjih za družbeno vključenost in integracijo s pomočjo zaposlenosti zares posvečene pozornosti kakovostnim delovnim mestom. Nekakovostna in slabo plačana delovna mesta namreč zgolj reproducirajo marginaliziranost in izključenost posameznih družbenih skupin, denimo, dolgotrajno brezposelnih, starejših žensk in priseljenk. Zato je potrebno pri ustvarjanju novih delovnih mest na področju plačanega domačega dela posebno pozornost nameniti

¹²⁹ Ibid., 26, 27.

urejenim delovnim pogojem: definiranemu delovnemu razmerju z vsemi pravicami, ki iz njega izhajajo, izobraževanju, opredelitvi dela in delovnega časa, solidnemu plačilu, varstvu pri delu in podobno. Primeri, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, so poskusi v to smer.

POSKUSI PRI ORGANIZIRANJU PLAČANEGA DOMAČEGA DELA

Na Finskem so leta 1997 izvedli poskus s subvencioniranjem plačanega domačega dela v obliki zniževanja davkov za uporabnike in delnega pokritja stroškov dela podjetjem, ki so storitev ponujala na trgu. Če je uporabnik kupil storitev od podjetja, je znašala davčna olajšava 60 % stroškov dela, vključno z davkom na dodano vrednost in prispevki delodajalca. Če pa je gospodinjstvo najelo privatno osebo za opravljanje domačega dela, je davčna olajšava znašala 30 % plače zaposlenega in 100 % prispevkov delodajalca. S temi olajšavami je bila stopnja subvencije delovnega mesta približno 55,2 % do 57,2 %. Subvencionirane dejavnosti so bile klasično gospodinjstvo kot so čiščenje, kuhanje, pranje perila, likanje, pa tudi skrb za nege potrebne člane gospodinjstva ter za manjša popravila. Pričakovanja so bila velika, na tak način naj bi bilo ustvarjenih nič manj kot 10.000 do 12.000 novih delovnih mest, vendar je bilo v letu 1998 ustvarjenih samo 208 novih zaposlitev in manj kot 400 v letu 1999. Tudi možnost davčne olajšave je izkoristilo manj gospodinjstev od pričakovanih, in sicer 22.000. Tako je vlada v aprilu 1999 porabila samo 17 milijonov finskih mark (približno 2.862.000 evrov), pri tem pa je bilo za program v prvih dveh letih namenjenih 200 milijonov. Ko so ocenjevalci iskali vzroke za neuspeh programa, so jih ugotovili na področju slabo razvitega privatnega sektorja in nepoznavanja resničnega obsega povpraševanja po storitvah plačanega domačega dela. Ocena leta 2003 pa je že pokazala občutno povečanje števila ustvarjenih delovnih mest (našteli so jih med 5.340 in 6.730), kot tudi povečanje števila gospodinjstev, ki so izkoristila možnost davčne olajšave pri nakupu tovrstne storitve. Takih gospodinjstev je bilo leta 2003 že 123.753. Med njimi pa je samo 27 % kupilo storitev opravljanja klasičnega gospodinjkega dela in kar 71 % storitev manjših popravil. Najpogosteje so davčno olajšavo za nakup storitve plačanega domačega dela izkoristila gospodinjstva z letnim prihodkom več kot 40.000 evrov, državni uradniki in vodilni delavci v gospodarstvu, lastniki stanovanj ali hiš ter gospodinjstva z majhnimi otroki.¹³⁰

¹³⁰ The Swedish Economy 2005.

Avstrijski pilotni preizkus *HomeService* so začeli izvajati v letih 1997 in 1998 kot pilotni projekt organizacije *Sozial Global* s 127 zaposlenimi osebami. Leta 1999 so se v program *HomeService* vključila še *Vienna Employment Promotion Fund* (WAFF) in *Public Employment Service* (AMS) kot del Nacionalnega akcijskega načrta za zaposlovanje. Finančna sredstva so omogočili avstrijska vlada, mesto Dunaj in Evropski socialni sklad (ESF). Poglavitni namen programa je bil ustvarjati nova delovna mesta na področju servisov pomoči na domu in spodbujati ter pospeševati vračanje dolgotrajno brezposelnih oseb (zlasti žensk, ki imajo skrbstvene dolžnosti, in starejših oseb) na trg dela. *HomeService* ponuja storitve pri opravljanju domačih opravil, kot so čiščenje, pranje in likanje, nakupovanje, otroško varstvo, skrb in sprehajanje hišnih ljubljencev, vrtnarjenje, vzdrževanje rastlin v stanovanju oziroma hiši, varovanje stanovanja oziroma hiše in druženje. Stranka, ki želi pomoč na domu, se najprej obrne na občino in se s pooblaščen osebo pogovori o potrebah, željeni storitvi in plačilu. Plačilo je odvisno od strankinega finančnega položaja. To pomeni, da razliko med plačilom stranke in ceno storitve pokrije občina. *HomeService* je s svojimi storitvami dosegljiv 7 dni v tednu med 6. uro zjutraj in 20. uro zvečer. Zaposlitev v *HomeServiceu* vključuje socialno varstvo ter omogoča izobraževanje. Ocenjevalci so ugotovili, da zaposlovanje v *HomeServiceu* nadomešča storitve pomoči na domu, ki so sicer tako kot drugod tudi v Avstriji močno prisotne v polju sive ekonomije. Hkrati pa ne nadomešča že obstoječih služb v socialnem skrbstvu, saj ponuja mrežo storitev, ki niso pokrite s službami socialnega skrbstva. V prvem letu izvajanja pilotnega preizkusa so imeli več kot 1.000 strank, zaposlenih pa 1.200 oseb iz kategorije težje zaposljivih. Ocena leta 1998 je pokazala pozitivne vidike dela, navkljub dejstvu, da so zaposlitve v okviru *HomeServicea* lahko zagotovljene le z rednimi in zagotovljenimi javnimi sredstvi. Pomembno je poudariti, da je projekt *HomeService* omogočila skupna iniciativa političnih akterjev na nacionalni in lokalni ravni.¹³¹

Danski pilotni projekt *Home Service Scheme* je bil prvotno načrtovan kot triletni projekt, ki se je začel leta 1994 in naj bi se bil končal leta 1997, vendar se je zaradi uspešnosti nadaljeval do leta 2004. Poglavitni cilji projekta so bili konkurenčnost sivi ekonomiji, spodbujanje razvoja podjetij, ki ponujajo storitve plačanega domačega dela, ter ustvarjanje delovnih mest za osebe z nizko stopnjo izobrazbe. Novonastala podjetja na področju storitev plačanega domačega dela so se morala registrirati pri *Danish Commerce and Companies Agency* (DCCA). S tem so bila vklju-

¹³¹ Cancedda 2001, 32.

čena v pilotno shemo in so lahko na trgu ponujala storitve plačanega domačega dela, ki zajemajo različna domača dela, kot so čiščenje, manjša vzdrževalna dela in vrtnarjenje. Vlada je povrnila 40 % stroškov dela, medtem ko materialni stroški niso bili povrnjeni. Lokalna oblast je imela pooblastila za nadzorovanje podjetij, ki so bila vključena v shemo, in za preverjanje njihovega delovanja. Če podjetje ni poslovalo v skladu z zakonodajo in ni upoštevalo kolektivnih dogovorov o provizijah in delovnih pogojih, so ga izključili iz pilotne sheme. Ocena leta 1996 je pokazala, da je bilo v pilotni shemi ustvarjenih 6.000 novih delovnih mest. Leta 1997 je bilo ustvarjenih še 2.000 novih delovnih mest, do leta 2000 pa se je številka povečala na 3.700 novih delovnih mest s polnim delovnim časom. Leta 1998 se je registriralo 3.506 podjetij, med katerimi je bilo 91 % podjetij z enim zaposlenim. Leta 1998 je eno gospodinjstvo od osmih gospodinjstev v povprečju petkrat na leto uporabilo storitve podjetij, ki so vključena v *Home Service Schemo*. Skoraj 90 % uporabnikov je bilo zelo zadovoljnih tako s podjetjem, ki je ponujalo storitve, kot tudi s storitvami. Leta 2001 je nova vlada uvedla redukcijo subvencij gospodinjstvom in leta 2004 so ukinili *Home Service Schemo*.¹³²

Portugalski *Marluz Ironing Bussiness* je primer servisa, ki ponuja storitve plačanega domačega dela in se je razvil iz programa Lokalne pobude za zaposlovanje dolgotrajno brezposelnih žensk. *Marluz Ironing Bussiness* je primer, ko dolgotrajno brezposelne ženske ustanovijo lastno podjetje. Pobudnica ustanovitve *Marluz Ironing Bussinessa* je brezposelna ženska, ki se je pri štiridesetih letih vrnila iz Brazilije v Lizbono z diplomom iz znanja jezikov, vendar ni našla zaposlitve. Vključila se je v *Cascais Centro de Emprego (Agencija za zaposlovanje)* v poklicno izobraževanje za brezposelne osebe, stare 45 let in več, z namenom samozaposlitve. Poklicno izobraževanje je potekalo 4 mesece po 8 ur na dan, z zagotovljeno minimalno plačo in plačano malico. Ob končanem izobraževanju je predstavila projekt v okviru programa Lokalne pobude za zaposlovanje, ki je predvideval mrežo lokalnih servisov za različna tehnična popravila na domu, za osebno nego starejših oseb in varstvo otrok zunaj šolskega časa ter likanje in dekoraterstvo. Agencija za zaposlovanje je podprla le del projekta, in sicer likanje in notranjo opremo (na primer, šivanje zaves). Za uresničitev projekta je leta 1998 dobila državno finančno podporo: 50 % kot dotacijo in 50 % kot posojilo. In tako je likalnica s 5 zaposlenimi pričela obratovati. Višino plač je določila Agencija za zaposlovanje – za likanje je bila mesečna neto plača 60.000 PTE (eskudosov, približno

¹³² Informal Economy 2004; Sarti 2005, 77.

300 evrov), skupaj z nadomestilom za malico so tako zaposleni prejeli 80.000 PTE (približno 400 evrov). V skladu z direktivami programa Lokalne pobude za zaposlovanje zaposleni po končanem uvajalnem obdobju podpišejo pogodbo o delu. Zaposleni so upravičeni do socialnega varstva, plačanega prevoza in nadomestila za malico. Možno je delo s skrajšanim delovnim časom in tudi s polnim delovnim časom. Polni delovni čas obsega 40 urni delavnik s fiksnim delovnim časom od 10. do 17. ure. Gre torej za primer uspešnega sodelovanja med dolgotrajno brezposelnimi in agencijo za zaposlovanje, ki omogoča in spodbuja samozaposlitev.

Na Nizozemskem so v okviru *Melkert Plana* leta 1997 začeli s projektom, katerega namen je bil subvencioniranje plač zaposlenim v čistilnih servisih, zato da bi bili konkurenčni s ponudbo plačanega domačega dela na črnem trgu. V skladu z *Uredbo o gospodinjskem delu za zasebne osebe* (*Regeling Schoonmaakdiensten Particulieren*) je vsako podjetje, ki je zaposlilo dolgotrajno brezposelno osebo, dobilo določeno vsoto kot subvencijo. S subvencijo je nizozemska vlada pokrivala razliko med plačo delavke v čistilnem servisu in zaslužkom delavke, ki opravlja tovrstno delo na črnem trgu. Podjetja so s subvencijo lahko pokrila stroške socialnega varstva, zdravstvenega zavarovanja, plačanega dopusta in pokojninskega zavarovanja. Leta 1997 je bilo ustvarjenih le 250 novih delovnih mest od pričakovanih 5.000, medtem ko so leta 1998 izboljšali program. Čistilni servisi imajo večje težave pri iskanju delavk kot pa pri iskanju uporabnikov teh storitev. Problem je namreč v tem, da lahko v okviru projekta zaposlujejo samo osebe, ki so registrirane kot brezposelne najmanj eno leto. Mnogo žensk bi se zaposlilo v čistilnih servisih, vendar niso brezposelne toliko časa.¹³³

V Nemčiji je leta 1989 federalna vlada uvedla shemo davčnih olajšav, namenjenih gospodinjstvom, ki zaposlujejo gospodinjsko delavko. S tem so hoteli spodbuditi pogodbeno razmerje in redno zaposlitev gospodinjske delavke. Do leta 1997 je bila shema davčnih olajšav omejena samo na gospodinjstva z vsaj dvema otrokoma, starima manj kot 10 let, ali pa z nego potrebnim članom oziroma članico. Hkrati je vlada po francoskem vzorcu vpeljala tudi sistem vavčerjev, zato da bi zmanjšala administracijo pri delodajalcih. Drugače kot v Franciji pa so bila v Nemčiji v okviru sheme davčnih olajšav subvencionirana samo tista delovna razmerja, ki so omogočala plačo, višjo od 630 DM (zdajšnjih 325 evrov). Razlog za to je, da za plače, nižje od te vsote, v Nemčiji ni potrebno plačevati socialnih prispevkov in so torej na neki način že subvencionirane. To pa je povzro-

¹³³ Informal Economy 2004.

čilo, da je samo manjši del delodajalcev lahko izkoristil davčne olajšave, saj so izkušnje tako v Franciji kot v Nemčiji pokazale, da si večina gospodinjstev niti ne more niti ne želi privoščiti več kot 3 do 4 ure plačanega domačega dela tedensko. Do leta 2000 so s shemo davčnih olajšav ustvarili približno 40.000 novih delovnih mest, kar pa je bilo precej pod pričakovanji.¹³⁴

Te ne preveč dobre izkušnje z urejanjem plačanega domačega dela so v Nemčiji sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja pripeljale tudi do tega, da so poskušali spodbujati podjetja, agencije in neprofitne organizacije, ki bi zaposlovale gospodinjske delavke in organizirale njihovo delo. Prednost podjetij in agencij so videli v tem, da lahko organizirajo delo posamezne gospodinjske delavke tako, da dela v več gospodinjstvih, vendar v vsakem le nekaj ur tedensko. Tako lahko ugodijo povpraševanju po občasni storitvi plačanega domačega dela in hkrati omogočijo gospodinjstvom delavkam urejen polni ali polovični delovni čas. Domnevali so tudi, da bo usmerjanje javnih sredstev namesto v privatna gospodinjstva raje v podjetja in agencije, ki bi organizirale plačano domače delo, vplivalo na boljše delovne razmere in na zmanjševanje zlorab na tem področju zaposlovanja. Podjetja so namreč dolžna poročati in dokumentirati svoje dejavnosti, medtem ko zasebno sfero ni mogoče nadzorovati. Zaposlitev v agenciji ali podjetju naj bi tudi, bolj zanesljivo kot v privatnem gospodinjstvu, zagotavljala pogodbo o delu, varstvo pred odpuščanjem, ureditev zdravstvenega in socialnega zavarovanja, varnost pri delu, zavarovanje za primer nezgode pri delu in podobno.

Evalvacijsko študijo so opravili v 87 tovrstnih podjetjih po vsej Nemčiji. Ugotovili so, da so delavke zelo zadovoljne z redno plačo, ki jo v takšni ureditvi plačanega domačega dela dobivajo tudi v času bolezni ali počitnic; cenijo zaledje, ki jim ga omogoča delodajalec v primeru sporov v gospodinjstvih; najbolj od vsega pa cenijo socialno zavarovanje. Hkrati pa so pri ocenjevanju tudi ugotovili, da vse te ugodnosti stanejo veliko več kot plačano domače delo na črnem trgu, kjer pač ni stroškov za bolniško, dopust, potne stroške, izobraževanje, socialno varstvo in podobno. Navkljub finančnim subvencijam države je bila ura tovrstnega plačanega domačega dela leta 1998 v Zahodni Nemčiji vredna približno 12, v Vzhodni pa 9 evrov, medtem ko so gospodinjstva za plačano domače delo na črnem trgu plačevala okoli 5 evrov.¹³⁵ Novih delovnih mest je bilo med 1.000 in 2.000, kar je izjemno malo, ne samo v primerjavi z veliko večjimi

¹³⁴ Bittner in Weinkopf v Jaehrling 2004, 240.

¹³⁵ Ibid., 241.

pričakovani vlade, pač pa predvsem v primerjavi s številom dejanskega obsega plačanega domačega dela, ki se izvaja na črnem trgu. V Nemčiji pa so poleg teh težav na strani povpraševanja ugotovili tudi »ozko grlo« na strani ponudbe storitev plačanega domačega dela, saj so imela podjetja velike težave, kako sploh pridobiti ciljno skupino dolgotrajno brezposelnih oseb z nizko stopnjo izobrazbe za tovrstno zaposlitev.¹³⁶ Kljub vsem pomanjkljivostim, ki jih je evalvacijska študija razkrila, pa ugotavljajo, da je profesionalizacija plačanega domačega dela prek podjetij in agencij še najboljši način, kako se soočiti s tveganji pri ustvarjanju novih delovnih mest na tem področju.¹³⁷

Omenjeni poskusi profesionalizacije in urejanja plačanega domačega dela pokažejo, da legalizacija, ureditev, profesionalizacija in demokratizacija področja plačanega domačega dela zahteva zavzeto, tudi finančno angažiranje države. In kljub temu nobeden od teh poskusov ni povsem uspešen – marsikomu namreč ostaja grenak priokus, da gre za uvajanje novega služabniškega razreda. A ta v resnici že obstaja, saj se povpraševanje po plačanem domačem delu veča, ne glede na to, ali je to delo urejeno ali ne.¹³⁸ Za to, da bi bilo plačano domače delo odpravljeno, bi bile potrebne temeljne sistemske spremembe na področju delitve družbenih virov in moči med različnimi družbenimi skupinami – zgolj zatiskanje oči pred pojavom ne zadostuje. Neurejenost področja je vzrok za nedefinirane delovne pogoje in delovne obveznosti, za negotov delovni čas in za neopredeljeno plačilo. Delavke so v takih razmerah diskriminirane, ker ne morejo uveljavljati delovne dobe ter zdravstvenega in socialnega zavarovanja. Obe strani, tako delodajalci kot predvsem gospodinjske delavke, tvegajo zlorabo. Po tej plati je ureditev plačanega domačega dela nujna, vendar s poudarkom na ustvarjanju kakovostnih delovnih mest. Ureditev lahko pripelje do večje prepoznavnosti domačega dela nasploh, zlasti pa do večje vidnosti gospodinjskih delavk, ki to delo v številnih gospodinjstvih po vsej Evropi in širše v svetu že opravljajo.

¹³⁶ Za tako stanje navajajo dva razloga. Prvič, pospravljanje in čiščenje je fizično naporno delo, ki od tistega, ki ga opravlja osem ur na dan, terja zdravo telo in dobro kondicijo. Drugič, predpostavka, da je to delo enostavno in ne terja nikakršnega znanja, je napačna. Delo v zasebnih gospodinjstvih namreč zahteva visoko stopnjo socialnih veščin in nagnjenje do dela z ljudmi.

¹³⁷ Jaehrling 2004, 244.

¹³⁸ V Nemčiji na primer ocenjujejo, da je bilo v letu 2002 v privatnih gospodinjstvih med 1,2 do 2,9 milijona neformalnih zaposlitev. V Franciji v zadnjih desetih letih govorijo o »eksploziji pomoči na domu« in za leto 1999 ocenjujejo, da je bilo 538.390 tovrstnih zaposlitev. V Italiji po podatkih Statističnega urada govorijo za leto 2000 o 1.049.500 neformalnih zaposlitvah v privatnih gospodinjstvih. (Sarti 2005, 74.)

II.

(NE)PLAČANO DOMAČE
DELO V SLOVENIJI

*Kuham, perem, počistim kuhinjo in kopalnico urejeni več članski
mlajši družini, lahko vegetarijanski, 1x ali 2x tedensko.*
Salomonov oglasnik, 3. 7. 2006, str. 164.

*Za pomoč pri gospodinjskih in drugih opravilih ter vzgoji otroka iščem
mlajše, skromno dekle, ki se je pripravljeno preseliti.*
Salomonov oglasnik, 3. 7. 2006, str. 161.

V prejšnjem delu smo obravnavali nekatere temeljne značilnosti tradicionalnega, predvsem pa sodobnega plačanega domačega dela s poudarkom na Evropi. Razgrnili smo paradokсно zgodbo z več motivi: formulacijo domačega neplačanega dela kot ženskega dela »iz ljubezni« v sferi zasebnosti in posledično njegova preobrazba v ne-delo; strukturiranost področja plačanega domačega dela kot sovpadanje spola, nacionalnosti/rase, družbenoekonomskega položaja in življenjskega obdobja; poskuse regulacije plačanega domačega dela s ciljem socialnega vključevanja težko zaposljivih oseb. Kakšne pa so razmere v Sloveniji? O čem pravzaprav govorimo, ko govorimo o plačanem domačem delu v Sloveniji? Med potekom projekta SIPA smo načrtovano in nenačrtovano dobili nekoliko vpogleda v strukturo in dinamiko plačanega domačega dela v Sloveniji, čeprav, kot smo že pojasnili v uvodu, to ni bil poglobitveni namen projekta. Tako smo v gospodinjstvih srednjega sloja zaznali podoben vzorec kot v Veliki Britaniji: najemanje študentk za krajše občasno ali redno varstvo otrok, ki se ukvarjajo izključno z otroki, in posebej najemanje starejših žensk ali žensk srednjih let za likanje in čiščenje. Le-te so pogosto iz prve ali druge generacije priseljenk iz držav nekdanje Jugoslavije, dolgotrajno brezposelne ali delavke, ki si tako zaslužijo dodatek k plači. Precej rednega varstva otrok, ki zaradi različnih razlogov niso v jaslih, opravijo tudi mlajše upokojenke bodisi na domu uporabnikov bodisi na lastnem domu, kjer lahko varujejo več kot samo enega otroka. Delavnik takih varušek pogosto presega 10 ur dnevno, kakovost varstva otrok ni pod nikaršnim nadzorom. Kombiniranja gospodinjskega dela in varstva otrok je malo, vendar ga je tudi zaznati. Pogovarjali smo se z vodjo gospodinjskega servisa, ki že 13 let uspešno nudi storitve plačanega domačega dela v individualnih gospodinjstvih s povsem tržnimi pogoji, ima pa od troje do sedem redno zaposlenih gospodinjskih delavk. Zadeva deluje,

vendar je cena za uro dela tako visoka, da je dostopna samo premožnim. Potrebe po plačanem domačem delu pa imajo tudi manj premožni; njihovo olajšanje smo lahko doživeli, ko so v našem pilotnem preizkusu šest mesecev lahko uživali to storitev brezplačno. Med dolgotrajno brezposelnimi osebami smo naleteli tudi na primere »live-in«¹ gospodinjskih delavk. Dobili smo podatek o prisilnem domačem delu, ki se veže na podeželsko okolje. Posebna zgodba, ki se prenaša iz generacije v generacijo in smo se je v projektu SIPA zgolj dotaknili, so dnevne delovne migracije žensk na območju Primorske, ki kot gospodinjske delavke na črno delajo v obmejnih mestih v Italiji. V dvoletnem tipanju po področju plačanega domačega dela v Sloveniji pa nismo naleteli niti na en primer ilegalne priseljenke, ki bi delala kot »live-in«² gospodinjska delavka. Čeprav je res, da naša prizadevanja niso bila sistematično usmerjena v iskanje, je mogoče vseeno sklepati, da se v tej, v drugih evropskih državah tako nevralgični točki problematika neformalnega plačanega domačega dela v Sloveniji verjetno razlikuje od drugih držav ali pa vsaj kaže višjo stopnjo v modernizaciji delovnih pogojev gospodinjskih delavk. Projekt SIPA je vsekakor pokazal, da dvokarierni pari z otroki, zlasti ženske, doživljajo krizo reproduktivnega dela in sestavljajo obsežno skupino dejanskih ali potencialnih uporabnikov storitev plačnega domačega dela. Precej uporabnikov je, tako kot drugod v Evropi, tudi v Sloveniji mogoče najti tudi med tujci, samskimi osebami, zlasti moškimi, in starejšimi ljudmi, ki živijo sami in potrebujejo pomoč.

Poleg preizkusa enega izmed možnih načinov za razbremenitev žensk v gospodinjstvih z majhnimi otroki je bil poglobitni namen projekta SIPA preizkus, ali in s kakšnimi pogoji je področje črnega trga plačanega domačega dela mogoče profesionalizirati in spremeniti v redna in urejena delovna razmerja za dolgotrajno brezposelne ženske. Iz tega razloga se bomo v tem delu, kjer bomo govorili o plačanem domačem delu v Sloveniji in o ugotovitvah pilotnega preizkusa projekta SIPA, osredotočili na dve ciljni skupini, ki se pri nas srečujeta na črnem trgu plačanega domačega dela: na dolgotrajno brezposelne ženske in zaposlene ženske v gospodinjstvih z majhnimi otroki. Če pa bi hoteli bolje spoznati problematiko plačanega domačega dela v Sloveniji, bi bila vsekakor potrebna obsežnejša raziskava, ki bi se osredotočila na dinamiko in strukturne značilnosti posameznih ciljnih skupin tako na strani ponudbe kot na strani povpraševanja.

OD ALEKSANDRINK, DIKEL IN ŠAVRINK DO GOSPODINJSKIH POMOČNIC

Čeprav se na videz morda zdi, da v Sloveniji nimamo prav veliko izkušenj s plačanim domačim delom, pa zgodovinske in etnološke študije dokazujejo drugače. Že v 19. in 20. stoletju je bila Slovenija, tako kot danes, področje izvora gospodinjskih delavk, ki so se zaposlovale v gospodinjstvih bogatejših sosednjih držav in širše po Evropi ter zunaj nje. Hkrati pa so tudi na področju Slovenije premožnejši sloji zaposlovali gospodinjske delavke, zlasti dekleta, ki jim je bilo to delo dobrodošel in edini način, kako lahko, ne da bi se morale poročiti, pridejo s podeželja v mesta. Celo v obdobju po 2. svetovni vojni, ko je bilo plačano domače delo povsod po Evropi v zatonu in ko je socialistična revolucija najem gospodinjske pomočnice ovrednotila kot nekaj malomeščanskega, je bilo, na primer, leta 1965 v Sloveniji sindikalno organiziranih 4.583 gospodinjskih pomočnic, od tega 1.049 v Ljubljani.¹³⁹

ALEKSANDRINKE

Množična emigracija žensk z Goriškega, ki so se kot dojilje in služkinje zaposlovale v Egiptu, se je začela v drugi polovici 19. stoletja, ko se je ob gradnji Sueškega prekopa in po njegovem odprtju leta 1896 povečalo število evropskih podjetnikov v Egiptu, naseljenih predvsem v Aleksandriji in Kairu. V letu 1900 je dr. Karel Pečnik ocenil število slovenskih izseljencev in izseljenk v Egiptu na 5.300, od tega naj bi bilo 5.000 služkinj.¹⁴⁰ Služile so kot dekleta, sobarice, kuharice, varuške in dojilje, prav dojilje so bile tudi najbolj cenjene in plačane. Za samske ženske je bil to vseživljenjski poklic, saj so se domov vrnile šele ob upokojitvi. V drugačnem položaju so se znašle poročene ženske in matere, ki so, tako kot sodobne priseljenke iz držav »tretjega sveta«, doma zapustile nekaj mesecev stare dojenčke in odšle v dobro plačano službo dojilje v Egipt. Zapisi in pisma ter pričevanja žensk, ki so delale v Egiptu, izpričujejo njihovo trpljenje ter čustveno

¹³⁹ Šuštar 1993, 17.

¹⁴⁰ Pečnik v Makuc 1993.

razpetost med delom in domom, pa tudi žalost zaradi ločenosti od otrok in moža.¹⁴¹ Vzroki za tovrstno, najpogostejše začasno delovno emigracijo »aleksandrink« so bili predvsem ekonomske narave. Zaslužek, ki so ga pošiljale domov po pošti ali po prijateljih, je bil namenjen preživetju družine, šolanju otrok, gradnji hiše in podobnemu. Večina »aleksandrink« se je praviloma vrnila domov, ko so zaslužile potrebni denar, nekatere pa so tam ostale več desetletij. Včasih, čeprav redko, je šel za ženo v Egipt tudi mož z družino, pogostejše pa je žena odpeljala s seboj hčer, ki se je po končani šoli zaposlila kot služkinja v tujini. Zadnje ženske z Goriškega, ki so odšle služiti k Nilu, so se vračale domov po koncu 2. svetovne vojne vse do 60 in začetka 70 let prejšnjega stoletja. Slovansko društvo Sloga, ki je delovalo med letoma 1895 in 1898 v Aleksandriji (in se je kasneje preimenovalo v slovensko društvo »Slovenska palma ob Nilu«), je za služkinje brez dela ustanovilo »Azil Franja Josipa«. Ob plačilu ene krone mesečne članarine so dekleta in ženske dobile stanovanje in hrano po ugodni ceni, če so zbolele, so bile deležne brezplačnega zdravniškega pregleda in zdravljenja. V zavetišču so iskali tudi službe¹⁴² in vodili črno knjigo družin, v katerih so slabo ravnali s služkinjami. Azil so vodile slovenske redovnice, šolske sestre sv. Frančiška Kristusa kralja, ki so prevzele tudi skrb za moralno držo deklet in žena: poskrbele so za sprejem ob prihodu v Egipt, razporedile so dekleta po družinah, jim zagotovile prostor za srečevanje in kulturno življenje, organizirale bogoslužje v slovenskem jeziku in podobno.¹⁴³ Nasploh so bile cerkvene in posvetne oblasti zaskrbljene zaradi »moralne« ogroženosti žensk v tujini. Vikar iz Bilj se je, na primer, zgražal, da je »njihovo fizično in moralno življenje zelo ogroženo in še za prihodnost uničeno«, ¹⁴⁴ in je zahteval prepoved emigracije žensk in deklet.¹⁴⁵ Skrb za moralno držo slovenskih delovnih emigrantk se je kazala v nenehnem opozarjanju duhovnikov in posvetnih piscev pred skušnjavami tujine in samskega življenja ter je dosegla vrhunec v skorajda obtoževanju nemoralnosti.

¹⁴¹ Makuc 1993, 90–91.

¹⁴² Povpraševanje po »Les Goriciennes«, kot so imenovali Slovenke v Egiptu, je bilo veliko. V januarju 1900 je na primer slovenske služkinje iskalo preko Azila 210 družin, prostih pa je bilo samo 19. (Makuc 1993.)

¹⁴³ Testen 2004, 110.

¹⁴⁴ Barbič et al. 1999, 43.

¹⁴⁵ Tak odnos je razviden tudi iz dveh najbolj znanih pesmi o delovni emigraciji Slovenk v Egipt: iz ljudske pesmi Lepa Vida in iz pesnitve Antona Aškerca Egipčanka. Ta opisuje zgodbo dekleta z Goriškega, ki je odšlo v Egipt za služkinjo in končalo v haremu, nakar se je umirajoče vrnilo domov. Na koncu pesnitev sviri druge pred podobno usodo. (Barbič et al. 1999, 43.)

SLOVENSKE GOSPODINJSKE DELAVKE V ITALIJI

V drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja niso ženske in dekleta z Goriškega odhajale na delo le v Egipt, temveč so se zaposlovale tudi v velikih italijanskih mestih. V Trstu je bilo slovenskih služkinj toliko, da so si organizirale Dom Sv. Nikolaja, veliko deklet je bilo tudi v Gorici in Milanu. Šavrinke, ženske iz agrarnega zaledja obalnih mest, so konec 19. stoletja, vsa leta po 2. svetovni vojni pa vse do danes trgovale s kmetijskimi pridelki po Hrvaški in Slovenski Istri in z njimi oskrbovale Trst. V obdobjih revščine je bil to pomemben ali edini vir denarja za številne družine. Obenem pa je ta dohodek ženskam zagotavljal večjo ekonomsko neodvisnost. V to delo so ženske uvajale svoje otroke, zlasti hčere, ki so tako spoznale način prodaje in ravnanja v različnih razmerah, seznanile pa so se tudi z materinimi stalnimi strankami. Po 2. svetovni vojni so družbene spremembe in razvoj gospodarstva v Sloveniji skoraj odpravili gospodarske vzroke za tovrstne delovne emigracije in delo na črno, saj so ženskam omogočili poklicno izobraževanje in zaposlitev v domačem kraju. Kljub temu tudi danes številne slovenske Primorke raje opravljajo delo gospodinjske delavke v Trstu, pri tem pa prodajajo družinam, pri katerih delajo, tudi svoje kmetijske pridelke, kot da bi se zaposlile v Sloveniji.

Etnološka študija,¹⁴⁶ narejena leta 1994 in 1996 v vasi Sv. Peter v Slovenski Istri, je pokazala, da skoraj iz vsakega gospodinjstva najmanj ena ženska dela ali je delala v Trstu, kar kaže na to, da je plačano domače delo bistvenega pomena za današnji ekonomski in družbeni položaj teh žensk tako v družini kot v širši skupnosti. Ženske, ki delajo v Trstu, so pomemben člen med ruralnimi in urbanimi območji in posrednice kulturnih vplivov med mestom in vasjo, med Italijo in Slovenijo. Po mnenju etnologov tovrstno čezmejno neformalno delo ne prinaša le materialne dobrine, ampak tudi nekatere moralne in družbene vzorce, s katerimi se slovenske gospodinjske delavke srečujejo v italijanskih gospodinjstvih, v katerih delajo. Pravzaprav gre za vsakodnevne popotnice med domačo vasjo, ki predstavlja tradicijo, in mestom Trst na drugi strani državne meje, ki pomeni nov, urban, moderen način življenja. Zaradi različnih, v času spreminjajočih se poostretev nadzora na italijansko-slovenski (prej jugoslovanski) meji so te ženske razvile različne strategije, da so jih obšle in kljub temu hodile čez mejo tako pogosto in s tistimi pridelki, ki so jih hotele prodati v mestu. Med njimi se je razvila oblika skupinske zavesti,

¹⁴⁶ Orehovec 1997.

identiteta, ki se kaže v njihovi medsebojni pomoči, pa tudi v družbeni kontroli.¹⁴⁷

Z ekonomsko recesijo in prestrukturiranjem gospodarstva v Sloveniji po letu 1991, ko so propadle številne tovarne in podjetja, je vloga neformalnega plačanega domačega dela postala spet pomembnejša v ekonomskem pomenu. V teh okoliščinah je tovrstno delo v Trstu pomembna možnost in pogosta strategija žensk (zlasti tistih z nizko izobrazbo ali brez poklicne izobrazbe), da si pridobijo sredstva za življenje. Izkušnje, ki so si jih pridobile ženske z delom v Trstu in so se prenašale iz generacije v generacijo, ter novo nastala mreža sorodnikov v Trstu so jim omogočale, da so si našle delo v neformalnem storitvenem sektorju. V zadnjih dvajsetih letih pomoč sorodnikov v Trstu ni več potrebna, saj so ženske iz različnih vasi zasnovalle svojo lastno socialno mrežo, ki omogoča nadzor nad neformalnim »trgom dela« v Trstu. Ženske s tega območja imajo danes neke vrste monopol nad opravljanjem plačanega domačega dela v Trstu. Zaradi preteklih vojnih razmer in še slabšega ekonomskega položaja so jim v zadnjih letih ženske iz Hrvaške čedalje močnejša konkurenca. Vendar so si Slovenke s svojim delom, ki nepretrgano traja že tako dolgo, pridobile sloves marljivih delavk, kar jim kljub povečani konkurenci zagotavlja stabilno delo.¹⁴⁸

V okviru projekta SIPA smo naredili intervjuje s petimi ženskami, ki živijo ob meji z Italijo in opravljajo gospodinjsko delo v Trstu. Izkazalo se je, da ob meji v Italijo potekajo intenzivne dnevne delovne migracije – po več avtobusov in zasebnih prevozov. Večinoma gre za ženske, ki v Italiji neformalno opravljajo plačano domače delo – kombinacijo sočasnega varstva otrok, kuhanja kosila, nakupovanja, pospravljanja, likanja in drugih gospodinjskih opravil. Na delo v tujino pa hodijo tudi moški, ki opravljajo vrtnarska dela in težja fizična dela.

Cvetka¹⁴⁹ (1960, 4-letna srednja šola, dva otroka, 15 let brez zaposlitve) dela v Italiji že 15 let, saj je tovarna, kjer je bila zaposlena, šla v stečaj, mož pa je imel nizko plačo. Pravi, da dnevno odpeljeta dva avtobusa žensk na delo iz Kozine v Trst in dva iz Sežane v Trst. S pomočjo sosede je hitro dobila tri družine v Trstu, vendar ji niso bile všeč. Izkoriščali so jo, ji podtikali stvari, bili nesramni ipd. Potem pa ji je sestrična od moža našla družino, pri kateri zdaj dela že šesto leto. Vsako jutro gre od doma že pred sedmo uro, mimogrede gre v mlekarino in trgovino ter prinese sveže mleko in svež kruh. Pri družini v Trstu z gospodinjo spi kavo, potem gre ona v službo (gospodinja

¹⁴⁷ Ibid., 117.

¹⁴⁸ Ibid., 123.

¹⁴⁹ Vsa imena v knjigi so izmišljena zaradi zagotavljanja anonimnosti respondentk.

je zaposlena kot vodstveno osebje v šoli), Cvetka pa čuva dve deklici, stari 2 in 4 leta. Z deklicama in z gospodinjo govori slovensko, mož pa govori italijansko. Z gospodinjo se lepo razume, njenega moža (ki je inženir) pa se kar malo boji, zato raje odide, še preden se on vrne iz službe. Pravi, da ima včasih občutek, da jo imajo za »drugorazredno« in da ni tako, kot je bilo v službi, ko so bile s kolegicami enakovredne. Včasih jo pokličejo tudi popoldne, da naj pride zvečer čuvat deklici, ker gredo starši ven. Kosilo skuha za celo družino, tudi od doma prinese kaj domače hrane (joto, kompote, gobe, solato z vrta, potico ipd.). Dodaten zaslužek dobi s tem, da družini prinese kozje mleko, domače slive, jabolka in povrtnine, saj imajo doma malo kmetije. Cvetka ima približno 10 let delovne dobe. Pravi, da ko je dobila hčerki, se ji ni splačalo plačevati vrtca, zato je ostala doma in delala na črno. Dobiva socialno podporo, zdravstveno je zavarovana po možu, plačuje si delovno dobo, v šoli in vrtcu je za otroke vse subvencionirano, mož dobi znaten znesek vrnjene dohodnine, ker ima prijavljene tri vzdrževane družinske člane. Poleg tega od dela na črno prinese domov 500 evrov mesečno. Kljub temu pravi, da se počuti odvisno od moža in si zato želi redne zaposlitve, tudi če bi bil zaslužek nižji.¹⁵⁰

Jožica (1950, končana osnovna šola, dva otroka, brez delovne dobe) ni bila nikoli zaposlena v Sloveniji. Kot mlado dekle je začela delati pri družini na Opčinah, kasneje pa v Trstu. Že njena mama je delala kot gospodinjska pomočnica in Jožica ji je šla kdaj pa kdaj pomagat, tako da je hodila delat že kot otrok. V Italijo je hodil delat tudi oče. Pravi, da skoraj vse ženske v vasi delajo »tam dol«. Doma imajo še kmetijo, šest glav živine in vinograd. Tudi njena hči hodi delat v Trst, saj ni končala šole. Jožica pravi, da se je gospodinjsko delo na črno v Italiji od vedno bolj splačalo kot pa služba v Sloveniji. Hodi v tri gospodinjstva. V Trst gre približno trikrat do štirikrat na teden. V gospodinjstvo pride med 7.30 in 9. Štiri do šest ur opravlja različna gospodinjska dela od pospravljanja, čiščenja, likanja do pomivanja oken. V enem gospodinjstvu imajo gospoda na invalidskem vozičku, katerega v lepem vremenu pelje ven. Če imajo v gospodinjstvu, kjer dela, tudi vrt, se peljeta skupaj z možem, ki opravi vrtnarska dela. Mož ima posebej plačano delo, in ponavadi dobi boljše plačilo kot ona. Plačilo dobi na roko. Plačuje si kmečko zavarovanje.¹⁵¹

Zgodbe sodobnih gospodinjskih delavk ob meji z Italijo so si med seboj zelo podobne. Bodisi zaradi tradicionalnega vzorca bodisi zaradi premalo dostopnih delovnih mest so si sredstva za preživetje, ki v veliki meri vplivajo tudi na občutek samostojnosti in neodvisnosti od partnerja, zaslužile na čedalje obsežnejšem neformalnem trgu plačanega domačega dela v Italiji. Poudariti velja, da slovenske gospodinjske delavke, ki delajo v Italiji, niti približno niso v enakem položaju kot ilegalne priseljenke, ki v državah Zahodne Evrope opravljajo plačano domače delo. Mejo kot državljanke EU prestopajo legalno; vsak dan se vračajo v svojo izvirno

¹⁵⁰ Sušnik 2006.

¹⁵¹ Ibid.

državo in k svoji družini, torej ne delajo v pogojih dela »live-in«; in v Sloveniji večinoma prejemajo socialno podporo. Intervjuvanke so izrazile željo po redni zaposlitvi na tem področju, vendar so imele zadržke pri tem, da bi delale v domačem kraju. To seveda kaže, da je zaposlitev na področju plačanega domačega dela, čeprav je po njej zelo veliko povpraševanje tudi v slovenskih urbanih središčih, še zelo močno obremenjena s predsodki in označena kot manjvredno delo.

SLUŽKINJE V LJUBLJANI

Pregled demografije Dežele Kranjske in pridobitnost žensk v letih med 1880 in 1910 pokaže, da so popisane številne služkinje, ki so služile pri raznih uradnikih, rentnikih, hišnih posestnikih in v drugih premožnejših meščanskih in plemiških gospodinjstvih.¹⁵² Med obema svetovnima vojnama so meščanske družine navadno zaposlovale le po eno služkinjo, ki je opravljala vsa potrebna dela, premožnejše družine pa so si lahko privoščile po dve dekleti. Podatki o številu hišnih uslužbencev so za čas po prvi svetovni vojni zelo neenotni in ne upoštevajo »na črno« zaposlenih služkinj, opazna je le nenehna rast v številu vse od sredine dvajsetih let pa do 2. svetovne vojne. Sredi tridesetih let je služkinje zaposlovala najmanj vsaka četrta ljubljanska družina. V primerjavi z vsemi zaposlenimi slovenskimi služkinjami po mestih današnje Slovenije je bilo v Ljubljani zaposlenih nekaj manj kot polovica vseh žensk. Po drugi svetovni vojni se je število služkinj nenehno manjšalo, ker so se možnosti za zaposlovanje povečale v drugih poklicih, posebni velik padec pa je bilo moč opaziti v 70. letih prejšnjega stoletja.¹⁵³

Kot služkinje so se večinoma preživljale samske ženske. Glavni razlog tiči v tem, da so gospodinjstva praviloma zahtevala samstvo in je zato služabništvo postalo, poleg duhovništva in učiteljevanja, eden tistih poklicnih stanov, ki so bili zavezani celibatu.¹⁵⁴ Dekleta, ki so jih zaposlovali v ljubljanskih gospodinjstvih, so bila večinoma »dekleta za vsa hišna dela« oziroma »splošne služkinje«. Izraz »služkinja« je bil večinoma v uporabi vse do 2. svetovne vojne, tako med prebivalstvom kot med služkinjami. V širšem pomenu pojem služkinja zajema »vse osebe..., katere za nagrado vrše službo v gospodinjstvu delodajalca. Sem spadajo: kuharice sobarice, dekleta za vsa hišna dela, snažilke, perice, pomožne delavke, dekleta

¹⁵² Žnidaršič 2000, 120.

¹⁵³ Testen 2004, 79.

¹⁵⁴ Ibid., 69.

za varstvo otrok, vzgojiteljice, domače šivilje, dojlje in vse druge osebe, zaposlene pretežno v gospodinjstvu, ne glede na to, ali vrše posle stalno ali periodično.«¹⁵⁵

Razslojevanje na vasi, ki se je poglobljalo od 15. oziroma 16. stoletja naprej, je ustvarilo paleto malih kmetov, še več pa kajžarjev in gostačev. Predvsem zadnji dve skupini vaškega prebivalstva sta sestavljali tako imenovani vaški proletariat, glavno »zalogo« kmečkih, polkmečkih in mestnih poslov. Za posle so se seveda udinjali tudi otroci malih kmetov, včasih pa je mednje zašel še podmladek srednjih in velikih kmetov. Takšne razmere so prevladovale vse do 2. svetovne vojne. Poleg kmečkega okolja, ki je dajalo večino služkinj, so njihovo število dopolnila še nekatera dekleta iz delavskih družin. Gospodarska kriza v tridesetih letih je to dokaj enotno podobo spremenila, saj so se služkinjam, ki so prihajale iz vasi, v velikem številu pridružile mnoge brezposelne ženske raznih poklicev: šivilje, vezilje, strojepiske, delavke iz različnih tovarn ter vdove in ločenke. Kljub vsemu je primat obdržala »kmečka« skupina služkinj. Vzroki, zaradi katerih so se ljudje odločali za zaposlitev v poselski službi, so bili večinoma ekonomske narave. Na podeželju so se otroci kajžarjev in gostačev skoraj brez izjeme morali že zelo zgodaj zaposliti kot pastirji, pastirice, pestrne in podobno. V navadi je bilo, da so starši bolj poskrbeli za sinove, ki so ostali doma ali pa so jih poslali študirat oziroma se izučiti kakšne obrti. Dekleta so, nasprotno, imela le malo izbire, saj so se vse do druge svetovne vojne, če so ostala v domačem kraju, udinjala za dekletke, sicer pa so se zaposlila v tovarnah ali kot služkinje pri meščanskih družinah. Posebej pri srcu jim je bila prav zaposlitev v mestu, ker so si predstavljale, da je tam delo lažje in čistejše ter bolje plačano.

Prevladovali so trije pglavitni načini pri iskanju dela: s časopisnimi oglasi, po posredovalnicah za delo in z ustnimi informacijami ter priporočili. Iskanje služb in služkinj s časopisnimi oglasi je bil najredkejši in pogosto tudi najmanj uspešen način. Pred vojno so v oglaših družine skrbno zapisovale svoje želje glede znanja, značaja, starosti in vrste dela, ki ga bo moralo dekle opravljati. Med svetovnima vojnama so tovrstne oglase objavljali časniki *Slovenec*, *Jutro*, *Slovenski narod*, nekoliko manj pa časopisi *Ženski svet*, *Kmetovalec* in *Bogoljub*. Tudi strokovno glasilo služkinj *Gospodinjska pomočnica* ni kaj dosti prispevalo h količini objavljenih prošenj.¹⁵⁶ Po drugi svetovni vojni se je vloga časopisov nekoliko povečala, ker te vrste služb niso več posredovali uradi (posredovalnice).

¹⁵⁵ Žagar 1986, 19.

¹⁵⁶ Žagar 1986, 23.

Posredovalnice za službe so bile druga, bolj množična izbira pri iskanju služkinj in gospodinj. Od začetka leta 1900 je delovala Mestna posredovalnica za delo in stanovanja v Ljubljani, vendar so služkinje in gospodinjje raje uporabljale zasebne posredovalnice za delo. Le-te so bile kar številne, saj so prinašale bogat zaslužek posredovalkam oziroma tako imenovanim »cubringercam«.¹⁵⁷ Nemalokrat se je zgodilo, da so brezposelne služkinje čakale kar v prostorih posredovalnice na svojo priložnost, da si jih gospodinjje izberejo. Seveda so pri izbiri igrali pomembno vlogo tako spričevala kot videz kandidatke, medtem ko je o dokončnem sprejemu v službo odločal šele nekajdnevni praktični preizkus. Med prvo in drugo svetovno vojno so v Ljubljani delovale tudi društvene posredovalnice,¹⁵⁸ po prvi svetovni vojni pa se je posredovanje služb preselilo tudi v državne urade. Državne posredovalnice za delo ali od leta 1927 Javne borze dela so delovale brezplačno, vendar med ljudmi niso uživale večjega zaupanja.

Ustne informacije in priporočila znancev, prijateljev ter sorodnikov so bili, tako kot so še danes, najpogostejši in najuspešnejši način pri iskanju zaposlitve in služkinj.¹⁵⁹ Nemalokrat je prvo zaposlitev v mestu posredovala kakšna sorodnica ali znanka, ki je to delo že dalj časa opravljala in je kot zgled delovala na druga dekleta. Pri iskanju druge ali tretje zaposlitve so bila dobrodošla tudi priporočila nekdanjih gospodinj, ki so služkinjam omogočila ugodnejšo novo zaposlitev.

Povpraševanje po služkinjah se je povečalo v pozni jeseni in v zimskih mesecih, medtem ko se je pozno spomladi in poleti zmanjšalo, z njim pa tudi število zaposlenih služkinj. Da bi se meščanske družine izognile plačevanju prispevkov za služkinje med dopustom, so raje v tem času služkinje odpustile. Delovna razmerja kmečkih poslov in delovna razmerja mestnih služkinj so se sklepala ustno. Prvi pogovor med služkinjo in gospodinjjo je bil odločujoč za sporazum glede delovnih dolžnosti, pogojev in plačila. Pred prvo svetovno vojno so služkinje začele delati takoj po končanem obveznem šolanju, ko so prenehale biti pastirice ali

¹⁵⁷ Ibid., 24

¹⁵⁸ Leta 1923 je Poselska zveza odprla svojo posredovalnico za služkinje na Starem trgu 2, nato pa so se leta 1928 preselili v prostore Delavske zbornice na Miklošičevo cesto 22. Od leta 1932 je tudi Zveza gospodinjskih pomočnic posredovala službe v Šelenburgovi ulici 7, pozneje pa v Wolfovi ulici 10. (Ibid.)

¹⁵⁹ »Dogovarjanje je bilo ustno, včasih pa so bili vpleteni tudi posredovalci, podobno kot pri kmečkih poslih. Navadno so bile to kmečke ženske, ki so prodajale na trgu, 'jajčarice', 'mlekarice' in druge ženske, ki so poznale razmere v domačem kraju in v mestu ter so bile vir informacij za služkinje in delodajalce. Podoben vir so bili do 2. svetovne vojne tudi vaški župniki, katerim so ljudje še bolj zaupali.« (Ibid.)

pestunje, in so s štirinajstimi ali petnajstimi leti nastopile službo, pozneje pa se je ta starostna meja premaknila na osemnajsto oziroma dvajseto leto. Delovno razmerje so gospodinje ali služkinje pretrgale iz različnih razlogov. Pri služkinjah so bili najpogostejše vzroki pretežko delo, slabo ravnanje ali vzvišen odnos gospodarjev, neredno plačevanje, premalo hrane ali preslaba hrana, selitev ali smrt gospodarja, službo pa so zamenjale tudi, če se niso mogle vživeti v družino, če so dobile boljšo ponudbo ali pa so se medtem poročile. Gospodinje so odpuščale služkinje zaradi ostarelosti, ko so odrasli njihovi lastni otroci, če je dekleta zbolelo za daljši čas ali pa zanosilo, pa tudi, če je kradlo, lenarilo, pohajkovalo pozno v noč in bilo prepirljivo. Po drugi svetovni vojni je bil pogost vzrok za odpoved službe finančno stanje delodajalcev, kar se je dogajalo tudi po prvi svetovni vojni in v času gospodarske krize. Za razdor delovnega razmerja je bil določen štirinajstdnevni odpovedni rok, ki pa ga v praksi večinoma niso spoštovali.¹⁶⁰

Zaradi težkega dela in premalo počitka so služkinje že zelo zgodaj onemogle. Pri 40 ali 50 letih so zaradi nezmožnosti za naporno delo zelo težko dobile zaposlitev. Preživljale so se s prihranki iz mladosti in si pomagale z občasnim delom kot postrežnice, za kar pa so bile navadno borno plačane. Včasih so oddajale stanovanja ali sobe podnajemnikom, kuhale hrano za dijake in podobno. Ker so delo postrežnic med krizo iskale mnoge brezposelne ženske vseh poklicev, so ostarele služkinje ostale brez dohodkov. Nekaj se jih je vrnilo v domače občine, večina pa se je zatekla v oskrbo hiralnic, mestnih ubožnic ali poselskih zavetišč. Starostno zavarovanje, ki ga je predvideval zakon o zavarovanju delavcev, so začeli izplačevati šele po drugi svetovni vojni. Takrat so služkinje lahko prejele starostne rente, če so dokazale zadostno število službenih let za upokojitev. Pri tem so imele posebne težave prav postrežnice, ki so si s pričami morale zagotoviti, da njihov delavnik nikoli ni trajal manj kot osem ur.¹⁶¹

Poklic služkinje je po 2. svetovni vojni tako rekoč izginil. Podeželska dekleta, ki so ga še bila pripravljena opravljati, ker jim je pomenil edino možnost, da so prišle s podeželja v mesto, pa so ta poklic, ki se v socializmu ni več imenoval »dekla« ali »služkinja«, temveč »gospodinjska pomočnica«, uporabila kot prehodno stopnjo oziroma odskočno desko za boljšo zaposlitev.

¹⁶⁰ Ibid., 26.

¹⁶¹ Testen 2004, 91.

ORGANIZIRANJE GOSPODINJSKIH DELAVK IN UREJANJE NJIHOVIH DELOVNIH POGOJEV

Tako kot sodobne gospodinjske delavke so bile tudi služkinje pred 2. svetovno vojno zelo slabo zakonsko zaščitene. Obstoječe razmere je precej oteževalo dejstvo, da so služkinje ostale vse do 2. svetovne vojne in tudi pozneje precej nepovezane in razkropljene po različnih gospodinjstvih, tako da ni bilo mogoče poenotiti njihovih delovnih pogojev in odnosov s kolektivno pogodbo. Zato sta Delavska zbornica in Sindikat hišno-gospodinjskih poslov¹⁶² ostala brez moči pri ukrepih, ki bi lahko izboljšali njihov položaj, in sta posredovala le v sporih med služkinjami in delodajalci. Službena razmerja so bila v praksi izraz vsakokratnih okoliščin in značajskih potez obeh v razmerje vpletenih strani. Za poklicna združenja in organizacije gospodinjske delavke niso kazale pravega zanimanja, ne v letih med obema vojnama ne po letu 1945. Prva združenja so bila namenjena pomoči v primeru starosti, onemoglosti in brezposelnosti. Za tako delovanje sta bila leta 1905 v Ljubljani ustanovljena Zavod sv. Marte in Društvo Zavod sv. Marte. V stari Jugoslaviji so delovale tri strankarsko obarvane strokovne organizacije. Prva, Poselska zveza, nastala iz zveze služkinj, se je vključila v krščansko socialistično Jugoslovansko strokovno zvezo, druga pa je bila Zveza gospodinjskih pomočnic, ki ni pogojevala strankarske pripadnosti, izdajala pa je tudi glasilo *Gospodinjska pomočnica*. Obe organizaciji sta bili vključeni v Delavsko zbornico. Tretja, Organizacija hišnih poslov, je delovala v okviru Zveze delavskih žena in deklet. Z nastopom italijanske oblasti leta 1941 so ustanovili Sindikat hišno gospodinjskih poslov za Ljubljansko pokrajino.¹⁶³ Z nastajanjem nove sindikalne organiziranosti v Jugoslaviji spomladi 1945 se je med mnogimi drugimi oblikoval tudi sindikat gospodinjskih pomočnic Zveza gospodinjskih pomočnic, ki je poleg gospodinjskih pomočnic združeval tudi kuharice, sobarice, hišne šoferje in hišne postrežnike. Zaradi nenehnega upadanja števila članov in članic pa se je čez dobro desetletje Zveza pridružila Sindikatu komunalnih in obrtnih delavcev.

Leta 1959 je v Uradnem listu izšel Zakon o delovnih razmerjih gospodinjskih pomočnic in postrežnic,¹⁶⁴ ki je celostno urejal njihov status. V njem so bila kot gospodinjska dela naštet kuhanje, pospravljanje, čiščenje, pranje, likanje, krpanje in varovanje otrok. Predvideval je obvezni

¹⁶² Ustanovljen je bil leta 1941.

¹⁶³ Šuštar 1993, 15.

¹⁶⁴ Ur. l. LRS, št. 38, 1959.

prvi zdravniški pregled in tudi periodične ter strokovno usposabljanje gospodinjskih pomočnic. Določena je bila enomesečna zdravniška oskrba pri delodajalcu v primeru bolezni. V poglavju o sklenitvi delovnega razmerja je bil med drugim opredeljen način sklenitve delovnega razmerja (pisni ali ustni), starostna meja, ki je omogočala sklenitev delovne pogodbe, je bila 15 let. Pri določbah o delovnem času, počitku in dopustu so bile določbe o 8- oziroma 9-urnem počitku, dveh prostih dnevih v tednu in letnem dopustu glede na dobo zaposlitve. V zakonu je bil določen način prenehanja delovnega razmerja. Gospodinjska pomočnica je lahko odpovedala delovno razmerje brez vnaprejšnje odpovedi v primeru, ko ji delodajalec ni redno izplačeval prejemkov, če ji ni dajal primerne hrane in stanovanjskega prostora, če je grdo ravnal z njo ali jo je silil k dejanjem, ki so bila proti njeni volji. Zakon o socialnem zavarovanju iz leta 1946 je določal pravico do državnega socialnega zavarovanja za primer bolezni, nosečnosti in poroda, nezgode pri delu, onemoglosti, starosti in smrti. Drugi člen je določal obvezno zavarovanje osebe v mezdnem delovnem razmerju, zaposlene v »službi zasebnih oseb«. Na podlagi tega so bili izdani navodilo, odločba in sklep o prispevkih za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic.¹⁶⁵

Od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje se problematika gospodinjskih delavk vse manj pojavlja v dejavnostih sindikatov in pri zakonodaji. Način dela gospodinjskih delavk se je v zadnjih desetletjih bistveno spremenil. V Sloveniji prevladujejo »live-out«¹⁶⁶ gospodinjske delavke, ki ne bivajo v gospodinjstvu, kjer delajo, pač pa delajo za več gospodinjstev hkrati, po nekaj ur tedensko v vsakem. Pri takih delovnih pogojih individualni uporabniki ne morejo biti delodajalci, ampak je potrebna bodisi možnost samozaposlitve bodisi razvoj posredniških agencij, ki bi urejale zaposlitveni status sodobnih gospodinjskih delavk. Omenjena ureditev je bila pisana za »live-in«¹⁶⁷ gospodinjske delavke, za te pa danes v Sloveniji nimamo nobene ocene, koliko jih je. V pogojih dela »live-in«¹⁶⁸ je individualno gospodinjstvo lahko delodajalec in torej plačnik socialnih prispevkov gospodinjske delavke, ki jo zaposluje. Prav tako tudi v primerih, ki so pogosti med varuškami, ko gospodinjska delavka dela v enem gospodinjstvu polni delovni čas, vendar v ureditvi dela »live-out«. Tudi če bi bila omenjena zakonodaja še veljavna, pa bi bil potreben nadzor nad

¹⁶⁵ Ur. L. FLRJ, št. 56, 1947, Navodilo o določanju osnove za podpore in socialno zavarovanje pri hišnem pomočniškem osebju; Ur. L. FLRJ, št. 29, 1952, Odločba o stopnji in osnovi za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic in vajencev pri zasebnih delodajalcih; Ur. L. FLRJ, št. 8, 1956, Sklep o določitvi pavšalnega prispevka za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic.

zaposlovanjem, saj so že leta 1954 poročali, da gospodinjstva zaposlenih gospodinjskih delavk ne prijavljajo Zavodu za socialno zavarovanje in ne plačujejo prispevkov zanje, odpuščajo pa jih brez zakonske odpovedi, še posebej v času nosečnosti.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Šuštar 1993, 20.

PLAČANO DOMAČE DELO KOT ZAPOSLOITEV: DOLGOTRAJNO BREZPOSELNE ŽENSKÉ KOT SEGMENT SODOBNIH NEFORMALNIH GOSPODINJSKIH DELAVK

STRUKTURA DOLGOTRAJNO BREZPOSELNIH ŽENSK V SLOVENIJI

Sodobne neformalne gospodinjske delavke v Sloveniji prihajajo iz različnih družbenih skupin. Precej jih je mogoče najti med mlajšimi upokojenkami, med zaposlenimi ženskami zlasti med delavkami, med brezposelnimi ženskami, ki pa niso iskalke redne zaposlitve, in med študentkami. Skupno jim je to, da tega dela ne opravljajo za golo preživetje, pač pa za dodatni zaslužek, ki lahko nekoliko vpliva na ekonomsko blaginjo in kakovost življenja. Velik del sodobnih gospodinjskih delavk pa prihaja iz skupine dolgotrajno brezposelnih žensk, ki se s tem delom preživljajo.¹⁶⁷

Na ZRSZ posebej obravnavajo mlajše in starejše dolgotrajno brezposelne ženske, saj se pogosto razlikujejo tudi razlogi za njihovo slabšo zaposljivost, skupna točka obeh skupin pa je nizka izobrazba. Poleg tega, da nimajo poklicne kvalifikacije, so pri mlajših ženskah najpogostejši vzroki za težjo zaposljivost povezani z varstvom otrok (iščejo pretežno dopoldansko delo, ki je v kategoriji delovnih mest z nizko stopnjo izo-

¹⁶⁷ Kot dolgotrajno brezposelno osebo na Zavodu RS za zaposlovanje (ZRSZ) evidentirajo tisto osebo, ki je brezposelna 12 mesecev v zadnjih 16 mesecih ali, če gre za osebo mlajšo od 25 let, ki je brezposelna 6 mesecev v zadnjih 8 mesecih. Po podatkih ZRSZ je bilo konec oktobra 2006 na ZRSZ prijavljenih 81.302 brezposelnih oseb, od tega 44.938 žensk. Med prijavljenimi brezposelnimi je bilo v skupino dolgotrajno brezposelnih razvrščenih 40.955 oseb, med temi 22.696 dolgotrajno brezposelnih žensk. Približno 12.000 je starejših od 40 let in približno 8.000 je starih med 18 in 40 let. Približno 10.000 dolgotrajno brezposelnih žensk ima samo I. stopnjo izobrazbe in samo okoli 1.500 jih ima VI. in VII. stopnjo izobrazbe. Dobrih 11.000 jih ima IV. in V. stopnjo izobrazbe. Skoraj 10.000 dolgotrajno brezposelnih žensk v Sloveniji ima delovne dobe manj kot 5 let. Največ dolgotrajno brezposelnih žensk je registriranih na območnih službah Ljubljana, Maribor, Celje in Murska Sobota. Po podatkih ZRSZ je med dolgotrajno brezposelnimi ženskami registriranih približno 250 tujk, med njimi pa jih je večina iz držav nekdanje Jugoslavije, največ iz Bosne in Hercegovine. (ZRSZ 2006.)

brazbe bolj izjema kot pravilo) in z diskriminatornimi vzorci zaposlovanja (delodajalci se bojijo porodniških in pogostih bolniških odsotnosti). Pri starejših dolgotrajno brezposelnih ženskah se najpogosteje pojavljajo naslednje ovire: osebe so v preteklosti daljše obdobje opravljale dela in naloge, za katere niso imele ustrezne izobrazbe, in so njihove aspiracije posledično še vedno previsoke; delavke so zaradi fizičnih obremenitev pri enostavnih delih, ki so jih opravljale daljši čas, obbolele oziroma imajo kronične zdravstvene težave (niso pa po nobenem zakonu invalidne osebe) in niso sposobne opravljati fizično zahtevnejših del; srečujejo pa se tudi z ženskami, ki kljub zrelem letom še niso bile nikoli zaposlene, pri njih pa gre torej za to, da nimajo prav nikakršnih delovnih izkušenj, kar je pogosto povezano tudi s prikrito nemotiviranostjo za dejansko vključitev v delo. Pogosto se pri dolgotrajno brezposelnih ženskah srečujejo tudi z neprilagojenostjo novim pogojem na trgu dela, nefleksibilnostjo, pasivnostjo, strahom pred obremenitvami in pred tem, da ne bi mogle izpolnjevati zahtev dela.¹⁶⁸

Iz zbranih podatkov ni razvidno, koliko dolgotrajno brezposelnih žensk je dejansko priseljenk iz držav nekdanje Jugoslavije bodisi prve bodisi druge generacije. Da je tudi v Sloveniji področje neformalnega plačanega domačega dela strukturirano kot sovpadanje spola in družbenoekonomskega položaja, ni nobenega dvoma. Zaradi umanjkanja podatkov o nacionalnosti dolgotrajno brezposelnih žensk, ki v velikem številu opravljajo to delo na črno, pa vsaj v okviru podatkov, pridobljenih v projektu SIPA, ne moremo zanesljivo trditi, da gre tudi za sovpadanje nacionalnosti kot, na primer, v Zahodni Evropi. Z dvema gospodinjskima delavkama, ki sta se kot dolgotrajno brezposelni osebi za šest mesecev zaposlili v pilotnem preizkusu projekta SIPA, smo opravili intervju, v katerem smo želeli izvedeti njuni življenjski zgodbi. Gre za zgodbi dveh priseljenk iz Bosne, polni različnih življenjskih preizkušenj.

Ana se je rodila v Srbcu v Bosni in Hercegovini v družini s šestimi otroki. Glede na to, da je oče umrl, ko je bila stara štiri leta, so bili vsi otroci že zelo zgodaj vključeni v delo. S trinajstimi leti je odšla med poletnimi počitnicami v Nemčijo za dva meseca varovat otroka, kar je bila njena prva izkušnja s tujino. Čez dobro leto je po končani osnovni šoli odšla k sestri v Ljubljano. V Ljubljani se je poročila, zamenjala številne službe, od čiščenja šentiviške gimnazije, pletilke v tekstilni tovarni do pomočnice vzgojiteljice v vrtcu, dela v nepremičninski agenciji ter izdelave replik panjskih končnic. Večinoma je delala po dve službi hkrati, kot pravi sama: »Recimo, ko sem v vrtcu delala pred dvajsetimi leti, rečmo, petnajstimi leti, sem hodila zjutraj pospraviti športno dvorano Krim ob

¹⁶⁸ ZRSZ 2006a.

treh zjutraj, sem do desetih tam delala, od desetih naprej do štirih sem pa na Zvonarski v vrtcu delala. ... Jaz sem zelo dober organizator. Jaz zjutraj vstanem, recimo, eno uro prej, živim sama s sabo, naredim en okvir dogajanj čez dan. Seveda, lahko pride kaj vmes, ampak načeloma si splaniram in pač po tem planu uspem in kosilo doma in večerjo, če je treba, vse. Pomeni pa seveda, da ko vstanem, potem delam, ne spim. Zdaj, poleg tega, mož ima hudo psihično bolezen in se s tem ukvarjam. Recimo, lani je bil 10 dni v komi po operaciji glave, ko je padel in sem jaz kljub temu šla in v šolo in na predavanja in v službo.« V treh letih, kar je prijavljena na Zavodu kot brezposelna oseba, je končala poklicno izobraževanje, in sicer gradbeno smer, slikopleskarstvo.¹⁶⁹

Eva se je tudi rodila v Srbcu v Bosni in Hercegovini v družini z dvema otrokoma. Po končani osnovni šoli se je zelo mlada poročila v sosednjo vas in s sedemnajstimi leti rodila hčerko. Delala je na kmetiji, vendar se je zaradi nasilja v družini kmalu ločila, in odšla k bratu v Ljubljano. Hčerko je pustila moževi družini. V Ljubljani je spoznala sedanjega moža, delala je v porodnišnici kot strežnica. O preseljevanju ljudi iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo je povedala naslednje: »Njih (njene sodelavke, M. H.) je njihov Zavod poslal da dođu tu u Ljubljano, jer tu potrebujejo sestre, a tamo jih nisu potreboval. I one su preko Zavoda, zato što je to bila cela Jugoslavija, došle lepo tu. I one isto nisu bile zadovoljne, ne da nisu bile zadovoljne sa svojim delom, ampak su bile mlade, sestre, pustile su svoje familije, svoje fante, sve dole. Iz začetka jim je blo zelo teško, da su se pač, ne zaradi dela, ampak zaradi kao, jer one su morale kao uzet tu službu, pač kot jaz zdaj moram vzet preko Zavoda neku službu. ... Ampak vem, da je dost delavcev, to je blo kao cela Jugoslavija in su rabli tukaj delavce. In so jih pošiljali tuki. Jaz sem bila zadovoljna, ko sem prišla tuki, res vam povem.« Leta 1991 je Eva odšla za možem, ki je šel na delo v Sremsko Mitrovico, v Srbijo, in tam živela skupaj s sinom sedem let. Po vrnitvi nazaj v Ljubljano je opravljala različna dela, od prodajalke do čistilke, vendar samo službe za določen čas.¹⁷⁰

Ti zgodbi pričata, da je v skupini dolgotrajno brezposelnih žensk mogoče najti številne priseljenke. Pričata tudi, da je ta skupina heterogena in da posploševanje o pasivnosti, neiznajdljivosti in poziciji žrtve ni pravi sklep. Bolj velja razmisliti o tem, da določene izkušnje, ki jih doživljajo dolgotrajno brezposelne ženske, kot so, na primer, iztrošenost zaradi dolgoletnega fizičnega dela; starost čez 45 let, pri kateri se delodajalci z iskalko zaposlitve sploh več ne pogovarjajo; skrbstvene obveznosti doma, kot so nega bolnega družinskega člana, varstvo otrok in podobno, še vedno niso dovolj zaznane kot politični problem, ampak predvsem kot osebni problem.

¹⁶⁹ Hrženjak, Humer 2006.

¹⁷⁰ Ibid.

ZGODBE SODOBNIH NEFORMALNIH GOSPODINJSKIH DELAVK V LJUBLJANI

V okviru projekta SIPA smo na ljubljanski območni enoti ZRSZ organizirali tri fokusne skupine z dolgotrajno brezposelnimi ženskami. Omeniti velja, da so dolgotrajno brezposelne ženske skupina brezposelnih, ki se številčno izrazito povečuje tako v Sloveniji kot drugod po Evropi in za katero je na razpolago zelo malo novih delovnih mest. Namen pogovorov v fokusnih skupinah je bil izvedeti, ali ciljno skupino dolgotrajno brezposelnih žensk zanima redna zaposlitev na področju plačane pomoči na domu, kaj vidijo v tem delu slabega in kaj dobrega. Izkazalo se je, da mnoge izmed dolgotrajno brezposelnih žensk že opravljajo plačano domače delo v polju sive ekonomije. V tem segmentu povpraševanja po neformalnem delu v zasebni sferi so našle izhod iz eksistenčne stiske. Tako smo nekoliko nenačrtovano dobili precej zgodb sodobnih ljubljanskih neformalnih gospodinjskih delavk in razširili vpogled v dogajanje na črnem trgu.

Veronika je na Zavodu od leta 1991. Kot gospodinjska delavka je delala pri ljudeh, zaposlenih na ameriški ambasadi, in bila zelo presenečena, ker so se izkazali kot poštени in prijazni ljudje. Pravi, da sicer res nastavljajo denar, da bi gospodinjsko delavko preizkusili, ali ji lahko zaupajo, drugače pa je bil problem z njimi le to, da vsaki dve leti in pol odidejo v drugo državo, ona pa ni bila pripravljena iti z njimi v Nemčijo. Z dobrimi priporočili pa je dobila naslednje zaposlitve, tudi pri Slovencih, za katere pravi, da slabo plačujejo. Ko se je januarja 2006 znašla brez dela in sredstev, je v trgovini, kamor ponavadi hodi po nakupih, vprašala lastnika, ali pozna koga, ki potrebuje gospodinjsko delavko. V pol ure se je vse dogovorila: družina v Dravljah z dvema ordinacijama, 8-urni delavnik, nedelja prosta, ob sobotah sem ter tja malo pomoči, mesečni dohodek 150.000 Sit na roko. Njen opis dela je bil »deklica za vse«. Pospravljala je hišo in ordinacije, prala, skrbela za 14 mesecev starega otroka, kuhala posebej za otroka, posebej za vso družino, posebej za psa in podobno. Delovni dan se je raztegnil na 10, 11 ur, delati je morala tudi ob nedeljah. V treh tednih, kolikor je zdržala v tem gospodinjstvu, je shujšala za 6 kilogramov.

Barbara, pravi, da nima svojih izkušenj z neformalnim delom gospodinjske delavke, zato pa je njena mama kar 20 let opravljala poleg službe še plačano domače delo in še zdaj, v visoki starosti, ima eno stranko. Barbara pripoveduje, da je njena mama imela zelo veliko strank, ampak da je bila tudi zelo izmučena. Delala je vse, od likanja, kuhanja, okopavanja na vrtu do varovanja otrok. Hkrati pa so pri Barbari imeli stalno varuško, ki je v zameno za brezplačno stanovanje varovala otroke in »pomagala« v kuhinji.

Barbarina prijateljica, ki pa je brez službe, se tudi preživlja z delom gospodinjske delavke pri neki družini. Ker mož veliko potuje, jo pogosto pokličejo ob nedeljah zvečer, da naj pride zlikat srajce, ker mora mož na pot. Tudi sicer ima raznolik delavnik, včasih dela samo 2 uri, včasih pa 10, tudi 12 ur. Dela tudi med vikendi in prazniki. V glavnem pospravlja, lika in kuha. Na uro ji plačajo 3,8 evrov in 40 centov za bencin. Barbara še pripomni, da pri takih delovnih razmerah gospodinjska delavka pač ne more imeti svoje družine, saj mora biti 100 % na voljo gospodinjstvu, kjer dela.

In še zgodba Lidiije, ki se zaradi eksistenčne stiske, v kateri se je znašla zaradi bolezni in posledične brezposelnosti, preživlja kot gospodinjska delavka, ki v gospodinjstvu, kjer dela, tudi živi.

Lidija je na Zavodu prijavljena leto in pol. Po šestih letih dela čistilke pri enem izmed zasebnih čistilnih servisov je hudo zbolela in morala iti na operacijo. Medtem ko je bila na bolniški, ji delodajalec ni podaljšal pogodbe za določen čas, pač pa jo je odpustil. Zdaj si je opomogla in intenzivno išče službo. Povsod pa jo najprej vprašajo, zakaj je sploh ostala brez službe. Pravi, da takoj, ko po resnici pove, da je bila zelo bolna, se pogovor o zaposlitvi ponavadi konča. Zdaj dobiva približno 150 evrov socialne pomoči, 21 evrov plačuje za socialno zavarovanje in 59 evrov, da ji teče delovna doba. Pravi, da ima s čiščenjem po privatnih gospodinjstvih veliko izkušenj, dobrih in slabih. Ponekod so jo zelo dobro plačali, ponekod so jo ogoljufali, ponekod so jo izkoristili »do zadnje kapljice«. Cene si je postavila sama: za likanje, pomivanje oken in generalna čiščenja 5 do 5,5 evrov na uro, za pospravljanje pa nekoliko manj, od 3,3 do 4,2 evra na uro. Posebej rada dela generalna čiščenja in je med strankami že znana po tem. Ponavadi dobi ključe ob petkih, ko stranke odidejo na vikend, v nedeljo, ko se vrnejo, pa jih poleg ključev pri sosedih ali v nabiralniku pričaka pospravljen in čist dom. Lidija je v procesih denacionalizacije izgubila tudi stanovanjsko pravico, zato že več kot leto dni neformalno dela za streho nad glavo in hrano pri starejšem, precej bolnem gospodu s težavami z alkoholom. Gospoda oskrbuje noč in dan. In svojo pripoved zaokroži z mislijo: »Drage moje, jaz nikoli več ne bom dobila službe za nedoločen čas.«

Kljub precejšnji modernizaciji plačanega domačega dela v Sloveniji pa vse tisto, kar je mogoče srečati po Zahodni Evropi na področju neformalnega plačanega domačega dela, obstaja tudi v Sloveniji. Neformalnost in neurejenost področja ima dve plati. Po eni strani prinaša prednosti, na primer, osebnim potrebam in zmogljivostim prilagodljiv delavnik, ponekod majhen ali nikakršen nadzor nad delom, dobre zaslužke in neobdavčenost ob hkratnem prejemanju socialnih prejemkov. Po drugi strani pa se zaradi neurejenosti področja pojavljajo tudi izkoriščanja in zlorabe, slaba plačila ali celo neplačevanje, izjemno dolgi delavniki, delo ob vi-

kendih, praznikih in ponoči, ureditve dela »live-in«, pa tudi prisilno delo in podobno.¹⁷¹

¹⁷¹ Tudi primer prisilnega dela na področju domačega dela je zabeležen v Sloveniji. Sodelavci in sodelavke Društva Ključ (Center za boj proti trgovini z ljudmi) so v letu 2006 reševali prvi znani primer služkinje tujke pri slovenski družini. V društvu Ključ so kljub temu prepričani, da je teh primerov več. Po nekaterih (neuradnih in nepreverjenih) podatkih je prisilnega dela na domu veliko v podeželskih okoljih, prisilne delavke pa se pridobivajo z navideznimi porokami. Tudi v tem primeru je šlo za tako poroko. Oseba je pristala na domu organizatorke oziroma posrednice. Odvzeli so ji potni list in omejili stike z zunanjim svetom. Z »možem« ni nikoli živela. Prav tako po neuradnih podatkih ostanejo nekatere sezonske delavke in delavci (na primer v sezoni pobiranja jagod, hmelja in podobno) na območju Slovenije, kjer so nameščeni po gospodinjstvih in kmetijah, kjer so v povsem brezpravnem položaju postavljeni v vlogo služinčadi.

KRIZA REPRODUKCIJE PRI DVOKARIERNIH PARIH Z OTROKI IN V ENOSTARŠEVSKIH DRUŽINAH

ŽENSKE V SLOVENIJI MED PLAČANIM IN NEPLAČANIM DELOM

Slovenija velja za državo, v kateri je, vsaj na ravni politik, usklajevanje poklicnih in zasebnih obveznosti dobro urejeno. V eni od evropskih raziskav so Slovenijo poimenovali »Švedsko z juga«¹⁷² zaradi razvejane in dostopne javne mreže kakovostnih in subvencioniranih vrtcev, ravno prav dolgega plačanega porodniškega in starševskega dopusta, davčnih olajšav za otroke in v zadnjih letih še sistematičnega spodbujanja aktivnega očetovstva in očetovskega dopusta. Vse to so namreč javne podpore pri usklajevanju poklicnega in zasebnega življenja za aktivno prebivalstvo, ki je obremenjeno z reprodukcijo družbe v zasebni in javni sferi. Posledično je tudi stopnja zaposlenosti žensk, in to za polni delovni čas, v Sloveniji ena najvišjih v Evropi. V letu 2004 je bil delež žensk med delovno aktivnim prebivalstvom 45,9 %. Zaposlitev s krajšim delovnim časom je imelo leta 2004 samo 11 % zaposlenih žensk in 7,9 % zaposlenih moških.¹⁷³

Ti podatki po eni strani pričajo, da v Sloveniji, v primerjavi z mnogimi drugimi državami Evropske unije, že imamo precej visoko raven pri zagotavljanju poklicnega in zasebnega življenja. Ko pa tem podatkom dodamo še nekaj drugih števil, se podoba nekoliko spremeni. V Sloveniji dopust za nego in varstvo otroka večinoma v celoti izkoristijo ženske. Tako je bilo v letu 2003 med upravičenkami in upravičenci, ki so uveljavljali pravico do dopusta za nego in varstvo otroka, le 2,3 % očetov.¹⁷⁴ Izsledki raziskave »Starši med delom in družino« kažejo, da sicer samo 3–4 % staršev po končanem dopustu za nego in varstvo otroka dela s

¹⁷² Van der Lippe 2006.

¹⁷³ CEDAW 2006.

¹⁷⁴ Renner et al. 2005.

krajšim delovnim časom, vendar je med njimi kar 90 % mater.¹⁷⁵ Podatki o koriščenju bolniškega staleža za nego družinskih članic in članov, bodisi otrok, ostarelih ali drugih pomoči potrebnih, kažejo, da je to breme večinoma na ženskah, saj so ženske v Sloveniji šestkrat pogostejše odsotne z dela zaradi nege družinske članice oziroma člana kot moški.¹⁷⁶ S trendom staranja prebivalstva je tudi pričakovati, da bo velik del skrbi za starejše prešel na družinski krog, torej se bo obremenjenost žensk z domačim delom še povečala.

S tega vidika je v Sloveniji večina delovno aktivnih žensk polno zaposlenih (ne pa, na primer, za polovični delovni čas ali z daljšo prekinitvijo kariere zaradi skrbi za otroke, kot je to pogosto v Zahodni Evropi), ob hkratni asimetrični delitvi domačega dela med partnerjema. To pomeni, da so ženske v Sloveniji (in tudi v drugih novih članicah Evropske unije) izrazito bolj obremenjene kot ženske v starih članicah Evropske unije, ki imajo možnost, da se pogostejše odločajo za zaposlitev za polovični delovni čas ali da ostanejo doma. Ženske v Sloveniji tako kot moški delajo polni delovni čas, tudi ko imajo otroke. Intenziviranje dela, zaposlitvena negotovost in poudarjeno pozitivno družbeno vrednotenje poklicnega življenja pred zasebnim, kar je v nove članice Evropske unije prinesel prehod v kapitalistični sistem, so obremenili tako moške kot ženske. Ker pa so ženske bolj obremenjene z domačim delom kot moški, so se v novih družbenih razmerah znašle v še posebej nezavidljivem položaju.¹⁷⁷

Kot smo že omenili, v številnih državah EU v okvirih družbene ekonomije spodbujajo razvoj različnih podpornih servisov za gospodinjstva (od pomoči pri gospodinjskih delih, varstvu otrok, skrbi za nege potrebne člane gospodinjstva in podobno). Ti servisi imajo dvojni učinek: po eni strani razbremenijo člane gospodinjstev, zlasti ženske, pritiskov in bremen usklajevanja obveznosti v službi in doma, po drugi strani pa ustvarjajo nova delovna mesta za težko zaposeljive skupine brezposelnih, zlasti za dolgotrajno brezposelne osebe z nizko stopnjo izobrazbe. Ustanavljajo se profesionalne agencije, ki potencialne domačega dela spreminjajo v redne zaposlitve in omogočajo, da se najdejo iskalci/iskalke zaposlitve ter gospodinjstva, ki potrebujejo pomoč pri domačem delu. To je seveda

¹⁷⁵ Kanjuo Mrčela et al. 2005.

¹⁷⁶ Analiza stanja 2005, 7.

¹⁷⁷ Rudd 2000; Pascall et al. 2000; Šadl 2006. Po podatkih Eurostata so moški v Sloveniji med letoma 1998 in 2002 preživeli tedensko približno toliko časa na delovnem mestu, kot je povprečje za moške v Evropi (v Sloveniji 41.8, v Evropi 41.3 ure), medtem ko so ženske v Sloveniji preživele na delovnem mestu skoraj en delovni dan več, kot je povprečje za ženske v Evropi (v Sloveniji 39,4, v Evropi 33,4 ure). (Eurostat 2004.)

pospremljeno s politikami, ki omogočajo dostop do podpornih servisov tudi, in še posebej, gospodinjstvom, ki te servise še posebej potrebujejo (denimo, družine z majhnimi otroki, enostarševske družine, velike družine, revne družine, družine, ki poleg otrok skrbijo še za dodatnega nege potrebnega člana gospodinjstva in podobno).

EMPIRIČNA RAZISKAVA V GOSPODINJSTVIH Z MAJHNIMI OTROKI

V projektu SIPA smo naredili dve empirični raziskavi, s katerimi smo želeli ugotoviti, koliko je ženskam v gospodinjstvih z majhnimi otroki do tega, da bi plačevale storitve plačanega domačega dela, in koliko se ciljna skupina dolgotrajno nezaposlenih žensk zanima za redno zaposlitev na področju plačanega domačega dela. V 400 gospodinjstvih z majhnimi otroki v Ljubljani in Mariboru (300 gospodinjstev v Ljubljani in 100 v Mariboru) nas je tako poleg demografskih podatkov, stanja na delovnem mestu, delitve domačega dela med partnerjema in pomoči socialnih omrežij zanimalo predvsem, koliko pomoči in kakšno pomoč na domu bi potrebovali v gospodinjstvih z majhnimi otroki in koliko so zanj pripravljeni plačati.¹⁷⁸ V vzorec dolgotrajno nezaposlenih žensk z nizko stopnjo izobrazbe smo zajeli 100 oseb, prijavljenih na Območni službi ZRSZ Ljubljana, zanimalo pa nas je predvsem, ob kakšnih pogojih bi se bile pripravljene zaposliti na področju plačanega domačega dela. Oba vzorca sta bila sestavljena glede na pripravljenost in interes respondentk za sodelovanje v intervjujih, zato ne moremo govoriti o naključnih

¹⁷⁸ V raziskavi o gospodinjstvih z majhnimi otroki smo zajeli tretjino anketirank v starostni skupini med 26. in 30. letom, dobro tretjino v starostni skupini med 31. in 35. letom, 22 % starejših od 35 let in 8,8 % pod 25 leti. V raziskavi je sodelovalo največ anketirank, ki imajo po enega otroka (56,8 %), sledijo anketiranke z dvema otrokoma (35 %) ter tiste s tremi otroci (7,8 %). Anketirali smo skoraj polovico anketirank, ki imajo najmlajšega otroka starega eno leto in manj, 18,3 % ima otroka starega do 2 leti, 13 % tri leta, 11 % štiri leta, 7,8 % pet let in 1 % šest let. Med anketirankami sta 2 % takšnih, ki imajo končano OŠ ali manj, 16,3 % je končalo 2- ali 3-letno strokovno šolo, 37,5 % je končalo štiriletno srednjo šolo ali gimnazijo, višjo ali visoko šolo je končalo 12,9 %, univerzo 22,3 %, magisterij ali doktorat znanosti pa 7,7 %. Med anketirankami je slaba polovica takšnih, ki se na lastno željo ali zahtevo delodajalca dodatno izobražujejo, tretjina si tega ne želi, 16 % pa se ne izobražuje, vendar si to želi. 90,1 % anketiranih je zaposlenih za polni delovni čas, 6,5 % za krajši delovni čas, 0,6 % jih dela po pogodbi o delu, 2,8 % pa je samozaposlenih. Podatke o višini osebnega dohodka nam ni želelo zaupati 16,8 % anketirank, 3 % jih sodi v kategorijo z zelo nizkimi dohodki (pod 100 tisoč tolarjev), zmerne prihodke (100 do 200 tisoč) ima okrog 36 % anketirank, 200 do 300 tisoč mesečnih prihodkov ima 28 % anketirank in visoke (nad 300 tisoč) dobrih 15 % anketirank.

in reprezentativnih vzorcih. Izsledkov obeh raziskav (in pilotnega preizkusa, opisanega v nadaljevanju) torej ne moremo posploševati na celotno slovensko populacijo gospodinjstev z majhnimi otroki in dolgotrajno brezposelnih žensk, lahko pa rabijo kot dober kazalec potencialnega empiričnega stanja.

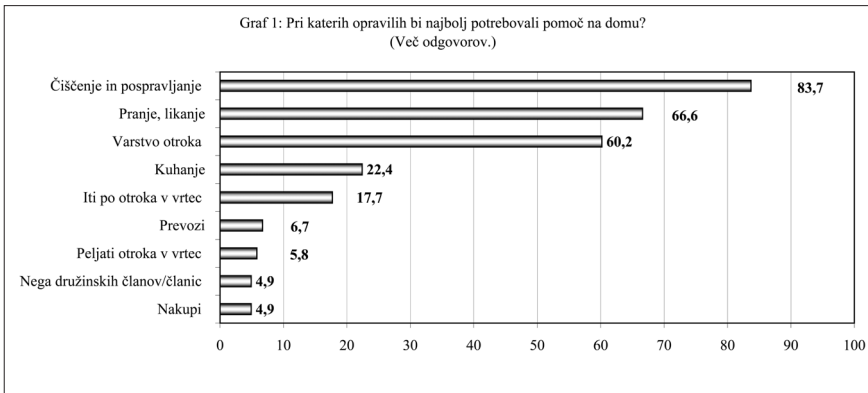
55,5 % anketirank v gospodinjstvih z majhnimi otroki odgovarja, da si s partnerjem delita domače obveznosti, kar pa se pri enem izmed naslednjih vprašanj, ki se osredotoča na to, kako ženske pojmujejo delitev dela, pokaže, da kar 60,1 % anketirank meni, da delajo njihovi partnerji manj kot same, in le dobra tretjina (34,2 %) jih odgovarja, da je delo enakomerno porazdeljeno med oba.

Pomoč socialnih omrežij je omejena predvsem na starše. Tako v 37,5 % anketiranih gospodinjstvih z majhnimi otroki starši pomagajo pri gospodinskih opravilih in v 78,5 % pri varstvu otrok. Te visoke številke pa je potrebno osvetliti tudi z druge plati, namreč v povprečju starši pomagajo pri gospodinskih opravilih 16 ur, pri varstvu otrok pa 27,5 ure mesečno, kar pomeni približno 30 minut oziroma eno uro dnevno.

Med anketiranimi je 17 % pritrdilo, da že imajo urejeno plačano domače delo; to so predvsem ženske na vodilnih položajih na delovnem mestu, izobražene in tiste, ki se izobražujejo. Največ, 66,2 %, ima urejeno plačano domače delo za občasno čiščenje, nekoliko manj, 42,6 %, za občasno varstvo otrok, 11,8 % za vsakodnevno varstvo otrok in 2,9 % za vsakodnevno gospodinjstvo pomoč. Povprečno za čiščenje plačujejo 5 evrov, za varstvo otrok pa 3,3 evra na uro. Minimalno plačilo za čiščenje sta 2 evra, za varstvo otrok pa 2,3 evra na uro. Maksimalno plačilo za čiščenje je 6,7, za varstvo otrok pa 5 evrov na uro. V 27,9 % anketiranih gospodinjstev so za pomoč na domu najeli študentko, v 26,5 % mlajšo žensko brez zaposlitve, v 19,1 % starejšo brezposelno osebo, v 16,2 % upokojenko in v 7,4 % osebo preko agencije.

V približno 80 % gospodinjstev anketirane ženske ocenjujejo, da bi potrebovale plačano domače delo, v največ primerih zaradi tega, da bi se posvetile karieri in se izobraževale, ter zaradi tega, da bi imele nekaj prostega časa zase.

83,7 % anketiranih je navedlo, da bi storitve plačanega domačega dela potrebovale za občasno čiščenje in pospravljanje, sledita likanje in pranje s 66,6 % in varstvo otrok s 60,2 %. Anketiranke so navedle še kuhanje (22,4 %), spremstvo otroka iz vrtca (17,7 %) in nekatera druga opravila.

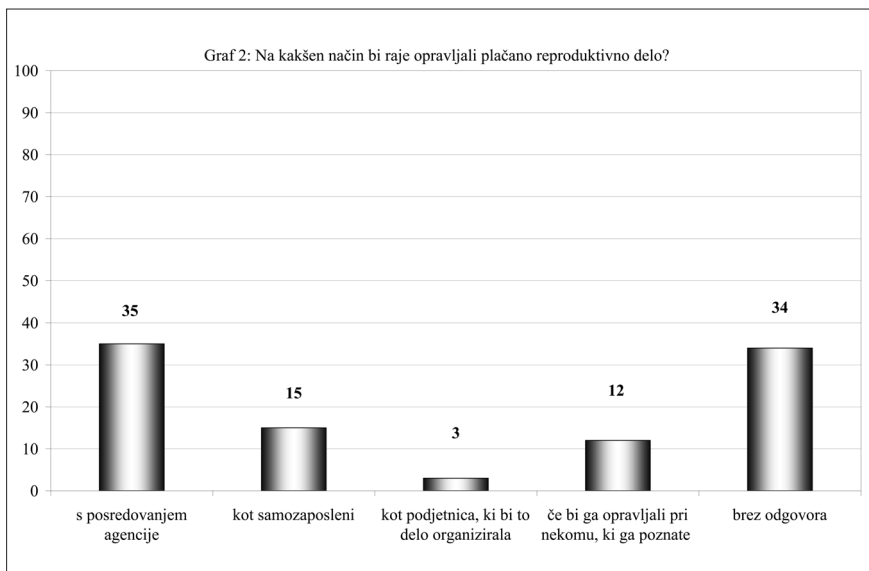

Od osebe, ki bi jim bila v pomoč na domu in bi jo lahko brez pridržkov sprejele, največ anketirank pričakuje priporočilo prijateljice, sodelavke ali sosede (78,2 %), sledijo tiste, ki pričakujejo, da je uglasjena (41 %), da je ženskega spola (35,8 %) in da ima potrdilo o kvalificiranosti za varstvo otrok (26,5 %). Slabi petini anketirank ni pomembno, ali je oseba slovenskega rodu, le da govori slovensko, slaba petina pa si želi, da bi prišla iz agencije, ki se ukvarja s ponudbo tovrstnih storitev.

EMPIRIČNA RAZISKAVA MED DOLGOTRAJNO BREZPOSELNIMI ŽENSKAMI

Raziskava med dolgotrajno nezaposlenimi ženskami¹⁷⁹ je pokazala, da bi se za primerno plačilo na področju plačanega domačega dela zaposlilo 64 % oseb, zlasti mlajše, dolgotrajno brezposelne ženske, z OŠ in strokovno izobrazbo. Delo bi 35 % anketirank najraje opravljalo s posredovanjem agencije, 15 % kot samozaposlene, 12 % pri nekom, ki ga že poznajo, in le 3 % kot samostojne podjetnice, ki bi to delo organizirale.

¹⁷⁹ V vzorcu je sodelovalo tri četrtine anketirank v starostni skupini med 46 in 60 leti in četrtnina anketirank v starostni skupini med 31 in 45 leti. Polovica anketirank ima dokončano osnovno šolo, 29 % je dokončalo strokovno šolo, 15 % srednjo šolo ali gimnazijo in 3 % višjo ali visoko šolo. Največ anketirank je po poklicu delavk (28 %), sledijo trgovke (14 %), šivilje (6 %) in čistilke (5 %). Slaba tretjina anketirank je brez zaposlitve manj kot 6 mesecev, dobra tretjina pa več kot dve leti.

Polovica anketirank je izrazila fleksibilnost glede opravljanja dela ob različnih delih dneva, za krajši delovni čas, nenapovedano in podobno, 39 % anketiranih pa takega dela niso pripravljene sprejeti. 68 % anketirank je pripravljenih delati samo za eno ali dve stranki po več ur hkrati, 15 % pa bi delalo za več strank po manj ur. 63 % anketirank je pripravljenih sprejeti krajše brezplačno izobraževanje, če bi bil to pogoj za pridobitev dela. Četrtnina za to ni pripravljena.

Obe raziskavi nakazujeta, da kljub deklarativnemu spreminjanju tradicionalnega vzorca delitve dela med spoloma v zasebni sferi ostaja asimetrična delitev domačega dela še vedno prevladujoča, kar ima med drugim za posledico neenakopravnost žensk na trgu dela. Ženske tudi v Sloveniji porabijo več časa za domače delo kot moški in posledično prebijajo manj časa na delovnem mestu kot moški.¹⁸⁰ Izrazita je razlika med družbeno zaželeno, pričakovano, predvsem pa trendovsko predstavo o enakopravni delitvi domačega dela med moškim in žensko in podobo realnega življenja. Precej žensk v gospodinjstvih z majhnimi otroki ocenjuje, da jih domače neplačano delo ovira pri plačanem poklicnem delu in uveljavljanju. Predvsem starši so tisti, ki v gospodinjstvih z majhnimi otroki pomagajo pri domačem delu (največ pri varstvu otrok), vendar je zaradi spreminjanja vzorcev preživljanja časa v starosti in zaradi po-

¹⁸⁰ V vzorcu SIPINE raziskave anketiranke v povprečju na delovnem mestu preživijo 40 ur, njihovi partnerji pa 46 ur tedensko. Najdaljši čas, ki ga neka anketiranka preživi na delovnem mestu, je 70 ur, pri partnerjih pa je maksimum 85 ur.

goste oddaljenosti staršev od otrok, ki živijo v urbanih središčih, ta pomoč količinsko zelo omejena. V gospodinjstvih z majhnimi otroki zato v skoraj celotnem vzorcu ocenjujejo, da bi potrebovali storitve plačanega domačega dela, da bi, predvsem ženske, pridobile nekaj prostega časa, ki bi ga lahko posvetile karieri in izobraževanju ali druženju z otroki. Za to so tudi pripravljeni plačati. To pomeni, da tako na strani povpraševanja kot tudi na strani ponudbe obstajajo potrebe po profesionalizaciji in organizaciji cenovno dostopnih storitev plačanega domačega dela.

PILOTNI PREIZKUS ORGANIZACIJE PLAČANEGA DOMAČEGA DELA KOT REDNE ZAPOSLOTITVE

LOGISTIKA PILOTNEGA PREIZKUSA

Da bi v praksi preizkusili tezo o plačanem domačem delu kot priložnosti pri ustvarjanju novih zaposlitev za dolgotrajno brezposelne ženske in hkrati kot načinu za razbremenitev gospodinjestev z majhnimi otroki, ki jih ocenjujemo kot z reprodukcijo najbolj obremenjeni segment družbe, smo s sredstvi Programa pobude skupnosti EQUAL v projektu SIPA organizirali šestmesečni pilotni preizkus. V tem obdobju smo v 30 ljubljanskih gospodinjstvih z majhnimi otroki¹⁸¹ organizirali pomoč pri domačem delu s petimi gospodinjskimi delavkami.

Plačano domače delo smo organizirali po sistemu vavčerjev, posredništva ter relativne stalnosti gospodinjske delavke in termina dela v posameznem gospodinjstvu. Vavčerje oziroma kupone so gospodinjstva prejela ob začetku pilotnega preizkusa. En kupon je označeval eno uro plačanega domačega dela in gospodinjstva so prejela za vsak mesec 15 kuponov. Po opravljenem delu so ustrezno število kuponov izročili gospodinjski delavki, ki je konec meseca kupone prinesla koordinatoriki. Kuponi so omogočali evidenco ur po gospodinjstvih in evidenco opravljenih ur plačanega domačega dela, ki ga je opravila posamezna gospodinjska delavka. Posredništvo oziroma koordinacija med gospodinjstvi in gospodinjskimi delavkami je omogočala definicijo terminov, spremembe terminov, nadomeščanje v primeru odsotnosti gospodinjske delavke, zamenjavo gospodinjske delavke če z njo niso bili zadovoljni, mediaranje konfliktov in podobno. Kljub temu da je precej dogovarjanja potekalo

¹⁸¹ Gospodinjstva, ki so prejemale pomoč pri domačem delu, smo izžrebali na Mirovnem inštitutu iz vzorca gospodinjestev, ki so sodelovala v zgoraj omenjeni empirični raziskavi in so izrazila pripravljenost na sodelovanje v pilotnem preizkusu. Skupaj je bilo ob začetku vključenih 30 gospodinjestev. V času izvajanja pilota smo prejeli odpovedi sodelovanja 4 gospodinjestev, na novo pa smo vključili 6 gospodinjestev. Tako smo ob končanem preizkusu, meseca oktobra 2006, plačano domače delo izvajali v 32 gospodinjstvih oziroma dveh gospodinjstvih več, kot je bilo prvotno načrtovano. Obdobje izvajanja pilotnega preizkusa je bilo od 15. aprila 2006 do 15. oktobra 2006.

neposredno med gospodinjskimi delavkami in gospodinjstvi, je posredništvo obema stranema na tem področju dajalo tako pomemben občutek varnosti in zaupanja, hkrati pa je omogočalo supervizijo in organiziranost. Če je bilo željo po stalnosti gospodinjske delavke v posameznem gospodinjstvu mogoče predvideti, pa je bila želja po stalnosti termina pri plačnem domačem delu in pa dejstvo, da je stalnost termina gospodinjstvom pomembnejša od stalnosti gospodinjske delavke, nepričakovana. Vsekakor pa to dejstvo olajšuje organizacijo plačanega domačega dela v smislu urejenega in predvidljivega delovnega časa gospodinjskih delavk. Pri sprotnem usklajevanju terminov med vsemi tremi stranmi (gospodinjstvi, gospodinjskimi delavkami in koordinatorko) so se kot nepogrešljivi izkazali mobilni telefoni, še posebej SMS sporočila.

NABOR GOSPODINJSKIH DELAVK IN POTEK PILOTNEGA PREIZKUSA

Za opravljanje storitev domačega dela so v družbi Centerkontura, ki je prevzela izvajanje in koordinacijo pilotnega preizkusa, za obdobje 6 mesecev redno zaposlili 5 gospodinjskih delavk, od tega štiri za polni delovni čas in eno za polovični delovni čas z neto osebnim dohodkom 106.000,00 sit (442 evrov) mesečno ter plačanimi potnimi stroški in prehrano med delom. Delovni pogoji so določali zaposlitev za določen čas 6 mesecev, 5 ur efektivnega dela na dan, obvezne udeležbe na sestankih, brez uradne možnosti za izrabo dopusta in prilagodljiv delovni čas.

Kljub temu da je anketa med 100 anketiranimi dolgotrajno brezposelnimi ženskami pokazala, da bi se jih kar 64 bilo pripravljenih zaposliti kot gospodinjske delavke, smo naleteli na velike težave pri pridobivanju oseb za zaposlitev v pilotnem preizkusu. Ker je bil namen pilotnega preizkusa zaposliti osebe iz ciljne skupine dolgotrajno brezposelnih žensk, smo se nabora, tako kot pri gospodinjstvih, najprej lotili preko zainteresiranih iskalk zaposlitve, ki so sodelovale v anketi. Ko smo predstavili možnost zaposlitve na ZRSZ, je zanimanje za zaposlitev izrazilo 11 brezposelnih oseb, izobraževanja, ki ga je organiziralo društvo Sezam, pa se je udeležilo le 6 oseb. Izmed teh je koordinatorka pilotnega preizkusa na podlagi pogovorov in kadrovske selekcije izbrala 3 osebe. Ker smo v pilotnem sistemu potrebovali pet gospodinjskih delavk, so svetovalke Območne službe ZRSZ Ljubljana dodatno pošiljale dolgotrajno brezposelne ženske h koordinatorki pilotnega preizkusa, osebe za zaposlitev pa so iskali tudi med zainteresiranimi iskalkami zaposlitve v kadrovski evidenci družbe Centerkonture ter evidenci Sklada dela Ljubljane. Na

začetku pilotnega preizkusa je izvajalcu uspelo skleniti delovno razmerje samo s tremi delavkami, s katerimi smo izvajali pilotni preizkus prva dva meseca. Četrto gospodinjsko delavko nam je uspelo zaposliti šele po dveh mesecih in peto, ki smo jo zaposlili za polovični delovni čas, šele po štirih mesecih.

Razlogi, da so brezposelne osebe odklonile zaposlitev, so največkrat bili: zaposlitev le za določen čas (pol leta in manj); fleksibilni delovni čas (tudi sobote in nedelje); nesprejemljiva vsebina dela (pospravljanje v tujih gospodinjstvih, delo v več gospodinjstvih dnevno, nečastno delo); strah pred odgovornostjo (ključi, možnost razbitja ali uničenja stvari, nevarnost nesreč, poškodb otrok in ostalega); fizično prenaporno/zahtevno delo (za osebe z zdravstvenimi ovirami); že dogovorjeno delo (delo na črno) v poletnih mesecih ali že dogovorjeni letni dopust; neurejeno varstvo otrok; vključitve v izobraževanja ali čakanje na izobraževanje, ki ga organizira ZRSZ; upanje, da bodo v kratkem dobile obljubljeno zaposlitev na drugem naslovu.¹⁸² Kljub temu (delnemu) neuspehu pilotnega preizkusa pri vključevanju dolgotrajno brezposelnih oseb pa ni mogoče kar zaključiti, da je za dolgotrajno brezposelne ženske delo gospodinjskih delavk nezanimivo. Mnogi razlogi, da so za odklonile predlagano zaposlitev, so namreč povsem razumljivi in izhajajo iz načina, kako je bil pilotni preizkus organiziran in zamišljen. Predvsem je bil pilotni preizkus prekratek. Po šestih mesecih dela namreč brezposelna oseba, ki se vrne na Zavod za zaposlovanje, ni upravičena do nadomestila za brezposelnost. Kot se je kasneje pokazalo, je možno plačano domače delo organizirati v okvirih rednega delovnega časa do kar precejšnje stopnje; torej naša zahteva po izjemno prilagodljivem delovnem času ni bila povsem realna, za iskalke zaposlitve pa je bila izrazito odbijajoča. Poleg delovnega razmerja le za določen čas šestih mesecev in zahteve po izjemno prilagodljivem delovnem času sta bila za manjši odziv kriva tudi neustrezen način pridobivanja dolgotrajno brezposelnih oseb (naključni namesto ciljni nabor) in premajhen poudarek na izobraževanju, ki bi vsebovalo elemente psihosocialne integracije dolgotrajno brezposelnih oseb. Menimo, da bi s spremembo teh elementov v bolj ciljno usmerjen izbor (na primer, k dolgotrajno brezposelnim osebam, ki na črnem trgu že opravljajo plačano domače delo in si želijo vstopiti v redno delovno razmerje), z možnostjo vsaj enoletne zaposlitve s predvidljivim delovnim časom in s poprejšnjim boljše zasnovanim izobraževanjem dosegli precej večji odziv med dolgotrajno brezposelnimi ženskami.

¹⁸² Kraljič Černe 2006.

Težavam pri naboru dolgotrajno brezposelnih oseb za zaposlitev v pilotnem preizkusu pa so se kasneje pridružile še bolniške odsotnosti že tako premalo zaposlenih gospodinjskih delavk in dopusti v gospodinjstvih (kar je tudi gospodinjskim delavkam omogočilo krajši letni dopust). Zaradi vsega tega so gospodinjstva v povprečju prejela manj kot 15 ur gospodinjske pomoči na mesec, zaposlene gospodinjske delavke pa so v povprečju delale nekoliko več kot 5 efektivnih ur na dan. Realizacija pilota v delovnih urah je bila približno dvotretjinska – v šestih mesecih je bilo predvidenih 2700 ur domačega dela v gospodinjstvih, realiziranih pa je bilo 1813 ur.

Gospodinjske delavke so pisale dnevnik o opravljenih delih v gospodinjstvih in iz analize le-teh je razvidno, katera dela so najbolj pogosto opravljale. To je bilo predvsem sesanje, čiščenje kopalnice, likanje, brisanje prahu, čiščenje kuhinje, pomivanje posode, čiščenje oken, odnašanje smeti in pranje. Poleg teh najpogostejše izvajanih del so gospodinjske delavke tudi kuhale, sortirale odpadke in nakupovale. Veliko je bilo pomivanja tal, pobiranja, obešanja in zlaganja perila, čiščenja omar in vrat, pomivanja balkona ali terase, čiščenja pečice in štedilnika, generalnega čiščenja kuhinje in obenem hladilnika, čiščenja žaluzij, radiatorjev in rulet ter sedežnih garnitur, preprog in vrtnih garnitur. Nekaj malega je bilo tudi spremljanja in varovanja otrok ter druženja z njimi. Iz dnevnikov je razvidno, da gre predvsem za repetitivna dela čiščenja, torej za delovno intenzivne dejavnosti, ki sestavljajo časovno in fizično najbolj obremenjujočo kategorijo znotraj reproduktivnih del. Poudariti pa je potrebno, da je pilotni preizkus pokazal, da za gospodinjske delavke generalna čiščenja veljajo za težja fizična dela, ki morajo biti posebej ovrednotena in ki zahtevajo posebno organizacijo dela.

V pilotnem preizkusu storitve plačanega domačega dela se nismo omejili samo na gospodinjska opravila, pač pa tudi na druženje z otroki in njihovo spremljanje. Tudi v tem segmentu dela se je pokazalo, da je bil pilotni preizkus prekratek, saj je pol leta prekratko obdobje, da bi se vzpostavilo potrebno zaupanje med gospodinjstvom in gospodinjsko delavko za uporabo in izvajanje te storitve. Iz pilotnega preizkusa pa se je tudi pokazalo, da v gospodinjstvih z majhnimi otroki potrebujejo predvsem razbremenitev pri gospodinjskem delu, zato da lahko sami več časa preživijo z otroki.

Večina dela je bila opravljena v času od 8. ure do 16. ure. Samo 9 % ur je bilo opravljenih v popoldanskih in večernih urah. Ob vikendih in praznikih ni bilo potrebno delati. Pilotni preizkus je pokazal, da si v gospodinjstvih želijo ne samo stalno gospodinjsko delavko, pač pa večino

ma tudi stalni termin, ki je praviloma v dopoldanskih urah. S ponudbo gospodinjstvom enega ali dveh terminov mesečno ob večernih ali popoldanskih urah (na primer, za varovanje ali spremljanje otrok) je mogoče delo plačane pomoči na domu urediti v predvidljivem in urejenem delovnem času.

EVALVACIJA PILOTNEGA PREIZKUSA

Pilotni preizkus smo ocenjevali na dva načina: kvantitativno z vprašalnikom in kvalitativno s fokusnimi skupinami tako v večini gospodinjstev kot med vsemi gospodinjskimi delavkami, sodelujočimi v pilotnem preizkusu. Na strani gospodinjstev je kvantitativna evalvacija pokazala visoko stopnjo pozitivnega ocenjevanja pilotnega preizkusa in same ideje za cenovno dostopno storitev domačega dela. Anketirankam so se v večini (80 %) uresničila pričakovanja, ki so jih imele pred začetkom pilotnega preizkusa. Problemi, ki so jih navajali v gospodinjstvih, so se nanašali na pomanjkanje fleksibilnosti zaradi premalo zaposlenih gospodinjskih delavk. Po drugi strani je 86,7 % gospodinjstev izrazilo, da jim najbolj ustreza ustaljena ureditev plačanega domačega dela, torej vedno ob istih dnevih in vedno ob istih urah. Fleksibilnost se torej ne nanaša toliko na spremenljivost terminov, pač pa na okoliščine, ko je stalna gospodinjska delavka odsotna in jo je potrebno nadomestiti z drugo. Čeprav je anketiranim najbolj ustrezalo, da je pomoč pri domačem delu opravljala vedno ista oseba, jih je kar 76,7 % pripravljenih sprejeti tudi drugo osebo, če stalna gospodinjska delavka ni na voljo. Ta podatek kaže na veliko stopnjo zaupanja gospodinjstev do gospodinjskih delavk. Kar 60 % v pilotni preizkus vključenih gospodinjstev je gospodinjski delavki zaupalo ključne svojega doma in v kar 66,7 % gospodinjstvih so odgovorili, da jim ni bilo čisto nič neprijetno, ker je gospodinjska delavka vstopala v njihovo intimo. Temu ob bok pa velja poudariti, da je bilo zaupanje gospodinjstev precejšnje breme za gospodinjske delavke. Nekatere so se počutile precej nelagodno, ker so jim bili zaupani ključni gospodinjstev, nekaterim pa je bilo nelagodno, denimo, ob vstopu v spalnico. Na vprašanje, kako bi izboljšali konkretni sistem plačanega domačega dela, v katerem so sodelovali, so v gospodinjstvih odgovorili, da s stalnostjo gospodinjske pomočnice (53,3 %), z večjo možnostjo izbire terminov (43,3 %) ter z več ur plačanega dela na mesec (36,7 %). V nekaterih gospodinjstvih so pričakovali, da bi usluga veljala tudi za vožnjo otrok v vrtec in domov, kar dokazuje, da bi gospodinjstva z majhnimi otroki v resnici potrebovala storitev plačanega domačega dela, ki bi bila mnogo širšega profila, kot

je gospodinjsko delo.¹⁸³ Zaupanje je pomemben element vezi med člani gospodinjstva in gospodinjsko delavko. Po obojestranskem zaupanju so torej gospodinjstva zaupala otroke gospodinjskim delavkam v krajše popoldansko ali večerno varstvo. Če bi bil pilotni preizkus enoleten, bi bilo zaradi obojestranskega zaupanja med gospodinjstvi in gospodinjskimi delavkami občasnega varstva otrok verjetno bistveno več. Idejo kombinirane storitve gospodinjske pomoči in varstva otrok so tako v gospodinjstvih kot med gospodinjskimi delavkami načelno ocenili kot dobro, menili so, da bi se lahko razvila po določenem času, ko bi se občutek zaupanja še poglobil. Oboji pa so poudarili, da druženje z otroki ni združljivo s hkratnim opravljanjem gospodinjskih opravil – ali eno ali drugo, nikakor pa ne oboje hkrati. Ker so v pilotnem preizkusu gospodinjstva z majhnimi otroki dejansko pokazala interes, potrebo in pripravljenost zaupati otroka v krajše varstvo gospodinjskim delavkam, je potrebno v oblikovanju izobraževanja za tovrstno delo predvideti druženje z otroki, ki v Sloveniji dosegajo zelo visoke standarde.

V gospodinjstvih so menili, da je koordinacija med gospodinjskimi delavkami in njimi potrebna, ker daje občutek varnosti, organiziranosti, možnosti dogovarjanja in nadomeščanja. Koordinacija mora biti profesionalna, neosebna in prilagodljiva.

Med petimi v pilotnem preizkusu zaposlenimi gospodinjskimi delavkami si je le ena plačano domače delo predstavljala tako, kakršno je potem v pilotu tudi bilo. In sicer zato, kot pravi, ker je za njo 15 let delovnih izkušenj te vrste. Druge anketiranke so izjavile, da so si predstavljale delo gospodinjske delavke kot lažje fizično delo, potem pa se je pokazalo, da je fizično zelo naporno, k temu pa so pripomogla predvsem generalna čiščenja. Razlika med percepcijo pilotnega preizkusa gospodinjstev in percepcijo gospodinjskih delavk se kaže predvsem v vsebini dela in kakovosti odnosov. Če so gospodinjstva ocenila, da so gospodinjske delavke pri njih opravljale predvsem vsakodnevna gospodinjska opravila, so gospodinjske delavke ocenile, da so opravljale predvsem generalna

¹⁸³ Tako je ena izmed respondentk o svoji izkušnji glede zaupanja pri varovanju otroka povedala naslednje: *»Že na začetku, ko sem enkrat imela nekaj nujnega, sem ji rekla, da je šla eno uro z otrokom z vozičkom ven. Rekla sem ji, da ji zaupam, in to ji je zelo ugajalo. Je rekla, da sem prva, ki sem ji zaupala otroka, in da ji je to zelo všeč.«* Tudi Uroš je v času pilotnega preizkusa potreboval spremstvo otroka: *»Recimo, en obisk je bil tak, da je hčerka zbolela, sina pa je bilo treba odpeljat v vrtec. In ga je gospa odpeljala v vrtec, potem, ko je čistila, sva jaz in ta mala šla k zdravniku.«* Polona pa je pomoč pri domačem delu uporabila izključno za druženje s hčerko: *»Ona je samo čuvala Tino. Živimo v garsonjeri in, ko je ona čuvala Tino, sem jaz, prvič po tem, ko se je Tina rodila, temeljito očistila stanovanje. In to pač ne more nekdo drug. Tina je zelo nezaupljiva do ljudi, ampak njo je takoj sprejela.«*

čiščenja. V 66 % gospodinjestev so izrazili, da se je med njimi in gospodinjsko delavko razvil prijeten odnos, na drugi strani pa so gospodinjske delavke v pogovorih v fokusnih skupinah večkrat poudarile izkoriščevalski odnos, čeprav so hkrati povedale, da so jih v nekaterih gospodinjestvih sprejeli zelo lepo. Vrsta dela, ki ga opravljajo gospodinjske delavke v posameznem gospodinjstvu ter odnos med gospodinjstvom in gospodinjsko delavko sta vsekakor povezana. Kot je mogoče ugotoviti iz skupinskih intervjujev z gospodinjskimi delavkami, so se počutile izkoriščane zlasti zaradi generalnih čiščenj, ki so jim bila naložena, saj so pričakovale lažja gospodinjska opravila. Vnaprejšnja jasna opredelitev opravil gospodinjske delavke bi take nesporazume omejila.

Sicer pa so se med gospodinjstvi in gospodinjskimi delavkami v šestih mesecih, kolikor je trajal pilotni preizkus, ponekod razvili prijateljski odnosi, ki so jih tudi same gospodinjske delavke ocenile kot tisti element zaposlitve, ki jim prinaša največ zadovoljstva pri delu.¹⁸⁴ Kakšna je po kakovosti zaposlitev gospodinjske delavke, je zelo odvisno od kulture gospodinjstva in od odnosa, ki se razvije med gospodinjstvom in gospodinjsko delavko. Tri anketiranke so povedale, da so v gospodinjstvih z njimi ravnali spoštljivo, ena je navedla, da so se do nje vedeli podcenjujoče, ena pa, da so se vedeli različno.

Velik problem je za gospodinjske delavke pomenil prevoz od enega gospodinjstva do drugega. Za to so porabile od 30 minut do več kot eno uro na dan in samo ena med njimi je uporabljala osebni avto. Tri anketiranke so bile z zaposlitvijo in s plačilom zadovoljne, dve pa ne (zaradi pretežkega fizičnega dela, slabe komunikacije s koordinatorko, prevozov med delom in zaradi socialne dimenzije tovrstne zaposlitve, ki jo je anketiranka izrazila kot »na hitro na novo spoznati ljudi in njihove zahteve«). Kljub temu pa vseh pet anketirank ocenjuje kot dobro idejo, da bi bilo plačano

¹⁸⁴ Ena od respondentk je na vprašanje, kakšen odnos so v gospodinjstvu navezali z gospodinjsko delavko, povedala: *»Prijateljski odnos. Večkrat sem ji rekla, 'pejte vi zdaj lepo na cigaret', ker je Ana imela tudi probleme s hrbtom in je nisem hotela preveč utruditi. Imeli sva precej prijateljski odnos. Ona ima tudi vnuka, toliko starega kot je moj otrok, tako da sva se veliko pogovarjali o tem...«* Ena od gospodinjskih delavk je svojo dobro izkušnjo v nekem gospodinjstvu opisala takole: *»Jaz sem dejansko presenečena, na primer, danes sem dobila torto, kavo in sok. Te res tako sprejmejo, mislim, res te čakajo. Zanimivo.«* Druga pa je nadaljevala: *»In to ti da voljo do dela, te motivira.«* V nekem drugem gospodinjstvu pa je imela gospodinjska delavka drugačno izkušnjo: *»Ta prvi teden mi je bilo res težko, pa tudi dejansko imaš potem sam s sabo opravka. Študiraš, kaj je to, a je to u redu. Čudno je od začetka, a mi verjamete? Pridem nekam v eno družino, ne veš, kje je sesalec, kje je kaj. Ne vem, in potem sploh pri tej gospe Z., so, ko sem prišla, rekli, 'snažilka je prišla'. Rekla sem jim, 'poslušajte, jaz nisem nobena snažilka'. Meni je bilo vseeno težko tam včasih.«*

domače delo možnost za redno zaposlitev. Vseh pet v pilotnem preizkusu zaposlenih dolgotrajno brezposelnih oseb je ob koncu preizkusa izjavilo, da če bi plačano domače delo postalo možnost za redno zaposlitev z delovno dobo in zavarovanjem, bi se zaposlile kot gospodinjske delavke.

V skupinskih intervjujih so gospodinjske delavke povedale, da so se za sodelovanje v pilotnem preizkusu odločile predvsem zato, ker so potrebovale finančna sredstva, in zaradi potrebe po komunikaciji, druženju in aktivnosti, ki jih s seboj prinese ponovna vključitev v delo.

Ugotovile so tri ključne probleme v organizaciji pilotnega preizkusa: premajhno število gospodinjskih delavk glede na število gospodinjstev, prostorska razpršenost gospodinjstev in časovna razpršenosti, ko je imela gospodinjska delavka med enim in drugim gospodinjstvom več ur vmesnega časa. Prednosti v zaposlitvi gospodinjske delavke vidijo predvsem v dobrih odnosih z gospodinjstvi in v tem, da gospodinjstva cenijo njihovo delo.

V pilotnem preizkusu je bila, tako kot v vsakem rednem delovnem razmerju, gospodinjskim delavkam mesečna plača zagotovljena, ne glede na bolniško odsotnost ali dopust. Nismo pa oblikovali sistema nagrajevanja. Pokazalo pa se je, da je sistem nagrajevanja pri tem delu zelo pomemben in je lahko dejavnik motivacije. Osebni dohodki gospodinjskih delavk bi torej morali biti sestavljeni iz zagotovljene osnove in variabilnega dela, ki bi se določal glede na kakovost opravljenega dela, obseg dejansko opravljenega dela, glede na vrsto dela, razporeditev delovnega časa, prilagodljivost, mobilnost in druge dejavnike.

PLAČANO DOMAČE DELO IN POLOŽAJ ŽENSK NA DELOVNEM MESTU

Zanimivo je, da so kar v polovici gospodinjstev, vključenih v pilotni preizkus, izjavili, da so že bili ali so še uporabniki storitev plačanega domačega dela na neformalnem trgu ali pa so že razmišljali o tem.¹⁸⁵ Po šestmesečni izkušnji s pomočjo na domu so v gospodinjstvih drugače gledali na pomen in količino časa, ki ga sicer namenjaajo gospodinjskim

¹⁸⁵ Ena izmed respondentk je povedala: »Jaz imam tri otroke, tako da imamo eno gospo že od prej, ki k nam hodi približno enkrat na teden. Se mi zdi kar nujno, če imaš družino pa službo zraven. Sicer mož tudi pomaga, tako da si deliva, samo ponavadi pač jaz prevzamem ene stvari, on druge, zmeraj pa ostane še kaj, kar se mi zdi, da mora ena tretja oseba enkrat na teden tako generalno pomagat. ... Plačevali smo 5, zdaj pa 6.3 evre na uro.« Druga respondentka pa je povedala: »Mi smo imeli prej študente, da so nam enkrat na teden ali pa enkrat na štirinajst dni prišli pospravljat. Smo bili zadovoljni, tudi cenovno.«

opravičilo, in so ugotavljali, da je pomoč pri domačem delu vplivala na kakovost življenja s tem, da je ostalo nekaj več prostih ur časa na teden, ki so ga lahko porabili za službo in izobraževanje, za preživljanje časa z otroki, zase. V gospodinjstvih so poudarili, da se jim zdi gospodinjska pomoč nujna v primerjavi z varstvom otrok, saj lahko potem na račun tega več časa preživijo z otroki. Poudariti pa velja, da je samo ena izmed anketirank v pogovoru v fokusni skupini povedala, da je čas, ki ga je pridobila s pomočjo pri domačem delu, namenila dodatnemu izobraževanju in službenemu delu. Intervjuvanke so večinoma ocenile, da bi vsak dan potrebovale pomoč pri domačem delu, še posebej pri varstvu otrok, da bi ta imela resničen vpliv na njihov položaj na delovnem mestu. To pomeni, da občasno plačano domače delo (denimo, enkrat tedensko za čiščenje ali občasno varstvo otrok) žensk (z majhnimi otroki) ne razbremeni dovolj, da bi to imelo pozitiven vpliv na njihov položaj na trgu dela. Pozitiven vpliv se pokaže predvsem pri kakovosti odnosov in bivanja v zasebnem življenju. Za dvig konkurenčnosti na trgu dela bi ženske, vsaj tiste z majhnimi otroki, potrebovale nič več in nič manj kot »live-in«¹ gospodinjsko delavko ali izjemno fleksibilno gospodinjsko delavko, ki bi bila pripravljena delati vsak dan malo zjutraj, malo popoldne pa še malo čez vikend. V sodobnih razmerah je to mogoče le izjemoma, in sicer zaradi visokih stroškov, ki so s tem povezani, predvsem pa zaradi modernizacije plačanega domačega dela, torej dejstva, da je gospodinjsko delavko, ki bi bila pripravljena sprejeti take pogoje dela, skoraj nemogoče dobiti. Organiziranje ponudbe take storitve bi bilo logistično zelo zahtevno, predvsem pa bi taka zaposlitev pomenila izjemno težke delovne pogoje. Zato konkurenčnost in enakopravnost žensk na trgu dela še vedno ostaja stvar enakopravne delitve domačega dela med partnerjema v zasebni sferi in družbene odgovornosti delodajalcev, da bi omogočali usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja.

Pilotni preizkus in njegove ocene so pokazali, da je domače delo kot polna zaposlitev fizično zelo naporno delo, ki ga dodatno bremenijo prevozi med enim in drugim gospodinjstvom in ne vedno strnjen delavnik. Pri načrtovanju organizacije kakovostnih zaposlitev za težje zaposljive osebe je potrebno upoštevati dejstvo, da zaradi fizične napornosti dela in časa, potrebnega za prevoze med delom, gospodinjskih delavk ni mogoče obremeniti z več kot 5 do 6 ur efektivnega dela dnevno. Prav tako je potrebno natančno opredeliti dejavnosti, ki spadajo v plačano domače delo, in težka fizična dela izločiti iz te opredelitve. Delo v zasebni sferi oziroma v intimnem območju individualnih gospodinjstev zahteva posebno vrsto prilagodljivosti, komunikacijskih spretnosti in drugih

družbenih veščin. Izobraževanje mora biti zato ključno pri rekrutaciji v tovrstne zaposlitve. Psihološko naporen moment je tudi izolacija, ki je pogosto spremljevalka dela v individualnih gospodinjstvih. Pomembno je, da koordinator oziroma delodajalec organizira redna srečanja, ki gospodinjskim delavkam omogočijo medsebojno komunikacijo, druženje, izmenjavo izkušenj, refleksijo in emocionalno podporo.

Kar zadeva porabnike (gospodinjstva z majhnimi otroki in obema zaposlenima partnerjema), je pilotni eksperiment pokazal, da zares potrebujejo pomoč pri domačem delu in da so zanjo tudi pripravljeni plačati. Pri organizaciji plačanega domačega dela je za gospodinjstva najbolj pomembno posredništvo, ki mora biti profesionalno in prilagodljivo ter mora zagotavljati stalnost, varnost in kakovost storitve. Seveda pa si velika večina gospodinjstev ne more privoščiti, da bi plačala polno ceno ure gospodinjske delavke v rednem delovnem razmerju. Za pomoč v gospodinjstvu, ki so jo prejemale brezplačno, bi bila v povprečju pripravljena plačati 4,6 evra na uro. Strošek ene ure pomoči v pilotnem preizkusu je znašal nekaj več kot 10 evrov na uro. Sklep je jasen – projekt lahko v stalni praksi zaživi le ob finančni podpori države.

Subvencioniranje izvajalcev storitev, kot je gospodinjaska pomoč na domu, ni v Sloveniji nič novega. Centri za socialno delo in nekateri drugi izvajalci (družbena podjetja) preko mehanizma javnih del že vrsto let z različnimi ciljnim skupinami težko zaposljivih oseb izvajajo podobne storitve pomoči na domu v okviru socialnega varstva. Gre za pomemben element socialne politike, ki pa se omejuje na socialno oskrbo v primeru starosti in invalidnosti, s čimer si prizadeva nadomestiti institucionalno varstvo. Kadrovske normativ v tem primeru je strežnica, gospodinja ali varuška-negovalka.¹⁸⁶ Program socialne oskrbe lahko velja za izhodiščni model pri ureditvi plačanega domačega dela, in sicer zlasti v tistem delu, kjer gre za subvencioniranje novih zaposlitev za dolgotrajno brezposelne osebe in za prilagoditve na tem področju že uveljavljenega načina nabora, izobraževanja in zaposlovanja dolgotrajno brezposelnih oseb ter za koordinacijo ponudbe in izvajanja storitev preko agencij oziroma družbenih podjetij. Ne gre torej za posnemanje modela socialne oskrbe, pač pa za smiselno modifikacijo.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Sušnik 2006a.

¹⁸⁷ Zavod Racio Social in družba Centerkontura sta na področju socialne oskrbe in družinskega servisa že naredila potrebne študije in pilotne preizkuse, vendar ugotavljata, da je na področju uveljavljanja nevladnega in zasebnega sektorja kot ponudnika in izvajalca storitev socialne oskrbe ob uveljavljenem javnem sektorju podporno okolje (odgovorni nosilci na državni, regijski in lokalni ravni) za zdaj še zelo nespodbudno. Leta

SKLEP: PLAČANO DOMAČE DELO ZAPOSLOITEV KOT VSAKA DRUGA?

Povpraševanje po storitvah plačanega domačega dela v Evropi se povečuje. Hkrati se večja tudi ponudba, ki prihaja iz različnih družbeno marginaliziranih skupin žensk, kot so (ilegalne) priseljenke, dolgotrajno brezposelne ženske, mlajše upokojenke, iskalke prve zaposlitve, delavke z nizkimi osebnimi dohodki in podobno. Najbolj problematične plati plačanega domačega dela izhajajo iz globalizacije in feminizacije reproduktivnega dela ter neustreznih politik priseljevanja iz revnih predelov sveta v bogate. Med gospodinjskimi delavkami so tiste, ki bivajo v gospodinjstvu, kjer delajo (v Evropi je med njimi, kot kažejo študije, največ ilegalnih priseljenk), najbolj izpostavljene zlorabam, izkoriščanju in nasilju. Sodobne delovne pogoje, v katerih gospodinjska delavka biva v gospodinjstvu, kjer dela, lahko opredelimo kot tradicionalno obliko plačanega domačega dela, ki ima značilnosti bivanja v totalni instituciji. Gre za izrazito težke delovne pogoje, ki jih pogosto opredeljujejo družbena izolacija, odvisnost od delodajalca, to, da je gospodinjska delavka popolnoma na razpolgo delodajalcu, ter paternalistični oziroma maternalistični odnos delodajalca do nje. Ob tem so ugotovitve, da se zaradi krize reprodukcije, ki jo doživljajo zlasti dvokarierni pari z otroki in nege potrebnimi družinskimi člani/cami ter enostarševske družine, povpraševanje po ravno tovrstni obliki plačanega domačega dela povečuje, alarmantne in terjajo ureditev tega področja. Nič manj nujni pa se ne zdita tudi ure-

2004 so na okrogli mizi »Razbremenitev družine pri gospodinskih opravilih in skrbi za pomoči potrebne družinske člane ter nove zaposlitvene možnosti na tem področju« identificirali nekaj ključnih problemov, kot so, denimo, visoki stroški, nemotiviranost nelegalnih ponudnikov za vključitev v legalno ponudbo in težave pri uveljavljanju rednih in prilagodljivih oblik zaposlitev z ustreznim strokovnim in finančnim nadzorom. Med letoma 2000 in 2003 je v Savinjski regiji potekal projekt programa Phare »Socialna oskrba – možnost zaposlitve«, v katerem so identificirali, da pomenijo največji problem pri razvoju tovrstne dejavnosti finančni prispevki uporabnikov. Razlogov za to je več: od slabe plačilne zmožnosti uporabnikov, neosveščenosti o zahtevnosti organiziranja tovrstne ponudbe do tradicionalnega gledanja na vlogo ženske, ki naj bi tovrstno delo opravljala zastoj, in nelegalne, strokovno in finančno nenadzorovane ponudbe na neformalnem trgu. Tudi na okrogli mizi »Socialna oskrba – pomoč bližnjemu in možnost zaposlitve«, se je kot ključni problem pokazalo, da uporabniki pričakujejo, da bo storitev napol zastoj in da je zato zaslužek, ki ga dovoljuje ta oblika dela, prenizek. (Arlič 2005.)

ditev in profesionalizacija plačanega domačega dela, ki sicer poteka v modernizirani obliki kot občasno delo za več gospodinjestev ob lastnem stalnem bivališču in urejenem državljskem statusu, vendar v polju sive ekonomije. Ureditve bi gospodinjskim delavkam omogočila urejene delovne pogoje, pravice iz delovnega razmerja in socialno varnost, uporabnikom večjo dostopnost do tovrstne storitve, državi pa ustvarjanje novih delovnih mest za težko zaposljive osebe. Za zdaj se urejanja plačanega domačega dela, vsaj v Evropski uniji, lotevajo na presečišču socialnih in zaposlovalnih politik. Delo – oziroma dovolj delovnih mest za vse – je videti kot temeljno načelo družbenega vključevanja tistih skupin, ki so jih na družbeno obrobje potisnile različne osebne ali politične okoliščine kot so brezposelnost, nizka izobrazba, revščina, starost, bolezen, državljski status in podobno.

Sodobne težnje na trgu dela so intenziviranje dela in uvajanje kulture dolgih delavnikov, tako da je osebno življenje vse bolj podrejeno službenemu, kar je posebej težko za tiste, ki imajo skrbstvene obveznosti, kot so skrb za otroke, starejše ali bolne. Hkrati pa je vse težje ustvarjati nova delovna mesta za tiste družbene skupine, ki jih trg dela vse bolj radikalno izloča, ker ne more iz njih iztisniti maksimalnega delovnega učinka: ljudi z nizko izobrazbo, starejše ljudi, iskalce prve zaposlitve, mlajše ženske brez otrok in ženske z majhnimi otroki. Resnici na ljubo je urejanje plačanega domačega dela bolj znamenje zagat kapitalističnega sistema kot pa njihova rešitev. A vendar, v okoliščinah obstoječega sistema lahko vpliva na izboljšanje kakovosti življenja in družbenoekonomskega položaja dolgotrajno brezposelnih in gospodinjestev za majhnimi otroki.

Zaradi družbenih, ekonomskih in demografskih sprememb se tudi v Sloveniji večajo potrebe po storitvah plačanega domačega dela. Plačano domače delo v Sloveniji večinoma ni statusni simbol, pač pa nuja, ki izhaja iz krize reproduktivnega dela v gospodinjstvih z majhnimi otroki. Za zdaj ljudje tovrstne storitve večinoma kupujejo in prodajajo na črnem trgu, kar za obe strani pomeni precejšnje tveganje. Za gospodinjstva kupovanje storitev domačega dela na črnem trgu poleg tega pomeni tudi visoko ceno in težko dostopnost. Zato večine obstoječih potreb po plačanem domačem delu še vedno ni mogoče zadovoljiti. Za gospodinjske delavke tako stanje pomeni nedoločene delovne pogoje, nikakršno socialno varnost in popolno družbeno nevidnost. Hkrati pa vse skupaj pelje tudi v nevidnost reproduktivnega dela kot družbeno pomembnega dela, s katerim so določeni segmenti družbe še posebej obremenjeni.

V projektu SIPA smo se omejili na storitve gospodinjskih opravil in občasnega druženja z otroki ter na dve ciljni skupini: na gospodinjstva z

majhnimi otroki, ki zaradi preobremenjenosti že v veliki meri kupujejo storitve domačega dela na črnem trgu; in na dolgotrajno brezposelne ženske, ki jim področje neformalnega plačanega domačega dela že pomeni pridobivanje nujnih sredstev za preživetje. Z ureditvijo in subvencioniranjem bi to področje lahko prineslo možnost za ustvarjanje novih zaposlitev in urejenih delovnih pogojev ter večjo dostopnost storitev za tiste, ki jo potrebujejo. V Sloveniji je pomoč na domu starejšim in invalidnim osebam že urejena tako, da se organizirano srečata potrebi določenih družbenih skupin: potreba težko zaposljivih oseb po delovnih mestih in potreba starejših in bolnih oseb, ki kljub svojemu stanju niso institucionalizirane.

Dileme, ki jih odpirajo poskusi pri urejanju področja plačanega domačega dela, so raznolike: ali iti v profesionalizacijo plačanega domačega dela s poklicno kvalifikacijo, ki zahteva dolgotrajne postopke, raznoliko izobraževanje, sistem napredovanja in podobno, ali iti v velikopotezno odpiranje novih, nekvalificiranih delovnih mest z zaposlovanjem nekvalificiranih oseb; ali oblikovati specializirane ali integrirane storitve; kako pritegniti moške in vplivati na defeminizacijo tega področja dela; s kakšnimi ukrepi podpreti ponudbo in povpraševanje; kako konkurirati ponudbi na črnem trgu in podobno. Pilotni preizkus razvojnega partnerstva SIPA lahko prispeva k razmisleku o tem, kako urediti področje plačanega domačega dela v Sloveniji, z naslednjimi ugotovitvami:

- Subvencioniranje ponudbe, torej ustvarjanja novih delovnih mest, v višini približno 50 % bruto plače gospodinjske delavke ter stroškov koordinacije in izobraževanja, bi po eni strani storitev na trgu pocenilo in omogočilo njeno širšo dostopnost, po drugi strani pa bi omogočilo gospodinjskim delavkam redno in urejeno delovno razmerje. Subvencija bi omogočila, da bi preživela družbena podjetja, ki bi izvajala nabor, izobraževanje, zaposlovanje gospodinjskih delavk in ponudbo storitve na trgu.
- Osebni dohodki gospodinjskih delavk bi morali biti stimulativni, sicer ne bodo konkurenčni zaslužkom na črnem trgu. Hkrati pa morajo ostati v takih mejah, da bo storitev dostopna širokemu krogu uporabnikov, ne samo premožnim družbenim slojem. S tem ciljem bi veljalo razmisliti tudi o selektivnem subvencioniranju na strani povpraševanja (denimo, v okviru družinskih politik).
- Storitve plačanega domačega dela morajo biti natančno določene tako po vsebini kot po delovnem času in ceni. Oblikovati je mogoče tako specifične storitve (denimo, samo generalna čiščenja) kot integrirane (na primer, nakupovanje, kuhanje in spremljanje otroka iz vrtca).

- Kakovost delovnega mesta je najbolj pomemben element pri ustvarjanju novih delovnih mest v storitvenem sektorju. Glede na to, da gre za težje fizično delo, za katero se odločajo dolgotrajno brezposelne ženske, ki so pogosto starejše, je potrebno efektivno delo omejiti na 5 do 6 ur dnevno in v delovni čas šteti tudi čas, porabljen za prevoze med uporabniki.
- Glede na to, da se predvideva delo s težje zaposljivimi osebami, bi morale izobraževanje vsebovati elemente motiviranja za delo, elemente psihosocialne integracije in poseben poudarek na poznavanju lastnih pravic ter načinov, kako jih uveljavljati. Vsebovati pa bi morale tudi segment dela/druženja z otroki.
- Koordinacija mora biti profesionalna, dostopna, prilagodljiva in mora obvladovati sodobne tehnologije komuniciranja. Tako gospodinjskim delavkam kot gospodinjstvom mora dajati občutek zaupanja in organiziranosti. Posredovati mora v konfliktnih situacijah ter povezovati, organizirati in biti zagovornica gospodinjskih delavk. Omogočati mora samoorganizacijo gospodinjskih delavk v obliki samozaposlitev in kooperativ. Težiti mora k enotni standardizaciji plačanega domačega dela, h kvalitetnim delovnim pogojem in k defeminizaciji področja.

Gledanje na reproduktivno delo kot na ne-delo pelje k temu, da sodobne gospodinjske delavke ne veljajo za »prave« delavke, kar je še posebej problematično z vidika, da to nevidno delo v neformalnih razmerah opravljajo predvsem tiste skupine žensk, ki so že tako ali tako socialno izključene. Sistemu to omogoča, da je brez posebnih javnih stroškov dnevno opravljena ogromna količina reproduktivnega dela. Zato lahko trdimo tudi nasprotno – da nevidnost sodobnih gospodinjskih delavk omogoča in reproducira nevidnost domačega dela in temeljnega pomena, ki ga ima njegovo rutinsko in dnevno izvajanje za reprodukcijo sistema. Obremenitev z (ne)plačanim reproduktivnim delom ne more biti zgolj oseben problem žensk, pač pa je javna zadeva. Zato da z reproduktivnim delom ne bi bile (pre)obremenjene samo določene družbene skupine, mora država spodbujati enakost spolov v zasebni sferi pri delitvi neplačanega domačega dela; družbeno odgovornost delodajalcev pri ustvarjanju takih delovnih pogojev, da bodo omogočali usklajevanje delovnega in zasebnega življenja; in ne nazadnje, razvoj urejenih in dostopnih javnih servisov za storitve plačanega domačega dela. Toliko bolje, če le-to terja predvsem priznanje in zagotavljanje temeljnih socialnih in delavskih pravic ter opredelitev delovnih pogojev že obstoječim neformalnim gospodinjskim delavkam.

LITERATURA

- Alhadeff, G. 1998. The Origins and Development of Waling-Waling (Overseas Domestic Workers Organisation). V: Rights for Migrant Domestic Workers. Conference Papers, str. 21, dostopno na: http://ourworld.compuserve.com/homepages/kalayaan/lh_euro_2.htm (zadnjič pregledano 3. 7. 2006).
- Amin, A., Cameron, A., Hudson, R. 2002. *Placing the Social Economy*. London, New York: Routledge
- Anderson, B., Ruhs, M., Rogaly, B., Spencer, S. 2006. Fair Enough? Central and East European Migrants in Low-Wage Employment in the UK. Joseph Rowntree Foundation.
- Anderson, B. 2002. »Just Another Job? The Commodification of Domestic Labour«. V: Ehrenreich, B., Hochschild Russell, A. (ur.). *Global Women. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books, str. 104–115.
- . 2000. *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed Books.
- Anti-Slavery International. 2006. Trafficking in Women Forced Labour and Domestic Work in the Context of the Middle East and Gulf Region. Working Paper.
- Ariès, Ph. 1990. *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Arlič, F. 2005. Izkušnje organizacije Racio Social na področju vsebin, s katerimi se ukvarja RP SIPA in poročilo z okrogle mize »Socialna oskrba – pomoč bližnjemu in možnost zaposlitve«. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bakan B., Stasiulis, D. (ur.). 1997. *Not One of the Family. Foreign Domestic Workers in Canada*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Barbič, A., Brezigar, M. 1999. »Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes.« *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, Ljubljana, let. 39, št. 3–4, str. 39–48.
- Benston, M. 1995 (1969). »The Political Economy of Women's Liberation«. V: Mallos 1995, str. 100–109.

- Cancedda, A. 2001. *Employment in Household Services*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Casares, A. M. 2004. »Domestic Service in Spain. Legislation, Gender and Social Practice«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 189–211.
- Chang, G. 2000. *Disposable Domestics. Immigrant Women Workers in the Global Economy*. Cambridge, Massachusetts: South End Press.
- Chin, B. N. Ch. 1998. In *Sevice and Servitude. Foreign Female Domestic Workers and the Malaysian »Modernity« Project*. New York: Columbia University Press.
- Cock, J. 1980. *Maids and Madams. A Study in the Politics of Exploitation*. Johannesburg: Ravan Press.
- Četrto periodično poročilo o uresničevanju Konvencije o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk. 2006. Ljubljana: Urad RS za enake možnosti.
- Dolinar, A. 2006. Building of Regional Networks Between Public, Social and Private Partners – an Example of Problem Resolution Related to Waste Elimination in Graz. V: EQUAL Trans-national Conference: »Social Economy: Problems, Opportunities, Challenges«. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 54–57.
- Dubert, I. 2004. »Agricultural Work, Social Structure and Labour Markets of the Rural Domestic Service in Galicia in the Mid-Eighteenth Century«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 113–126.
- Ehrenreich, B., Hochschild Russell, A. (ur.). 2002. *Global Women. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books.
- Evaluation of Finland's System of Tax Reduction for Household services. Public Finances. V: The Swedish Economy. January 2005. Dostopno na: www.highbeam.com/library/doc3asp?DOCID=1G1:131905787&num=9&ctrlnf (zadnjič pregleđano 17. 7. 2006).
- Fauve-Chamoux, A. (ur.). 2004. *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*. Bern: Peter Lang.
- Federici, S. 1995 (1975). »Wages against Housework«. V: Mallos 1995, str. 187–194.
- Fish, J. N. 2006. *Domestic Democracy. At Home in South Africa*. London, New York: Routledge.
- Gorz, A. 1994. *Capitalism, Socialism, Ecology*. London, New York: Verso.
- . 1988. *Critique of Economic Reason*. London, New York: Verso.
- Gregson, N., Lowe, M. 1994. *Servicing Middle Classes. Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain*. London, New York: Routledge.

- Hantzaroula, P. 2004. »The Dynamics of the Mistress-Servant Relationship«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 379–411.
- Hall, C. 1980 (1973). »The History of the Housewife«. V: Mallos 1995, str. 34–59.
- Henshall, M. J. (ur.). 1999. *Gender, Migration and Domestic Service*. London, New York: Routledge.
- Heyzer, N., Lycklama à Nijeholt, G., Weerakoon N. (ur.). 1994. *The Trade in Domestic Workers. Causes, Mechanisms and Consequences of International Migration*. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre & London, New Jersey: Zed Books.
- Hochschild, A. R. 2003 (1989). *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Højgaard, L. 1998. »Workplace Culture, Family-Supportive Policies and Gender Differences«. V: Drew, E. et al. (ur.). *Women, Work and the Family in Europe*. London and New York: Routledge, str. 140-149.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- How Europeans Spend their Time: Everyday Life of Women and Men (Data 1998–2002). 2004. Eurostat.
- Mrženjak, M., Maratou-Alipranti, L., Meier, P., Nikolaou, A., Tertinegg, K. 2005. *Frame Description and Critical Analysis. Gender Inequality and Family Policy*. Dunaj: IWM. Dostopno na: www.mageeq.net.
- Mrženjak, M., Humer, Ž. 2006. Intervju: Življenjski zgodbi dveh gospodinjskih delavk. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Informal Economy: Small Businesses in the Informal Economy and Making the Transition to the Formal Economy. 2004. UK: Small Business Council. Dostopno na: http://www.sbs.gov.uk/SBS_Gov_files/sbc/informaleconomy.pdf
- Jaehrling, K. 2004. »Political Reforms in the Domestic Service Sector – Aims and Impacts«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 235–246.
- Kanjua Mrčela, A. 2005. Starši med delom in družino. Končno poročilo. Ljubljana: Urad RS za enake možnosti, Fakulteta za družbene vede.
- Katzman, D. J. 1978. *Seven Days a Week*. New York: Oxford University Press.
- Kovač, Z. 2006. Social Economy: A Pillar of the Lisbon Strategy? V: EQUAL Transnational Conference: »Social Economy: Problems, Opportunities, Challenges«. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 15–28.
- Kozmik, V., Neubauer, V. (ur.). 1995. Skladnost družinskega in poklicnega življenja. Ljubljana: Urad RS za žensko politiko.

- Kraljič Černe, N. 2006. Poročilo – Sistem pomoči na domu. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Landes, J. 1995 (1975). »Wages for Housework: Political and Theoretical Considerations«. V: Mallos 1995, str. 195–205.
- Lundh, C. 2004. »Life-Cycle Servants in Nineteenth Century Sweden: Norms and Practice«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 71–86.
- Lutz, H., Schwalgin, S. 2003. »Living in the Twilight Zone. Illegalised Migrant Domestic Workers in Germany«. V: Domestic Service, a Factor of Social Revival in Europe, 4. Seminar of the Servant Thematic Network »The Socio-economic Role of Domestic Service as a Factor of European Identity«, Essex. Dostopno na: www.servantproject.com/abstractEssex.htm (zadnjič pregledano 3. 7. 2006).
- Makuc, D. 1993. *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Mallos, E. (ur.). 1995 (1980). *The Politics of Housework*. Cheltenham: New Clarion Press.
- Meier, P., Lombardo, E., Bustelo, M., Pantelidiu Maloutas, M. 2005. »Gender Mainstreaming and the Benchmarking Fallacy of Women in Political Decision-Making«. *The Greek Review of Social Research* 117 (B' 2005), str. 35–62.
- Moore, L. H. 1988. *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- Morton, P. 1995 (1970). »Women's Work is Never Done«. V: Mallos 1995, str. 110–134.
- Nagata, M.-L. 2003. Scientific Report on Domestic Service, a Factor of Social Revival in Europe, 4. Seminar of the Servant Thematic Network »The Socio-economic Role of Domestic Service as a Factor of European Identity«, Essex. Dostopno na: www.servantproject.com/reportEssex.htm (zadnjič pregledano 3. 7. 2006).
- Oakley, A. 2000 (1974). *Gospodinja*. Ljubljana: Založba/*cf..
- . 1974. *The Sociology of Housework*. New York: Pantheon Books.
- Orehovec, M. 1997. »Delo Istrank v Trstu«. *Etnolog*, št. 58, str. 115–129.
- Ozyegin, G. 2001. *Untidy Gender: Domestic Service in Turkey*. Philadelphia: Temple University Press.
- Parrenas, S. R. 2002. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. California: Stanford University Press.
- Pascal, G., Manning, N. 2000. »Gender and Social Policy: Comparing Welfare States in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union«. *Journal of European Social Policy*, št. 10 (3), str. 240–266.

- Podlaga za Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (2005-2013). 2005. Dostopno na http://www.uem-rs.si/slo/NPZEMZM_analiza.pdf (zadnjič pregledano 12. 5. 2005).
- Ready, P. 1996. *Overseas Domestic Workers in the United Kingdom*. V: Brussels Conference Papers, Round Table, str. 21. Dostopno na http://ourworld.compu-serve.com/homepages/kalayaan/lh_news_2_2.htm (zadnjič pregledano 3. 7. 2006).
- Renner, T. 2000. »O delu 'iz ljubezni'«. V: Oakley 2000, str. 279–298.
- Renner, T., Švab, A., Žakelj, T., Humer, Ž. 2005. Perspektive novega očetovstva v Sloveniji: vpliv očetovskega dopusta na aktivno očetovstvo. Končno poročilo. Ljubljana: Urad RS za enake možnosti, Fakulteta za družbene vede.
- Report on Equality Between Women and Men. 2006. Bruselj: EU Comission. Dostopno na http://europa.eu.int/comm/employment_social/emplweb/news/news_en.cfm?id=129 (zadnjič pregledano 4. 3. 2006).
- Rifkin, J. 2004 (1994). *The End of Work. The Decline of the Global Labour Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
- Rollins, J. 1985. *Between Women. Domesticity and their Employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rudd, C. E. 2000. »Reconceptualizing Gender in Postsocialist Transformation«. *Gender and Society*, Vol. 14, No. 4, str. 517–539.
- Sanjek, R., Colen, S. (ur.). 1990. *At Work in Homes: Household Workers in World Perspective*. Washington: American Anthropological Association.
- Sarti, R. 2005. Domestic Service and European Identity. Final report. Bologna. Dostopno na: www.uniurb.it/scipol/drs_servant_project_conclusion (zadnjič pregledano 20. 3. 2007).
- . 2002. Scientific Report on Domestic Service and the Emergence of a New Conception of Labour in Europe, 2. Seminar of the Servant Thematic Network »The Socio-economic Role of Domestic Service as a Factor of European Identity«, Oslo. Dostopno na: www.servantproject.com/reportOslo.htm (zadnjič pregledano 3. 7. 2006).
- Schechter, T. 1998. *Race, Class, Women and the State. The Case of Domestic Labour*. Montreal, New York, London: Black Rose Books.
- Shragge, E., Fontan, J. M. 2000. *Social Economy. International Debates and Perspectives*. Montreal, New York, London: Black Rose Books.
- Škrivánková, K. 2006. Trafficking for Forced Labour. UK Country Report. Anti-Slavery International.

- Sogner, S. 2004. »The Legal Status of Servants in Norway from the Seventeenth to the Twentieth Century«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 175–188.
- Stratigaki, M. 2004. The Cooptation of Gender Concepts in EU Policies: The Case of »Reconciliation of Work and Family«. *Social Politics*, Oxford University Press: Oxford.
- Sušnik, M. 2006. Intervjuji z ženskami, ki opravljajo gospodinjstva dela in druženje z otroki v Italiji (večinoma v Trstu). Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- . 2006a. Analiza in evalvacija obstoječega sistema pomoči na domu v Sloveniji. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Šuštar, L. 1993. »Gospodinjstve pomočnice v prvem desetletju socialističnega obdobja«. *Kronika*, št. 1 (1993), str. 15–22.
- Šadl, Z. 2004. »Najete gospodinje in nadomestne matere. Naraščanje plačanega družinskega dela in reprodukcija družbene neenakosti«. *Teorija in praksa*, let. 41, št. 5–6, str. 979–991.
- . 2006. »Plačano gospodinjstvo delo v Sloveniji«. *Družboslovne razprave*, XXII, 53, str. 33–54.
- Švab, A. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Testen, P. 2004. Ženske, delo in družina: filozofski in zgodovinski vidiki (služkinje, »dikle«, hišne pomočnice). Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Tijdens, K., Van der Lippe, T., De Ruijter. 2003. Working Women's Choices for Domestic Help. The Effects of Financial and Time Resources. AIAS Working Paper, Utrecht University.
- Thornton, D. B. 1994. Across the Boundaries of Race and Class: an Exploration of Work and Family among Black Female Domestic Servants. New York, London: Garland Publishing.
- UNIFEM. 2002. Impowering Women Migrant Workers in Asia: A Briefing Kit. Dostopno na: http://www.unifem.org/resources/item_detail.php?ProductID=47 (zadnjič pregledano 13. 8. 2006).
- Van der Lippe, T., Jager, A., Kops, Y. 2006. »Combination Pressure: the Work Family Balance in European Countries«. *Acta Sociologica*, št. 49, str. 303–319. Dostopno na: <http://asj.sagepub.com/cgi/content/refs/49/3/303>.
- Van der Lippe, T., Tijdens, K., De Ruijter, E. 2004. »Outsourcing of Domestic Tasks and Time-saving Effects«. *Journal of Family Issues*, let. 25, št. 2, str. 216–240.
- Verginella, M. 2006. *Ženska obrobja*. Ljubljana: Delta.

- Zavod RS za zaposlovanje. 2006. Statistični pregled skupine dolgotrajno brezposelnih žensk. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zavod RS za zaposlovanje. 2006a. Mnenja in izkušnje svetovalk pri delu s skupino dolgotrajno brezposelnih žensk. Interno gradivo RP SIPA. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Žagar, J. 1986. »Služkinje v Ljubljani«. *Traditiones* 15, str. 19–49.
- Žnidaršič, Ž. S. 2000. *Ora et labora – in molči, ženska!: pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnost žensk v desetletjih 1880–1910*. Ljubljana: Založba/*cf..
- Walby, S. 1997. *Gender Transformations*. London, New York: Routledge.
- Webster, J. 2005. Changing European Gender Relations: The Findings of Recent Social Research and Their Implications for Gender Equality Policy. Policy Synthesis Report to the European Commission. Bruselj: DG-Research.
- Widding Isaksen, L. 2004. »Gender, Care and Globalization as Seen from Norway«. V: Fauve-Chamoux 2004, str. 455–469.
- Williams, J. 2000. *Unbending Gender. Why Family and Work Conflict and What to Do About It*. Oxford: Oxford University Press.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Aleksandrinke 83, 84, 126
 Alhadeff, Gill 55, 123
 alokacija dela 8, 43, 55
 Amin, Ash 63–65, 123
 Andall, Jacqueline 52
 Anderson, Bridget 9, 19, 29, 35, 38–41,
 43–45, 48–54, 123
 Arena, George 52
 Ariès, Philippe 29, 123
 Arlič, Franja 119, 123
 asimetrična delitev dela 23, 45, 102,
 106
 avtomatizacija dela 37, 59–62

B

Bakan, Abigail 9, 43, 45, 50, 123
 Barbič, Ana 9, 84, 123
 Benston, Margaret 24, 123
 Bittner, Susanne 77
 Brezigar Miklavčič, Inga 9, 123
 Bustelo, Maria 126

C

Cameron, Angus 123
 Cancedda, Alessandra 41, 50, 51, 57,
 58, 68, 71, 74, 124
 Casares, Aurelia Martin 18, 124
 Chang, Grace 9, 19, 47, 49, 50, 124
 Chin, B. N. Christine 9, 19, 50, 124
 Cock, Jacklyn 9, 50, 124
 Colen, Shallee 127
 Coser, Lewis 37
 Cox, Robin 54

Croff, Brigitte 53

Crow, Duncan 29

D

Dafoe, Daniel 17

Davidoff, Lenore 28, 29

delo (*glej tudi*

domače, družinsko, fizično, fleksibil-
 no, gospodinjsko, ne-delo, neformal-
 no, neplačano, neproduktivno, nevi-
 dno, občasno, odnosno, plačano,
 potrošniško, prisilno, produktivno,
 reproduktivno, skrbstveno, zasebno,
 žensko delo) 7–11, 15–21, 23–54,
 56–63, 65, 67–74, 76–78, 81–91, 93,
 95–106, 109–122, 125–128

delodajalec 15, 16, 18–21, 30, 33, 36,
 38–40, 42, 43, 45, 47–53, 57, 58, 60, 69,
 70, 73, 76–78, 88, 90–93, 96, 97, 99, 103,
 117–119, 122

delovna doba 39, 78, 87, 95, 99, 116

delovna pogodba 16, 93

delovna sila 19, 21, 24, 28–30, 46, 58–60,
 63

delovna zakonodaja 39, 56

delovne migracije 82, 84–86

delovni čas 19, 30, 33, 39, 40, 42, 44, 57,
 58, 60, 62, 65, 73, 75–78, 93, 101–103,
 106, 110, 111, 113, 116, 121, 122

delovni pogoji, razmere 8, 11, 19, 39,
 57, 61, 65, 67, 68, 73, 75, 77, 78, 92, 93,
 99, 110, 117, 119, 120, 122

delovno dovoljenje 38, 45, 49, 52, 71

delovno mesto 8, 9, 11, 24, 26, 31, 33, 35, 53, 56, 60–62, 64, 65, 67–74, 76–78, 87, 95, 98, 102–104, 106, 116, 117, 120–122

delovno razmerje 7, 10, 50, 73, 76, 82, 90, 92, 111, 116, 118, 120, 121

Dennison, Tracy 15

De Ruijter, Esther 128

diskriminacija 9, 34, 41, 96

Dolinar, Alenka 66, 124

domače delo 7–10, 13, 15–21, 23–26, 31–40, 42–47, 50, 52–59, 61, 66–69, 71–78, 81–83, 85–87, 95, 98–100, 102–106, 109–114, 116–122

družbena ekonomija, družbenoekonomsko 8, 9, 11, 21, 31, 35–37, 50, 59, 62–64, 66, 67, 81, 96, 102, 120

družbena izključenost, izolacija 42, 52, 65, 118, 119

družbena mobilnost 16, 46

družbena reprodukcija 10, 24, 34, 48

družbena vključenost, kohezivnost, integracija 62, 65, 72, 111, 120, 122

družbene skupine 10, 35, 36, 53, 55, 58, 59, 61, 63, 64, 66–68, 72, 78, 95, 120–122

družbeni sloji 15–17, 20, 26, 47, 121

družinsko delo 7, 24, 27, 128

državljanstvo, državljanski status 10, 41, 45, 51, 57, 59, 61, 120

Dubert, Isidro 18, 124

dvokarierni pari 8, 38, 54, 82, 101, 119

E

Ehrenreich, Barbara 9, 18, 19, 35, 36, 41, 45, 50, 123, 124

enake možnosti spolov 25, 32, 35, 36, 58, 124–127

enakost spolov 8, 30, 33, 34, 36, 39, 122

enostarševske družine 8, 37, 38, 101, 103, 119

F

Fauve-Chamoux, Antoinette 45, 50, 124–127, 129

Federici, Silvia 24, 124

feminizacija migracij 37, 46, 55

Fish, Jennifer Natalie 9, 124

fizično delo 26, 28, 38, 57, 78, 86, 96, 97, 111, 112, 114, 115, 117, 122

fleksibilizacija, fleksibilnost 60, 96, 106, 113, 117

fleksibilno delo, delovno mesto, čas, zaposlitev 30, 32, 33, 111

Fontan, Jean-Marc 66, 127

G

globalizacija dela 35, 119

Goffman, Erving 19

Gorz, André 60, 61, 124

gospodinjska delavka 8, 10, 11, 19–21, 25, 31, 32, 36–53, 55–58, 67–69, 76–78, 81, 83, 85, 87, 92, 93, 95, 98, 99, 109–122, 125

gospodinjska pomočnica 10, 11, 42, 49, 83, 87, 90–93, 113

gospodinjsko delo 7, 10, 17, 23, 24, 31, 36, 38, 39, 43–48, 50–52, 70, 71, 73, 76, 81, 86, 87, 92, 93, 98, 99, 109, 112, 113, 115, 116, 119, 123, 128

gospodinjstvo (zasebno, privatno, z majhnimi otroki...) 9–11, 16–21, 23, 25, 28, 30, 31, 38–40, 42–48, 51–56, 58, 69, 71–73, 75–78, 81–83, 85, 87, 88, 92, 93, 98–100, 102–104, 106, 109–120, 122

Gregson, Nicky 23, 50, 54, 55, 124

H

Hall, Catherine 26, 28, 125

Hantzaroula, Pothiti 19, 125

Henshall Momsen, Janet 125

Heyzer, Noeleen 9, 49, 50, 125

- Hochschild Russell, Arlie 9, 19, 23, 25, 35, 41, 45, 50, 123–125
- Højgaard, Lis 35, 125
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette 9, 41, 50, 125
- Hrzenjak, Majda 97, 125
- Hudson, Ray 123
- Humer, Živa 97, 125, 127
- I
- industrializacija 16, 17, 21, 23, 27, 30, 59
- J
- Jaehrling, Karen 68, 77, 78, 125
- Jager, Anne 128
- K
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra 102, 125
- Katzman, J. David 40, 43, 125
- Kops, Yvonne 128
- Kovač, Zdenka 64, 125
- Kozmik, Vera 24, 125
- Kraljič Černe, Nataša 111, 125
- kriza reprodukcije 54, 101, 119
- Križman, Marija 24
- L
- Landes, Joan 24, 125
- live-in 40, 42–45, 48, 50–53, 82, 88, 93, 100, 117
- live-out 40, 43–45, 53, 58, 93
- Lombardo, Emanuela 126
- Lowe, Michelle 50, 54, 55, 124
- Lundh, Christer 18, 126
- Lutz, Helma 15, 38, 126
- Lycklama à Nijeholt, Geertje 125
- M
- Makuc, Darja 9, 83, 84, 126
- Mallos, Ellen 123–126
- Manning, Nick 126
- Maratou-Alipranti, Lina 125
- matere, materinstvo 20, 24–27, 29, 30, 34, 37, 46, 48, 53, 75, 83, 85, 102, 128
- maternalizem 20, 36, 119
- Meier, Petra 35, 125, 126
- migracije, emigracije 8, 18, 50, 83, 123
- Miscali, Maurice 17
- model družbenih (kulturnih in razrednih) razlik, model preseljevanja 15, 16, 18, 21
- model plačanega domačega dela 15
- model življenjskega cikla, vajeniški model 15, 16, 18, 21
- Molloy, Alan 64
- Moore, L. Henrietta 126
- Morton, Peggy 126
- N
- Nagata, Mary Louise 15, 126
- ne-delo 7, 21, 23, 31, 34, 35, 37, 81, 122
- neformalno delo (zaposlitev, trg dela, status...) 7–11, 21, 37, 38, 40–42, 45, 48, 78, 82, 85–87, 96, 98, 99, 116, 119, 121
- neplačano delo, (ne)plačano (ne)delo 7, 8, 23, 24, 28, 31, 32, 34, 35, 39, 46, 54, 61, 62, 67, 68, 71, 81, 101, 106, 122
- neproduktivno delo 7, 23, 26, 32
- Neubauer, Violica 24, 125
- nevidno delo 7, 11, 21, 23, 25, 36, 39, 62, 120, 122
- Nikolaou, Anna 125
- O
- Oakley, Ann 17, 23, 26–29, 126, 127
- občasno delo (varstvo, čiščenje, vzdrževanje...) 40, 53, 70, 77, 81, 91, 104, 114, 117, 120
- odnosno (relacijsko) delo 23, 24
- očetovstvo 25, 101, 127

Orehovec, Martina 9, 85, 126
 Ozyegin, Gül 37, 43, 50, 56, 126

P

Pantelidiu Maloutas, Maro 126
 Parrenas Salazar, Rachel 9, 19, 41, 42, 45, 46, 50, 126
 Pascal, Gillian 126
 Pasleau, Suzy 19
 paternalizem 15, 20
 Pečnik, Karel 83
 plačano delo 7–10, 13, 15, 16, 18–21, 23, 25, 26, 31–45, 47, 50, 52–59, 61, 66–69, 71–78, 81–83, 85–87, 89, 95, 98, 99, 101, 103–106, 109, 111–122, 128
 potrošniško delo 24
 predmoderno delo 8, 18, 21
 priseljenke 7, 9, 19, 38, 41, 42, 44–46, 48, 50–59, 72, 81, 83, 87, 96, 97, 119
 prisilno delo 18, 63, 82, 100
 produktivno delo 7, 26, 30, 34, 35
 profesionalizacija 8, 10, 15, 20, 59, 78, 107, 120, 121

R

Ready, Pamela 55, 126
 Rener, Tanja 7, 9, 24, 101, 127
 reproduktivno delo 7, 9, 10, 21, 23, 24, 26, 31–33, 46, 54, 61, 62, 82, 112, 120, 122
 Rifkin, Jeremy 59–63, 127
 Rogaly, Ben 123
 Rollins, Judith 9, 20, 50, 127
 Romero, Mary 54
 Rudd, C. Elizabeth 102, 127
 Ruhs, Martin 123

S

Sanjek, Roger 9, 50, 127
 Sarti, Raffaella 17, 19, 75, 78, 127

Schechter, Tania 35, 36, 127
 Schopp, Isabelle 19
 Schwalgin, Susanne 15, 38, 126
 segregacija 30
 servis (čistilni, gospodinjski, podpor-
 ni...) 12, 24, 51, 61, 66, 68, 69, 71, 74–76, 81, 99, 102, 118, 122, 124–127
 Shragge, Eric 65, 66, 127
 Skivánková, Klára 9, 127
 skrbstveno delo 23, 25, 26, 33, 40, 71, 74, 97, 120
 služabnica, služabnik 15–17, 19, 36, 45, 61, 71
 služkinja 17, 18, 27–29, 83–85, 88–92, 100, 128
 socialna politika 72, 118
 socialna varnost, varstvo, zavarovanje 33, 34, 44, 52, 57, 65, 68–70, 74, 76–78, 93, 94, 99, 118, 120
 Sogner, Sølvi 18, 127
 Spencer, Sarah 123
 staranje prebivalstva 31, 37, 102
 Stasiulis, Daiva 123
 Stratigaki, Maria 32, 127
 Sušnik, Mojca 87, 118, 128
 suženjstvo (novodobno, tradicionalno) 18

Š

Šadl, Zdenka 9, 32, 38, 68, 102, 128
 Šuštar, Lidija 9, 83, 92, 94, 128
 Švab, Alenka 7, 24, 25, 127, 128

T

Tertinegg, Karin 125
 Testen, Petra 84, 88, 91, 128
 Thornton, Dill Bonnie 9, 40, 43, 50, 55, 128
 Tijdens, Kea 32, 128
 totalna institucija 19, 119

trg (dela, delovne sile, neformalni, črni...) 8, 11, 17, 21, 25, 30–35, 37, 44, 46, 57, 58, 61, 67, 68, 70, 71, 73–77, 82, 86, 90, 96, 98, 106, 111, 117, 120, 121

U

urejanje, ureditev (dela, delovnih pogojev, zaposlitve...) 69, 71

urejanje, ureditev (dela, delovnih pogojev, zaposlitve...) 8, 10, 11, 28, 43–45, 49, 50, 52, 53, 56, 60, 63, 65, 67, 68, 73, 77, 78, 81, 82, 92, 93, 100, 101, 104, 110, 113, 118–122

V

vajeništvo 15, 16

Van der Lippe, Tanya 31, 32, 101, 128

Verginella, Marta 9, 128

W

Walby, Sylvia 31, 129

Webster, Juliet 30, 129

Weerakoon, Nedra 125

Widding Isaksen, Louise 129

Williams, Jane 30, 35, 129

Z

zaposlovanje 8, 10, 11, 27, 28, 33, 34, 39, 47, 51–53, 57, 59, 63, 67–69, 71, 72, 74, 75, 77, 88, 94–96, 111, 118, 121, 128

zasebno delo 23, 24, 26

Ž

Žagar, Jasna 9, 89, 128

Žakelj, Tjaša 127

ženske (brezposelne, iskalke zaposlitve, starejše...) 7, 9, 11, 16–18, 20, 21, 23–39, 41, 42, 44, 46, 48–50, 53, 54, 56, 58, 61, 62, 66, 67, 70–72, 74–76, 81–83, 85–91, 95–98, 101–106, 109–111, 116, 117, 119–122, 124–126, 128, 129

žensko delo 7, 23–25, 28, 54, 67, 81

življenje (zasebno, družinsko, poklicno...) 8, 17, 24, 26, 28, 30, 32–34, 42, 54, 60, 61, 63, 68, 84–86, 95, 101, 102, 106, 117, 120, 122, 123, 125

Žnidaršič Žagar, Sabina 9, 88, 129